fondată în 1895
bpt
serie nouă

epictet • marcus aurelius

manualul • către sine

bibliotecă
bpt
pentru toți

Ilustrația copertei : *Ion Olaru*

epictet • marcus aurelius

manualul • către sine

TRADUCERE DE
D. BURTEA

TRADUCERE DE
M. PEUCESCU ŞI D. BURTEA
PREFAŢĂ DE EUGEN CIZEK
TABEL CRONOLOGIC ŞI NOTE
DE D. BURTEA

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1977
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

„Marcus cultiva și aplica în viață mai ales acele principii stoice, care corespundeau caracterului său : sîrguința și iubirea de știință, bunătatea, blîndețea, iubirea, modestia, spiritul de dreptate și adevăr".

Vasile Pârvan

PREFAȚA

Autorii operelor traduse în acest volum au trăit la sfîrșitul epocii Flavienilor și îndeosebi în timpul domniilor împăraților numiți Antonini, adică în așa-numitul secol de aur al Imperiului Roman. După o criză de creștere, de adaptare, care a marcat secolul I al erei noastre, civilizația romană a atins apogeul său în veacul Antoninilor, de fapt, nivelul cel mai înalt la care a ajuns vreodată societatea sclavagistă antică. Economia Imperiului se dezvolta intens, în ansamblul său, desigur între limitele relativ înguste pe care le impuneau tehnologia și productivitatea scăzută a muncii, cu efecte inevitabile ale relațiilor sociale sclavagiste.

Imperiul atinge însă limitele maxime ale expansiunii sale, după cucerirea Daciei, iar *Orbis Romanus*, „lumea romană" încorporează întregul bazin al Mediteranei, în sensul său cel mai larg posibil. În toate provinciile se dezvoltă orașele, unde se acumulează mari avuții și se înalță numeroase construcții somptuoase, palate, locuințe elegante, temple, băi și alte clădiri de interes public și particular deosebit.

Urbanizarea Imperiului (apar necontenit orașe noi pe lîngă cetățile mai vechi) se corelează cu romanizarea lui : numărul cetățenilor romani crește considerabil. Se ajunge pretutindeni la un echilibru politic remarcabil. După eșecul încercării lui Domițian, ultimul dintre Flavieni, de a potența ostentativ, chiar brutal, absolutismul imperial, Antoninii — Nerva, Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius — ajung la reconciliere, la un adevărat

compromis cu aristocrația senatorială, care se confruntase aprig cu precursorii lor. Senatorii acceptă consolidarea treptată, relativ prudentă a absolutismului, iar împărații le cruță viețile și averile.

Dar contradicțiile nu lipsesc deloc din acest edificiu social. Expansiunea însăși a Imperiului genera puternice tensiuni ; mulți oameni resimțeau o vie neliniște, veritabile angoase, în condițiile disoluției vechilor cadre sociale și morale. Săracii liberi și sclavi beneficiau prea puțin sau chiar deloc de „creșterea" economică, de dezvoltarea civilizației, la orașe și mai ales la sate. Sentimentele lor de frustrare nu se atenuează și destul de numeroși reprezentanți ai grupurilor sociale medii se declasează și vin să îngroașe rîndurile nemulțumiților. Totodată, se mențin contradicțiile între cetățenii romani și cei rămași încă în afara privilegiilor legate de calitatea de *civis Romanus*. Literatura și filozofia răspund contradicțiilor și tensiunilor la care ne-am referit.

Cultura antică înregistrează și ea în acest secol de aur unul dintre momentele sale cele mai glorioase. Literatura latină este ilustrată de mai mulți scriitori străluciți, dintre care se detașează figura excepțională a lui Tacit, un adevărat Homer al prozei antice. Totodată, se dezvoltă intens cultura de limbă greacă, caracterizată de un avînt remarcabil: literatura și filozofia elenică numără autori de mare valoare. Chiar unii autori, a căror limbă maternă era latina, scriu în grecește, iar cei mai mulți gînditori eleni susțin sincer unitatea, coeziunea Imperiului Roman. Se detașează tipul conferențiarului-filozof, ilustrat de autori de limbă greacă, așa au fost Dioa din Prusa, Favorinus din Arles și Aelius Aristide. In naștere și se decantează în tot Imperiul idealul intelectualului erudit, rafinat, retor și moralist în același timp, tipul așa-numitului *vir civiliter eruditus*[1].

Dar, literatura secolului al doilea consemnează, în unele dintre sectoarele sale, contradicțiile sociale și frustrările, adevăratele stări de alienare a vocației omului, prilejuite de distorsiunile epocii.

[1] Cum îl numește Jean Marie Engel, *L'Empire Romain*. Paris, 1973, p. 103, care semnalează reconcilierea semnificativă între arta de a vorbi bine și cea de a gîndi bine.

Satirele lui Juvenal apar grăitoare pentru aceste stări de spirit. Semnificativă este, de asemenea expansiunea religiilor misterice, venite din Orient, misticismele în general, care încercau să ofere o mîntuire tuturor celor frustrați, neștrăinați. Însă și stoicii epocii vin în întîmpinarea aspirațiilor spre salvare, spre depășirea disparităților sociale și a impasului moral.

Atît Epictet cît și Marcus Aurelius au aparținut stoicismului. Școala filozofică a stoicilor fusese creată după 314 î.e.n., la Atena, de Zenon din Kition, urmat la conducerea ei de Cleanthes și de Chrysippos. Acești trei scolarhi, conducători de școală, reprezintă stoicismul vechi, (Porticul vechi, după galeria — *stoa* — unde își predau ei învățătura), în vreme ce mai tîrziu, în secolele II și I î.e.n., emerge stoicismul mediu, condus de Panaitios și apoi de Poseidonios. În secolele I și II e.n. se conturează ultima fază a școlii, neostoicismul roman, ilustrat de Seneca, Epictet, Marcus Aurelius și de alții.

În pofida evoluției Porticului și mutațiilor inerente ei, se poate degaja o doctrină de bază a stoicismului. După Platon și Aristotel, toate învățăturile filozofice prezentau trei secțioare fundamentale : fizica, logica și etica. Fizica stoică, adică teoria despre compoziția și evoluția lumii, este la origine manifest materialistă, căci ea proclamă originea materială a întregului univers. Totuși, stoicii admit existența unui principiu activ *(logos)*, care s-ar putea identifica cu divinitatea. Stoicii ezită între panteism, concepția unei divinități care ar echivala cu lumea de esență materială, și idealismul obiectiv, cînd tinde să desprindă zeitatea unică din univers, s-o transforme în generatorul și hegemonul lui. În același timp, stoicii consideră lumea un întreg coerent, rațional constituit, în care părțile sînt solidare cu ansamblul, pe baza unei tensiuni interne, dinamice : contrariile se opun între ele și totodată se unesc. Logica stoică își propune să distingă adevărul de neadevăr și include o teorie a cunoașterii. Conștiința umană ar cunoaște prin percepții, de asemenea corpuri materiale, dar înzestrate cu putința de a reflecta foarte fidel obiectele ambiante. S-ar ajunge astfel la repre-

zentări, mai ales, la reprezentarea comprehensivă (*phantasia katalleptiké*), capabilă să surprindă realul. Raţiunea vine ulterior să ordoneze şi să controleze reprezentările. Stoicii realizau o adevărată dialectică. Etica stoică propune un anumit comportament: omul trebuie să trăiască raţional adică în conformitate cu natura (raţional construită). Acest imperativ ar implica dezvoltarea autonomiei interne a spiritualităţii individului, care trebuie să ţină seama numai de bunurile ei, de ceea ce depinde de ea: gîndirea dreaptă, chibzuită, curajul. Contrariile lor, nechibzuinţa, injustiţea, laşitatea ar reprezenta „relele", în vreme ce viaţa, moartea, boala, sănătatea, bogăţia, sărăcia etc. ar constitui „indiferenţele" (*adiaphora*). Omul trebuie să-şi domine şi să-şi extirpeze pasiunile, să tindă spre calmul desăvîrşit (*ataraxia, apatheia*), care echivalează cu virtutea desăvîrşită şi comportă o bucurie plenară. La această stare ajunge înţeleptul, *sophos*, idealul tuturor stoicilor, întrucît el disprefuieşte mulţimea şi trăieşte împăcat cu sine într-o existenţă austeră. Dar Panaitios a introdus ideea că fiecare virtute se cîştigă progresiv şi separat, fapt care presupune un efort îndelungat şi individualizat pentru a dobîndi înţelepciunea. Totodată, stoicii recomandau îndeplinirea corectă a îndatoririlor obşteşti, iar Zenon elaborase o utopie socială, care preconiza o societate fără deosebiri etnice şi de clasă, utopie abandonată însă de stoicii ce au urmat fondatorului şcolii. Totuşi, stoicii au continuat să se străduie a influenţa viaţa politică a statelor unde trăiau şi să preconizeze ca monarhii să-şi ia consilieri fideli doctrinei Porticului.

Stoicismul răspunsese iniţial atmosferei specifice epocii elenistice. Vechea mentalitate greacă, pendinte de cadrul de viaţă al oraşelor-cetate, se destramă odată cu trecerea în umbră a străvechilor polisuri. Stoicismul se adresează individului constrîns să vieţuiască în contextul marilor state elenistice. În orice caz, stoicismul prezintă contradicţii complicate, deoarece doctrina Porticului tinde concomitent spre un individualism exacerbat, care predică autodesăvîrşirea în izolare, şi spre umanismul autentic: căci, deşi înţeleptul n-are nevoie de nimeni pentru echilibrul propriu, stoicii recomandă solidaritatea între oameni şi întrajutorarea reciprocă. Totodată, aşa cum am văzut, stoicii militau pentru o

austeritate exagerată, iar fizica lor conținea germenii unei reconvertiri idealiste a sistemului. De fapt, însă, stoicismul, deși dogmatic, a evoluat destul de sensibil, s-a caracterizat totdeauna prin mobilitatea și dinamismul doctrinei sale. În ce privește acțiunea politică, stoicismul aspiră să devină, la sfîrșitul secolului I e.n., o filozofie de opoziție împotriva regimului imperial.

*

Atît la Epictet, cît și la Marcus Aurelius preocupările de etică dobîndesc o preponderență evidentă față de cele de logică sau de fizică. La Seneca și alți exponenți ai neostoicismului) se renunță în expunerile riguroase, la grija pentru logică, ostentativ disprețuită, în favoarea convingerii prin emoționarea cititorului sau ascultătorului, prin persuasiunea abilă, prin captarea convingerilor, prin repetarea stăruitoare a aserțiunilor fundamentale. Se impun astfel tiparele diatribei cinico-stoice, la origine conferință improvizată pe anumite teme, ținută în fața unui public de circumstanță. De aici și arta unei controverse fictive, care moștenea polemica imaginară practicată în cadrul conferinței populare mai sus menționate. Epictet utilizează larg structurile diatribei în operele sale alcătuite în limba greacă.

Dealtfel, el se exprima în greceşte nu numai pentru că provenea din Asia Mică, unde limba de cultură era elena, ci și deoarece stoicii preferau aproape toți graiul lui Zenon și Chrysippos. Seneca a reprezentat o excepție, întrucît Cornutus și Musonius, profund italici, se exprimau îndeosebi în greceşte. Format la școala lui Musonius Rufus, Epictet a fost exilat din Roma și s-a stabilit ulterior în Grecia, la Nicopolis, unde și-a creat o școală celebră. El n-a scris nimic, dar lecțiile sale au fost reproduse de elevul său, Arrian, după notițele luate zilnic ca auditor. Astfel, Arrian a publicat aceste notițe în două opere diferite : *Diatribele* sau *Dizertațiile* (în greceşte *Diatribai*) și *Manualul (Encheiridion)*, tablou sinoptic al doctrinei lui Epictet, constituit probabil din extrase ale colecției complete a tuturor lecțiilor ținute de maestru, colecție care nu ni s-a păstrat. Desigur, *Diatribele* sînt mai importante, dar

Manualul constituie una dintre cele mai clare și mai concentrate expuneri ale stoicismului.

Într-adevăr, Epictet rămîne în mare măsură fidel doctrinei stoice tradiționale, considerate de el ca un corp temeinic articulat. Dar aceasta nu-l împiedică să aducă unele note originale, să pună accente proprii, să inoveze, desigur pe baza fondului stoic moștenit de la antecesori[1]. Fizica ocupă în scrierile sale un loc restrîns, mai ales, în *Manual*. Epictet crede, pe urmele celorlalți stoici, într-o substanță universală comună, unde lucrurile își cedează mutual locul, datorită solidarității lor profunde și tensiunii interioare care le animă. Omul însuși n-ar reprezenta decît o parcelă din întregul universal coerent, un element al corpului *(soma)* care echivalează cu natura și ilustrează în ultimă instanță o cetate cosmică unică, umano-divină. Dar, Epictet pornește de la ezitările precursorilor săi stoici în privința existenței și naturii divinității, pentru a adopta în mod deschis optica idealismului obiectiv și a concepțiilor teologice. Maestrul din Nicopolis proclamă limpede existența unei providențe *(pronoia* în grecește), care acționează pretutindeni, fiind autonomă, personalizată, distinctă de natură și de sufletul omenesc[2]. Epictet cedează astfel presiunii misticismului epocii sale. În același timp însă, el nu crede în nemurirea sufletului : după moarte omul se reîntoarce, datorită descompunerii substanței din care este alcătuit, la elementele materiale de unde a purces (*Diatribe*, 3, 13, 14-15). Fizica sa se structurează, așadar, profund contradictoriu căci oscilează între materialism și idealism. Logica sa, în măsura în care există, se bazează, de asemenea, pe tradiția stoică și pe teoria reprezentării comprehensive.

Etica lui Epictet pleacă de la teoria prenoțiunilor, date elementare ale binelui și răului, pe care omul trebuie să le aplice corect ca să dobîndească o conduită morală adecvată, ca să aleagă ceea ce

[1] În această privință vezi Eugen Cizek, *Épictète et l'héritage stoïcien*, în *Studii Clasice*, 17, 1977, p. 71—87.

[2] Vezi A. Bodson, *La morale sociale des derniers Stoïciens, Sénèque, Epictète et Marc Aurèle*, Paris, 1967, p. 53-59.

este valoros în jurul lui[1]. În *Manual*, filozoful afirmă categoric antiteza între lucrurile care depind „de noi" și cele care n-ar depinde „de noi". Primele ar rezida în opiniile, voința, dorințele și aversiunile noastre. Celelalte, exterioare, ar reprezenta corpul, bunurile materiale, reputația, funcțiile publice. Prin urmare, Epictet reia opoziția stabilită de Seneca între *sua* „ale sale" și *aliena* „cele străine". Lucrurile care depind de noi, afirmă Epictet, sînt libere prin natura lor, celelalte ar fi sclave și străine de esența umană. Cei ce le doresc ajung în mod fatal nefericiți, căci adevărata bucurie o oferă numai conservarea autonomiei conștiinței, care ar împiedica înstrăinarea vocației umane. Ar trebui să ne folosim judicios de reprezentările noastre, căci numai astfel am putea trăi rațional *(loghicós)*, adică în congruență cu natura *(katà physin)*, combătînd pasiunile și dobîndind ataraxia autentică. Continuînd, de fapt, învățătura profesorului său, Musonius Rufus, filozoful din Nicopolis subliniază insistent necesitatea unei educații suple, adaptate cazurilor particulare. *Manualul* ca și *Diatribele* subliniază importanța exercițiilor practice, examenului de conștiință repetat, progresiv dezvoltat, pregătirii îndelungate a cunoștințelor.

Dar această educație apare subordonată unui adevărat cult rigid, intolerant al virtuții, unei desăvîrșiri individuale și totodată individualiste, care ignoră în chip deliberat, chiar ostentativ, condiția materială, statutul concret al omului în societate. Este adevărat însă că Epictet, mai mult ca alți stoici, reliefează importanța rațiunii umane, forța judecății, menite să analizeze, să organizeze și să aplice prenoțiunile. *Manualul* ca și *Diatribele* consideră rațiunea ca primul atribut al omului[2]. Desigur, totuși, că această rațiune trebuie orientată spre autocultivarea conștiinței solitare, căci, afirmă *Manualul*, doar bunurile lăuntrice oferă libertate și fericire. Termenii care desemnează noțiunile de „liber" și „libertate" se întîlnesc la Epictet mult mai frecvent ca la Se-

[1] În privința aplicării prenoțiunilor la Epictet vezi Joseph Moreau, *Épictète ou le secret de la liberté*, Paris, 1964, p. 47.

[2] Vezi și J. Moreau, *op. cit.*, p. 17-24 ; 27-31.

neca ori chiar la Marcus Aurelius[1]. Dar libertatea lui Epictet, mai pregnant chiar decît la alți stoici, se interiorizează, echivalează cu independența morală. Vrei să fii liber, evidențiază *Manualul*, nu dori și nu te feri de ceea ce depinde de alții, căci altfel vei deveni în chip necesar un sclav.

Ca și la alți autori contemporani lui, libertatea apare la Epictet strîns corelată demnității, deși Tacit și alți scriitori conferă conceptului de *libertas* o accepție diferită de cea preconizată de filozoful din Nicopolis. Conceptul de *dignitas*, demnitate, fusese însă scos în evidență de Musonius, care îl situase în centrul preocupărilor sale. Epictet, la rîndul său, subliniază stăruitor necesitatea salvgardării demnității morale (*Diatribe*, 3, 24, 44-48). Omul, susține el, trebuie să-și mențină cu demnitate rolul pe care îl deține în societate (în grecește *prósopon*, în latinește *persona*), să-și cultive persoana morală, vocația specifică ființei care gîndește și vrea liber, pe care o numește *proairesis*. Totul tinde așadar spre replierea către interioritatea omului, chiar dacă acesta trebuie să se manifeste demn și drept printre semenii lui.

Desigur, Epictet consideră, în termeni foarte stoici, că omul trebuie să se supună soartei sale. *Manualul* îndeamnă pe cititorul său : nu cere ca ceea ce survine să se petreacă cum vrei tu, ci dorește ceea ce se întîmplă așa cum se întîmplă, căci astfel vei duce o viață fericită. Dar, de fapt, prin efortul interior, prin asigurarea ataraxiei față de tribulațiile impuse de circumstanțe, de tot ce este contingent, destinul apare la Epictet anihilat, chiar depășit. Toți stoicii combătuseră teama de moarte, dar Epictet preconizează în *Manual* un adevărat dispreț față de aceasta. În sfîrșit, dacă alți stoici consideraseră că sănătatea sau starea materială bună trebuie apreciate ca preferabile, chiar dacă nu indispensabile, Epictet pare să le ignore, influențat evident de filozofii cinici ai epocii sale. Epictet afirmă repulsia față de dorințele și mîniile normale ale omului, față de resentimente, dar și față de milă. S-ar spune că el aspiră într-un fel la încercările cele mai dure

[1] Vezi și W. A. Oldfather, *Epictetus*, Londra-New York, 1926, vol. I, p. XVII.

alę vieții. Ce-ar fi reprezentat Hercule, se întreabă Epictet, fără greutățile ce a trebuit să le depășească, fără leu și fără hidră, fără cerb și fără mistreț, fără oamenii perfizi și brutali, de care a curățat pământul? *(Diatribe,* 1, 6, 32—33). Astfel, Epictet ajunge să opună destinului extern, creat de contingențele existenței, un adevărat antidestin interior, deși el n-a putut folosi un termen de modern [1]. Filozoful construiește bucată cu bucată un asemenea antidestin, menit să excludă, să neutralizeze, să înfrîngă în ultimă instanță destinul omului. Fizica, logica, morala *să concure la* constituirea acestei doctrine a unui antidestin orgolios, intransigent, individualist. Trebuie totuși spus că Epictet s-a străduit prin modul său de viață auster să-și dovedească fidelitatea față de ideile sale.

Învățătura aspră, dogmatică a purificării lăuntrice, a independenței morale, de fapt, iluzorie, imposibilă, n-a exclus un umanism real, care vibrează în întreaga operă a lui Epictet. Termenul de *ánthropos*, „om", și derivatele sale revin insistent în lucrările filozofului din Nicopolis. Nu numai că el se ridică împotriva transformării omului în simplu instrument, împotriva alienării lui [2], dar contrapune omul *(o ánthropos)* animalului sălbatic *(to therion)* și îl închipuie ca pe o ființă sociabilă prin natura sa, afectuoasă, fidelă, prietenoasă *(Diatribe,* 4, 1, 126 ; 11, 11). Îndeamnă pretutindeni la afecțiune și lealitate în raporturile umane. Teza sa a nonvalorii statutului oamenilor în societate face inutil *angajamentul în* vederea ameliorării societății, derutează și determină pe împilați la resemnare ; însă, totuși, Epictet recomandă demnitarilor toleranța față de cei pe care îi administrează, respectul drepturilor subordonaților lor *(Diatribe,* 3, 4, 1-12 ; 4, 32-36). Or, o asemenea conduită umană putea totuși să îmbunătățească întrucîtva condiția dificilă a celor năpăstuiți.

Preocuparea pentru social nu lipsește dealtfel din opera lui Epictet. S-ar spune că filozoful din Nicopolis recomandă replierea spre cultivarea bunurilor lăuntrice, solitare și spre făurirea unui

---

[1] În privința acestui antidestin vezi E. Cizek, *op. cit.*, pp. 79-80.

[2] Cum subliniază Geneviève Rodis-Lewis, *La morale stoïcienne*, Paris, 1970, p. 130 ; vezi și A. Bodson, *op. cit.*, p. 112—126.

antidestin individual numai ca o primă fază a procesului de perfecționare morală. În *Manual* ca și în *Diatribe*, Epictet subliniază în repetate rînduri că orice înțelept trebuie să-și îndeplinească fără preget îndatoririle de fiu, frate, cetățean. Chiar dacă rudele și concetățenii sînt răi, nedrepți față de noi, sîntem datori să-i iubim și să-i ajutăm. Trebuie, de asemenea, să ne căsătorim și să avem copii. O adevărată ierarhie a îndatoririlor sociale (*officia* în latină, *kathékonta*, în greacă) se decantează în doctrina lui Epictet, iar în frunte se află cele cetățenești (*politeuesthai*), toate trebuind să fie respectate scrupulos (*Diatribe*, 3, 7, 26). Înțeleptul nu are nevoie de semenii săi pentru a se desăvîrși, dar el trebuie să-i slujească, căci are datoria să procedeze astfel. În mod surprinzător, Epictet depășește teoria însingurării și își deschide gîndirea spre un demers social și chiar politic, spre o doctrină universalistă a îndatoririlor obștești [1].

Filozoful din Nicopolis reprobă adularea puternicilor zilei, dar, în același timp, recomandă elevilor săi să-l iubească și să-l servească pe împărat (*Diatribe*, 4, 1, 60). Nu este vorba de un cezar cum fusese Domițian, pe care îl consideră un tiran, ci de Traian și de Hadrian. Epictet înțelege să adere ferm la monarhia Antoninilor și s-o sprijine energic. Refuză invitația lui Hadrian de a se întoarce la Roma, dar înțelege să-l susțină prin formarea unor elevi fideli acestui împărat, încît la Epictet stoicismul se transformă din ideologie opozițională sau, cel puțin, independentă, în filozofie de guvernămînt. Dealtfel, s-a arătat că Epictet se adresa unor discipoli recrutați din rîndurile aristocrației, că el se interesa cu asiduitate de viața romană, că se referea frecvent la curtea imperială, la senatori, la înalți funcționari imperiali [2]. Acest fost sclav care era Epictet n-a elaborat o filozofie revoluționară, ci și-a pus gîndirea în slujba intereselor Imperiului Roman. Desigur, însă că

[1] Fapt subliniat cu sagacitate de Alain Michel, *La philosophie politique à Rome d'Auguste à Marc Aurèle*, Paris, 1969, p. 80.

[2] Vezi Fergus Millar, *Epictetus and the Imperial Court*, în *The Journal of Roman Studies*, 55, 1965, pp. 141—148. Acest savant a reconstituit tabloul detaliilor de viață romană, care apar în opera lui Epictet.

Epictet a realizat elogiul victimelor lui Domiţian şi a militat pentru o monarhie relativ tolerantă. El se raliază nu numai politicii lui Hadrian, ci şi forţelor sociale care o susţineau : senatori dispuşi să colaboreze cu principele, cavaleri, funcţionari de carieră.

Iată aşadar cît de contradictoriu se structurează mesajul lui Epictet. „Fizica" materialistă se opune unei ontologii idealiste, impregnate de elanuri mistice, etica nobilă, elevată, a demnităţii umane se conjugă cu teza însingurării trufaşe, combaterea energică a viciilor, a deformărilor morale reprobabile emerge alături de predica pentru o virtute prea austeră, pentru o înţelepciune practic imposibilă, doctrina îndatoririlor familiare şi cetăţeneşti contrastează cu cea a antidestinului individual, concepţia participării sociale conduce la exortaţia de a sprijini necondiţionat politica împăraţilor epocii. Dar, cum am subliniat, aceste contradicţii, deloc insolite în cadrul unei filozofii atît de mobile, de paradoxal structurate cum era stoicismul, nu estompează umanismul vibrant care se degajă din lectura operelor lui Epictet şi nici pilda de onestitate remarcabilă oferită de ideile şi de conduita filozofului din Nicopolis.

Ideile lui Epictet sînt exprimate într-un limbaj pitoresc, incisiv, percutant. Simplitatea, nuditatea atletică, se conjugă cu virtuozitatea oratorică, dar şi cu expresia viguroasă, îmbibată de culoare plebeiană, care nu refuză nici anumite trivialisme. Fraza amplă, sonoră, alternează cu cea scurtă, concisă, cu formula lapidară, frecvent întîlnită în *Manual*. Tonul grav, solemn, vibraţia lirică, efectul declamator şi ironia muşcătoare se amestecă pretutindeni. Epictet se înrudea astfel cu noul stil care se impusese în operele multor scriitori din primul secol al erei noastre. Totodată el se exprima constant în *koiné*, limba greacă populară a epocii, dar Arrian a introdus în transpunerea scrisă a prelegerilor maestrului şi anumite elemente aticizante, congruente unei expresii mai îngrijite, mai atent şlefuite.

*

Dacă datorită lui Epictet stoicismul devenise filozofie de guvernămînt, prin Marcus Aurelius doctrina Porticului urcă pe tro-

nul imperial. Într-adevăr, ultimul exponent important al stoicismului antic nu este nici dascăl profesionist de înțelepciune, cum fuseseră creatorii învățăturii Porticului și însuși Epictet, nici senator convertit la filozofie, ca Seneca sau Helvidii, ci chiar împărat. Dealtfel, Rusticus, unul dintre numeroșii profesori ai lui Marcus Aurelius — pe care împăratul filozof îi evocă frecvent și cu vibrantă, caldă recunoștință — îl pusese în contact cu opera lui Epictet. De fapt, Marcus Aurelius a fost discipolul indirect și continuatorul lui Epictet. De aceea, nici nu vom relua toate ideile unde cei doi exponenți ai Porticului târziu se întîlnesc în termeni identici sau aproape similari.

Marcus Aurelius s-a remarcat drept unul dintre cei mai importanți împărați Antonini. În teorie, partizan al toleranței, în practică el a contribuit la potențarea precaută, dar fermă, a absolutismului imperial. Spirit pacific prin temperament și formație, Marcus Aurelius a fost totuși obligat să poarte îndelungate războaie, care l-au reținut o mare parte din viață pe frontierele Imperiului, împotriva parților, romanilor rebeli și, mai ales, triburilor germanice care au încercat mai multe asalturi masive asupra teritoriilor romane, ajungînd să amenințe Italia însăși. Nenorociri personale și o cumplită epidemie de ciumă au umbrit, de asemenea, viața și domnia acestui împărat, în ciuda continuării progreselor civilizației romane în atîtea domenii, progrese care nu puteau să nu-l bucure. Printre tribulații, eforturi și satisfacții, Marcus Aurelius și-a alcătuit de-a lungul unei lungi perioade un jurnal intim de reflecție filozofică, pe care prietenii l-au convins să-l facă public spre sfîrșitul vieții. Conformîndu-se preferinței tradiționale a stoicilor pentru elenă și expansiunii literaturii scrise în această limbă, Marcus Aurelius și-a redactat jurnalul în greacă. Acest opuscul se intitulează *Către sine (Ta eis eauton)*.

Expresie a unei experiențe tragice, acest jurnal filozofic nu constituie în principal o confesiune ori o analiză introspectivă, ci prin excelență un imn sobru, înălțat îndatoririlor autorului și conduitei reclamate de ele, în condițiile unei existențe zbuciumate și

efemere[1]. Logica stoică este total absentă din opera lui Marcus Aurelius, iar fizica reeditează concepțiile stoice tradiționale asupra materialității lumii, care ar fi animate însă de o providență. Mai limpede decît alți stoici. Marcus Aurelius asumă un dualism, în care se confruntă materialismul și idealismul obiectiv. El insistă totuși asupra transformării necontenite care se produce în univers, asupra necesității ca fiecare individualitate să moară pentru ca altele să poată apărea, asupra eternității materiei[2]. Dar morala deține o poziție categorică preponderentă în gîndirea lui Marcus Aurelius.

Împăratul filozof recomandă o viață rațional organizată, ca și înfruntarea senină a destinului în toate vitregiile lui, fiindcă boala, moartea, calomnia ar trebui acceptate imposibil. Adevărata fericire sălășluiește în suflete, și Marcus Aurelius conservă antinomia între *sua*, valorile interne, și *aliena*, non-valorile externe care nu se află în puterea conștiinței. Ca și ceilalți stoici, el se pronunță pentru extirparea pasiunilor și îndeosebi a aprehensiunilor, pentru virtutea sobră și pentru ataraxie. Autonomia morală este și ea cerută și exaltată de Marcus Aurelius. Înfrîngerea spaimei de moarte revine obsesiv printre reflecțiile sale. Moartea este inerentă condiției umane și trebuie deci acceptată fără nici o temere : totul este să întrebuințăm util clipa de față. Împăratul filozof scrie rînduri de remarcabilă elevație spirituală asupra vanității dorințelor și spaimelor, asupra tăriei morale oricînd necesare, după părerea lui. Meditațiile lui Marcus asupra timpului sînt deosebit de interesante. Pentru a evita alienarea vocației umane, timpul trebuie umplut de o viață rațională, consacrată datoriilor față de sine și față de alții.

Inovația fundamentală a lui Marcus Aurelius față de Epictet și alți stoici rezidă în asumarea unui limbaj mai modest, mai resemnat, mai blînd, ajungîndu-se astfel la o îndulcire a tonului

---

[1] Jean Brun, *Le stoïcisme*, Paris, 1969, p. 26, dar și Vasile Pârvan. *M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus*, București, 1919, pp. 168-171.

[2] Vezi și Andre Cresson, *Marc-Aurèle. Sa vie, son oeuvre, avec un exposé de sa philosophie*, Paris, 1962, p. 53.

exortației morale[1]. În vreme ce alți stoici reprobaseră mila, el o recomandă altora și sie însuși. Dacă cineva ți-a greșit, exclamă filozoful, gîndește-te că el nu are conștiința justă a binelui și a răului : o asemenea apreciere îți va insufla mila față de el și nu surpriza ori mînia (*Către sine*, 7, 26). Comprehensiunea, mila și iertarea fac o fericită joncțiune în cadrul unor reflecții care depășesc astfel tradițiile de inflexibilitate ale Porticului. Modestia, umilința îi inspiră totodată apeluri emoționante adresate propriului său suflet de a fi bun, simplu, susceptibil de a atrage dragostea celorlalți oameni. În lumina obligației de a se perfecționa moralmente fără încetare, Marcus Aurelius se condamnă pe sine la un perpetuu examen de conștiință, se mustră adesea — cerîndu-i sufletului său să se injurieze și în orice caz să se controleze — și își adresează stăruitoare apeluri de a se corecta. Adevărata glorie este cea conferită de virtute, de valoarea morală intrinsecă a actelor noastre. Marcus Aurelius consideră că trebuie să iubim chiar și pe cei care ne jignesc, în numele solidarității umane și ținînd seama că greșelile lor sînt determinate de o ignoranță pe care nu o condamnă, așa cum procedaseră antecesorii săi stoici. Preocupările de morală prevalează manifest în *Către sine* și pun în umbră pe cele de politică.

Etica lui Marcus Aurelius se orientează așadar atît spre perfecționarea solitară, individualistă, cît și spre un autentic, emoționant, pasionat umanism, spre glorificarea dragostei de om. Dealtfel, dată fiind poziția socială a autorului, conotația socială nu putea lipsi din *Către sine*.

Îndatoririle umane la care se gîndea Marcus Aurelius erau și cele ale unui împărat. Acest aspect apare secundar în *Către sine*, dar nu poate fi deloc exclus. Omul, reliefează el, trăiește oriunde bine : poți trăi la curte, deci poți trăi bine la curte. Dar cel care

[1] Vezi Constant Martha, *Les moralistes sous l'Empire Romain. Philosophes et poètes*, Paris, 1886, p. 168 ; A Cresson, *Op. cit.*, pp. 36-38. Marcus Aurelius este un stoic, dar el pare influențat de filozofia mai suplă, principial antidogmatică, a Noii Academii. Aceasta îl înfrurise și pe Epictet, dar maestrul din Nicopolis fusese mult mai sensibil influențat de cinism.

vieţuieşte în palat este însuşi Marcus Aurelius, căruia, prin urmare, îi revin acolo anumite îndatoriri, *officia*. Ele nu mai sînt cele ale unui consilier imperial, ci chiar ale unui împărat, unicul monarh stoic cunoscut de istoria antică. Acea moderare a tonului predicaţiei morale, acel îndemn la toleranţă şi chiar umilinţă, sînt parţial de atribuit şi faptului că Marcus Aurelius se adresează în primul rînd sie însuşi şi că el era împărat. Spre deosebire de Seneca, Marcus Aurelius nu realizează nicăieri o operă de politologie, dar dintre rîndurile jurnalului său se poate degaja un program politic implicit [1]. Astfel, consideră că împăratul nu poate fi un dezertor, că el trebuie să apere statul, să poarte război şi să exercite puterea, chiar dacă nu le iubeşte. Împăratul trebuie să impună legea, dar să evite violenţa, să utilizeze clemenţa şi bunăvoinţa ; concomitent el este ţinut să moderezeze pasiunile supuşilor. Reluînd unele meditaţii ale lui Tacit, împăratul filozof constată — cu un anumit pesimism — în vremea lui Vespasian, ca şi în epoca lui Traian, aglomerarea actelor cotidiene, a ambiţiilor şi a patimilor banale. În sfîrşit, umanismul lui Marcus Aurelius se extinde şi în sfera gîndirii politice. Pe urmele profesorului său Severus, proclamă egalitatea tuturor cetăţenilor în faţa legilor, egalitatea drepturilor care le revin. Marcus Aurelius are în vedere un stat universal, cetatea umano-divină a stoicilor, însă este evident că în concepţia sa aceasta din urmă echivalează cu Imperiul Roman pe care îl conducea.

Trebuie deci arătat că faimoasa egalitate preconizată de Marcus Aurelius nu exclude ci, dimpotrivă, presupunea ierarhia socială a Imperiului. Cetăţenii sînt egali numai în cadrul ierarhiei societăţii romane, între limitele inerente acesteia. Egalitatea semnifica aşadar un tratament mai blînd, mai omenos al celor de condiţie modestă şi nu aşezarea lor în locul puternicilor şi bogaţilor. Stoicismul lui Marcus Aurelius rămîne în slujba Imperiului şi ordinei lui sociale. Desigur însă că Marcus Aurelius solicita celor din categoriile sociale suprapuse să nu fie duri, să nu exa-

[1] Desluşit de A. Michel, *op. cit.*, p. 315.

gereze împilarea săracilor și umililor. Repartiția bunurilor, produselor sociale, îi este totuși indiferentă ; problemele economice și sociale, administrația concretă a Imperiului ocupă un loc foarte modest sau lipsesc cu desăvîrșire din *Către sine*. Indubitat, așadar, atît umanismul cît și arta de a guverna și de a se comporta bine sînt închise între niște limite destul de vizibile.

Firește, ataraxia preconizată de Marcus Aurelius apare ca mai îngăduitoare, mai resemnată și mai ponderată decît cea reclamată cîndva de Epictet, iar umanismul său mai viu, mai dens, mai accesibil. Totuși, mesajul împăratului filozof se prezintă, de asemenea, contradictoriu, căci pendulează între idealism și materialism, între individualismul solitar și umanismul vibrant, între prezervarea structurii sociale date și amortizarea efectelor ei dureroase pentru cei nevoiași și năpăstuiți. Apelul la bravură, morală, la curaj, ca și la compasiune și înțelegere, se detașează însă ca unul dintre bunurile cele mai prețioase, oricînd valide, lăsate de gîndirea lui Marcus Aurelius. Compoziția opusculului *Către sine* se prezintă dealtfel ca laxă, foarte liberă, dominată de cîteva idei directoare, tributară tiparelor unui adevărat jurnal intim de gîndire.

Predica pentru moderație are incidențe și asupra stilului practicat de Marcus Aurelius, care se exprimă mult mai puțin polemic decît Epictet. Este adevărat că dialoghează cu sine însuși dar oricum practică o expresie simplă, elegantă și totodată elevată, înclinată spre un limbaj mai degrabă rafinat decît percutant. Spontaneitatea și subtilitatea se interferează în mod fericit, rafinamentul și prospețimea simplă alternează cu dezinvoltură : dar imaginile concrete, de autentică sugestivitate, nu lipsesc niciodată. Rămîne prea puțin în *Către sine* din manierismul de obediență aticizantă și arhaizantă, în spiritul căruia se formase Marcus Aurelius [1].

[1] Vezi și V. Pârvan, *op cit.*, pp. 124-129 (pentru relațiile cu Fronto, celebru erudit al epocii).

După Marcus Aurelius stoicismul intră în eclipsă. Împărații creștini închid în secolul al V-lea școlile filozofice de la Alexandria și, în 529 e. n., Iustinian le suprimă pe cele de la Atena, inclusiv pe cea stoică, unde se menținea încă o gîndire tradițională, umanistă și păgînă. Totuși, teologii creștini sînt nevoiți să împrumute unele concepții de la stoici. Renașterea reanimă interesul pentru filozofia lui Epictet și a lui Marcus Aurelius. Ulterior, Montaigne, Descartes și Pascal vor fi profund marcați de lecturile operelor acestor doi mari gînditori. Interesul pasionat arătat filozofiei și vieții lui Marcus Aurelius de către Vasile Pârvan — care le-a analizat cu excepțională sagacitate — ni se pare deosebit de semnificativ : savanții și gînditorii noștri află în filozofia ultimilor stoici idei și îndemnuri spre o conduită demnă care îi impresionează profund. Epictet și împăratul filozof, Marcus Aurelius, se pronunță pentru menținerea ordinii sociale sclavagiste a epocii lor, pentru ignorarea nedreptăților reale sau cel mult pentru atenuarea lor. Dar în același timp ei stăruie asupra solidarității dintre oameni, emit un mesaj profund umanist și oferă o patetică și totodată sobră exortație la cinste, curaj, demnitate, la îndeplinirea fără șovăire a îndatoririlor cetățenești, care își păstrează validitatea în epoca noastră.

Ni se pare elocvent faptul că una dintre cele din urmă cărți pe care le-a citit Georges Pompidou, regretatul președinte al Franței și prieten al țării noastre, a fost tocmai *Către sine*. Chinuit de o boală cumplită, Georges Pompidou a căutat îmbărbătare în reflecțiile lui Marcus Aurelius, pe care îl citea în original, căci președintele era un excelent cunoscător al limbii elene. Dar orice cititor va admira noblețea reflecțiilor lui Epictet și Marcus Aurelius și va afla în operele lor un îndemn emoționant spre o conduită morală ireproșabilă.

EUGEN CIZEK

TABEL CRONOLOGIC
(Epictet — Marcus Aurelius)

332 î.e.n. In orașul Kition (Cittium) din insula Cipru se naște Zenon, întemeietorul stoicismului.

322 In localitatea Assos, din Mysia, Asia Mică, se naște Cleanthes, cel mai devotat dintre discipolii lui Zenon.
După moartea lui Zenon, preia conducerea școlii stoice.

312 — *311* Zenon din Cittium pleacă la Atena unde începe să audieze lecții de filozofie.

306 Filozoful Epicur părăsește orașul Lampsacos, din Mysia, Asia Mică, vine la Atena și începe prelegeri de filozofie epicureică, în grădina sa.

300 Zenon din Cittium obține permisiunea de a da replică lecțiilor de filozofie ținute de Epicur, din Portic. Este data de naștere a stoicismului, care se va numi și filozofia Porticului.

280 Cleanthes vine la Atena și audiază prelegerile de filozofie stoică ale lui Zenon.

277 In orașul Soles, din insula Cipru, se naște Chrysippos.

262 Moare Zenon din Cittium și Cleanthes îi urmează la conducerea școlii.

232 Moare Cleanthes. Chrysippos preia conducerea școlii.

204 Moare Chrysippos și Zenon din Tars, discipolul lui, devine conducătorul școlii stoice.

185 — 180 În orașul Lyndos, din insula Rhodos, se naște Panaitios.

167 Diogene din Seleucia, cunoscut și sub numele de Diogene din Babilon, preia conducerea stoicismului.

156 Diogene din Babilon este trimis de orașul Atena, în delegație, împreună cu Critolaos, șeful școlii aristotelice și cu Carneade, șeful școlii platonice. Discursul lui Diogene face începutul influenței stoice asupra romanilor.

140 — 130 În orașul Apameea, pe fluviul Oronte din Siria, se naște Poseidonios.

129 Moare Antipater din Tars ; Panaitios îi urmează la conducerea școlii.

110 — 100 Moare Panaitios.

90 Poseidonios deschide o școală de filozofie stoică în orașul Rhodos, din insula cu același nume.

78 —77 î.e.n. Cicero vine la Rhodos și audiază prelegerile lui Poseidonios.

50 *e.n.* În orașul Hierapolis (Frigia) se naște filozoful cunoscut sub numele de Epictet.
Nu se cunoaște numele său adevărat.
Este adus ca sclav (*Epictetos* = dobîndit, străin), la Roma, de către stăpînul său Epafroditos, care după puțin timp îl eliberează.
Audiază lecțiile filozofului roman Musonius Rufus.
Începe să predea filozofia stoică.

71 Împăratul Flavius Vespasianus alungă pe filozofi din Roma, la propunerea consilierului său Mucianus.

94 In urma dispoziției împăratului Domițianus care alungă din nou pe filozofi, Epictet se refugiază în orașul Nicopolis din Epir, unde devine conducătorul unei școli de filozofie stoică.

121 *26 aprilie (anul 874 de la întemeierea Romei).* Se naște Marcus Annius Verus (viitorul împărat și filozof) în casa familiei sale, situată pe muntele Coelius. Bunicul său, Annius Verus, fusese de trei ori consul și prefect al orașului Roma, iar tatăl său, Annius Verus fusese, de asemenea, consul. Și mama sa, Domitia Lucilla, făcea parte dintr-o familie de magistrați curuli.

125 — *130* Sfîrșitul vieții lui Epictet.

127 La vîrsta de 6 ani, Marcus este făcut cavaler de împăratul Hadrian.

129 Cînd împlinește 8 ani, Marcus este numit membru al colegiului Salilor (*collegium fratrum Saliorum* — congregație religioasă) de împăratul Hadrian.

136 La vîrsta de 15 ani, Marcus este logodit de împăratul Hadrian cu fiica lui Lucius Ceionius Commodus, pe care acesta îl adoptase, dîndu-i şi titlul şi prerogativele de Caesar.

137 Moare Lucius Ceionius Commodus.

138 *25 februarie.* Antoninus Pius este adoptat şi asociat la conducerea Imperiului, de împăratul Hadrian, cu obligaţia din partea lui Antoninus de a adopta la rîndul său pe Marcus.

138 *10 iulie* Moare împăratul Hadrian.

138 Este adoptat de Antoninus Pius şi primeşte numele de Marcus Aelius Aurelius Antoninus (Aelius era nume din partea familiei împăratului Hadrian).

139 Marcus Aurelius este numit quaestor şi astfel începe *cursus honorum* (candidatura şi exercitarea magistraturilor curule : quaestor, cenzor, praetor, consul etc.)

140 Este numit consul şi-şi începe iniţierea în afacerile publice de Stat.

145 Se căsătoreşte cu fiica lui Antoninus Pius, Faustina, cu care, de fapt, era văr primar, mama acesteia şi soţia lui Antoninus Pius, Faustina fiind mătuşa lui Marcus.

147 Marcus Aurelius cu titlul de Marcus Aelius Aurelius Verus Antoninus Caesar Augustus este asociat la conducerea Imperiului de către împăratul Antoninus Pius.

148 Devine adept zelos al filozofiei stoice pe care o va studia și aplica și ca împărat.

161 Marcus este declarat succesor al împăratului, iar după cîteva luni, prin moartea lui Antoninus devine împărat. Asociază la conducerea imperiului pe Lucius Verus, care de asemenea fusese adoptat de Antoninus.

161 Soția lui Marcus, Faustina, naște doi gemeni, Commodus, care-i va urma ca împărat și Antoninus, care va muri la vîrsta de 4 ani. În cinstea evenimentului, Marcus ridică pe Capitoliu un templu închinat virtuții binefacerii.

161 Parții invadează Armenia conduși de regele lor Vologeses al III-lea și distrug la Elegeea o armată romană.

162—166 Războiul împotriva parților se încheie prin victoria armatelor romane conduse de coregentul Lucius Verus. Senatul decernează acestuia onoruri triumfale, la care asociază și pe Marcus, deși nu participase efectiv la conducerea operațiilor, dar crease cadrul politic și material favorabil cîștigării războiului.

162—163 Izbucnește în Roma o epidemie de ciumă.

169—175 Marcomanii inițiază o coaliție a triburilor germanice de la granița de nord-vest a Imperiului, împotriva romanilor. Printre triburile antrenate în război este și cel al quazilor, din neamul suebilor, împotriva cărora romanii repurtează o strălucită victorie.

173 Moare Lucius Verus.

170—176 Perioada probabilă în care Marcus, potrivit și mențiunilor de la sfîrșitul cărții I-a și a II-a, a redactat cel puțin primele două cărți (vezi în acest sens — Marci Antonini imperatoris, *De seipso et ad seipsum*, Oxoniae, 1680, nota 1, p. 51).

175 Moare împărăteasa Faustina, după trecerea munților Taurus, cu ocazia călătoriei inițiată de împăratul Marcus Aurelius, după potolirea răzvrătirii guvernatorului Siriei Avidius Cassius.

176 Marcus Aurelius, după scurte popasuri la Efes și Sucirna, se oprește la Atena. Odată sosit în orașul spre care demult îl mînau gîndurile sale, reînființează patru catedre de învățămînt, corespunzătoare celor patru mari școli filozofice preexistente : Academia-platonică, Lyceum-aristotelică, Porticul-stoică și școala epicureică.

178—180 Marcus Aurelius pleacă în campania împotriva coaliției „popoarelor danubiene", care se va încheia cu victoria armatelor romane.

180 17 aprilie, sau 9 aprilie Moare marele împărat filozof, Marcus Aurelius.

EPICTET

MANUALUL

Traducere de D. Burtea

NOTĂ

In afara unor fragmente transmise de Marcus Aurelius, Stobaios, Aulus Gellius şi Arnobius, care sînt, majoritatea, traduse în volumul de faţă, tot ce ni s-a păstrat de la Epictet a fost publicat de elevul său Arrianus. Acesta a notat cu deosebită scrupulozitate prelegerile maestrului său, pe care, după ce le-a pus în circulaţie într-un cerc restrîns de iniţiaţi, a hotărît să le editeze pentru publicul larg, tocmai pentru a nu fi deformate de diferitele variante. Cele două opere *Diatribele* şi *Manualul*, în felul acesta, au ajuns pînă la noi.

Multă vreme s-a crezut că *Manualul* reprezintă o serie de texte alese din *Diatribe*. Dar, după ce s-a văzut că cea mai mare parte din textele *Manualului* n-are nici o corespondenţă cu *Diatribele* şi un număr restrîns prezintă doar asemănări, s-a ajuns la concluzia că amîndouă sînt opere de sine stătătoare.

Astfel, cititorul modern e avizat că *Manualul* nu reprezintă o dublură a *Diatribelor* şi că, deci, prezintă interes prin el însuşi. Dealtfel, acesta poate să fie şi motivul pentru care în perioadele mai depărtate de epoca noastră, cînd exista încă un text integral al *Diatribelor*, foarte mulţi cercetători au redactat comentarii asupra *Manualului*, mai mult sau mai puţin întinse, mai mult sau mai puţin competente. Un comentariu foarte dezvoltat a redactat Simplicius în secolul al VI-lea, care este inclus în *Epicteti*

Enchiridion, publicat de editorul Dübner, în 1842. *Manualul* lui Epictet exercită o influență deosebită și asupra filozofiei creștine. Precizăm, în acest sens, că Migne îl include în *Patrologia greacă*, între paginile 1285—1312, volumul 79. Textul original are adeseori un stil contrastant, plin de repetiții sau dimpotrivă presărat cu elipse sau brachylogii ; cuvintele abstracte, termeni uneori vagi, se alătură unor cuvinte viguroase, cu sens lexical foarte precis și concret. Vocabularul este îmbelșugat în termeni tehnici filozofici, care pretind note lămuritoare.

In măsura în care modestele noastre posibilități ne-au susținut, precum și în limitele unui spațiu definit de obligația economiei de hîrtie, am încercat să dăm acestor note un caracter cît mai explicit și cît mai succint. Am încercat, de asemenea, să împăcăm exigența unei variante românești atrăgătoare a gîndirii lui Epictet cu exigența, pe care ne-am impus-o drept primă metodă de muncă, a celei mai depline concordanțe, a celei mai totale fidelități față de textul grecesc original. Opțiunea noastră pentru armonizarea acestor exigențe, aparent contradictorii, are ca temei dorința de a introduce pe cititorul român în maniera de gîndire creatoare a filozofului grec precum și de a-i înlesni un contact cît mai direct cu însuși fluxul gîndirii autorului.

1. Există printre realitățile care ne stau în față, unele în puterea noastră și altele independente de voința și puterea noastră [1]. Țin de noi părerea, impulsurile, dorința [2], aversiunea, într-un cuvînt, tot ceea ce reprezintă propria activitate [3]. Sînt în afara voinței noastre trupul, faima, forța de conducător, într-un cuvînt tot ceea ce nu constituie treburi specifice nouă.

2. Cele ce depind de noi sînt libere prin esența și natura lor și nu pot fi oprite sau frînate de vreun obstacol [4]. Cele asupra cărora nu avem nici o putere sînt lipsite de vlagă [5], supuse robiei, șovăielnice în fața piedicilor și la cheremul unor voințe străine.

---

[1] Diatribele încep cu aceeași dihotomie fundamentală, pe care o dezbat în *Diatriba* I, 22, 10.

[2] Tendința sau impulsul este o mișcare mai generală a sufletului, față de dorință care este o specie a impulsului, cf. Stobaios, Ecl. II sau *Stoicorum Veterum Fragmenta*, III, 169, p. 40 ; distincția între ele va apare și în *Manual* 2, și în *Diatribe*, III, 2, 1.

[3] Pentru lămurirea termenului, esențial pentru morala stoică cf. și Diogene Laertios VII, 100, și Plutarch, *De stoicorum repugnatione*, 13, 1038 f. sau S.V.F. III, 83.

[4] Termenii enumerați sînt și însușirile înțeleptului stoic.

[5] Slăbiciunea, lipsa de vlagă, este un viciu de care înțeleptul trebuie să se ferească, cf. Plutarch în S.V.F. III, 177, p. 42.

3. Prin urmare, amintește-ți că, dacă socotești libere pe cele care, prin natura lor, sînt roabe, dacă vei considera drept proprii pe cele străine de tine, te vei poticni în fața obstacolelor, vei fi frămîntat, mîhnit și vei cîrti împotriva zeilor și a oamenilor. Dimpotrivă, însă, dacă socotești drept ale tale, numai cele ce-ți aparțin și străine de tine, cum de fapt și sînt, pe cele din afara ta, nimeni nu va putea vreodată să te constrîngă, nimeni și nimic nu-ți va sta piedică, nu vei cîrti împotriva nimănui, nu vei învinovăți pe nimeni, nu vei săvîrși nimic împotriva voinței tale, nimeni nu va putea să-ți aducă vătămare [1], nicicînd nu vei avea dușmani, niciodată nu te vei lăsa doborît de ceea ce este dăunător.

4. Așadar, tu care urmărești cu sîrguință scopuri atît de importante [2], amintește-ți că nu trebuie să te atașezi de ele, împins de un entuziasm măsurat, ci că anumite lucruri este necesar să le părăsești cu desăvîrșire, iar altele, măcar în clipa de față, trebuie să le înfrîngi. Dacă totuși, deși năzuiești spre acestea, cu mai multă ardoare cauți să conduci sau să agonisești bogății, se poate întîmpla să nu le mai întîlnești pe acestea din urmă, tocmai fiindcă ai năzuit astfel spre cele dintîi și fără îndoială, vei fi lipsit în întregime de acelea, care singure ți-ar fi asigurat libertatea și fericirea.

---

[1] Nimeni nu poate vătăma pe înțeleptul care nu dăunează cuiva, cf. Stobaios în S.V.F. III 578 și 587.

[2] Adică la însușirea și practicarea filozofiei. Maximele cuprinse în *Manualul* lui Epictet se adresează unui discipol care nu este încă filozof dar tinde să devină. Aici ἐγχειρίδιον nu are sensul de *carte* totdeauna la îndemînă, ci de *armă* în lupta pentru dobîndirea virtuții. Cf. comentariului lui Simplicius, *„quia ut pugio militibus, ita hic libellusiis qui recte vivere student"*.

5. În concluzie, față de tot ce dă impresia de dificultate [1], silește-te să glăsuiești așa : „Ești doar o închipuire și nu ceea ce vrei să pari". Examinează-o apoi cu atenție și pentru a o judeca, folosește-te de normele [2] pe care le ai și mai cu seamă de această primă normă și anume dacă se include în cele ce stau în puterea noastră, sau în afara voinței și puterii noastre. Și dacă se include în afara tăriei noastre, cu ușurință să-ți vină în minte «aceasta nu mă afectează cu nimic».

6. Amintește-ți că satisfacerea și deci încetarea dorinței înseamnă realizarea ei, iar mulțumirea și deci încetarea aversiunii reprezintă posibilitatea de a nu întîlni cauza care o determină. Așadar, și cel care nu reușește în dorința lui este nefericit, precum vrednic de plîns apare și cel care dă peste împrejurări provocatoare de aversiune. Deci, dacă vei îndepărta de tine, numai pe acelea, care prin natura lor, sînt în puterea ta, nu vei întîmpina nimic declanșator de aversiune. Dacă, însă, vrei să înlături, boala, moartea sau sărăcia, te vei cufunda în nenorocire.

7. Prin urmare, îndepărtează aversiunea ta de lîngă toate cele care nu se află în puterea noastră și transferă forța ta de respingere asupra acelora care, prin natura lor, depind de noi și trebuie date la o parte. Dorința însă, smulge-o cu desăvîrșire, în clipa de față. Căci, dacă ai să dorești ceva din cele ce nu stau în puterea noastră, în mod obligatoriu vei fi nefericit, iar dacă ai să poftești ceva din cele ce nu se află în tăria noastră și e frumos și bine să le dorești, încă nu este vremea să le ai la dispoziție. Mulțumește-te deci numai să dorești ceea ce trebuie și să respingi ceea ce se impune respins, dar cu moderație, discret și reținut.

---

[1] Termenul indică reprezentarea imprimată în suflet, fie de obiectele sensibile, fie de cele incorporale, desemnează deci atît imaginea cît și ideea.

[2] Termen pentru logica stoică și epicureică.

8. Fiecare din lucrurile ispititoare pentru inimă, fie că slujește nevoilor tale, fie că-l îndrăgești, adu-ți aminte să-l examinezi, după felul și esența lui, începînd cu cel mai puțin important. Dacă-ți place o oală de pămînt spune să-ți place una de lut, astfel, dacă se sparge, nu te vei tulbura. Dacă îți îmbrățișezi copilul sau femeia spune-ți că cel pe care-l îmbrățișezi este un om, căci astfel, dacă moare, nu te vei tulbura [1].

9. Ori de cîte ori ești pe punctul să întreprinzi o acțiune, reflectează în tine însuți, ce fel de acțiune este aceasta. Dacă mergi să faci baie, reprezintă-ți dinainte încă, cele ce se petrec la băile publice, imaginează-ți pe cei care-ți aruncă apă, pe cei care se îmbrîncesc, se insultă, pe cei care fură. Astfel, te vei lua de lucru cu mai multă siguranță [2], dacă îți spui imediat că vreau să mă îmbăiez și să-mi păstrez voința [3] în deplin acord cu natura [4]. Așa să procedezi la fiecare acțiune. Căci în felul acesta, dacă vreo piedică te oprește să faci baie, vei avea la îndemînă răspunsul : „Dar nu numai să mă îmbăiez vreau, ci doresc să-mi mențin voința în acord deplin cu natura și eu o voi păstra astfel, dacă mă necăjesc din cauza celor petrecute".

---

[1] De semnalat diferența față de filozofia creștină care spune : „Amintește-ți că e o ființă făcută după chipul și asemănarea Domnului și nemuritoare".

[2] ἀσφάλεια este caracterul care asigură pe înțeleptul stoic, că nu va săvîrși vreo greșeală sau vreun rău, cf. și *Diatribe*, III, 2, 5, 16, 9, 26, 14 ; cf. Stobaios în S.V.F. III, 112 contrastul este ἀσθένεια = slăbiciunea, denumțată în *Manual*, 2.

[3] προαίρεσις, alegerea deliberată, deci puterea de a decide o opțiune justă, celelalte însușiri se supun ei ; moștenire aristotelică, termenul implică un plus față de voința simplă, deoarece include considerația posibilului ; vezi definiția ei în Aristotel, *Etica pentru Nicomah*, III, 3, 1113, a 10.

[4] A trăi în armonie cu natura, precept stoic clasic, este considerat drept scopul suprem al lui Zenon, Cleanthe, Poseidonios, Hecaton, Chrysippos, Diogene din Babilon, Archedemus ; cf. Diogene *Laertios*, VII, 87, 89.

10. Pe oameni îi tulbură nu lucrurile în sine, ci părerile [1] pe care şi le fac cu privire la lucruri. De exemplu, moartea în sine, nu este o primejdie, fiindcă nici lui Socrate nu i s-a părut astfel ; dar fiindcă opiniile asupra morţii o consideră un pericol, în acestea stă de fapt pericolul. În concluzie, ori de cîte ori ne vom poticni, ne vom tulbura sau ne vom mîhni să nu acuzăm pe altul, ci pe noi înşine, sau mai exact, propriile noastre opinii. A învinovăţi pe altul, din cauza celor pe care el însuşi le face greşit, este un lucru specific omului necultivat [2], a se învinui pe el însuşi este o caracteristică a celui care începe să se cultive şi a nu a acuza, nici pe altul nici pe sine, este o însuşire a celui înţelept [3].

11. Nu trebuie să te făleşti, în nici o împrejurare, cu merite ce nu-ţi aparţin. Dacă un cal se laudă, zicînd „Sînt un cal frumos", poate fi îngăduit. Tu însă, cînd o să zici, sumeţindu-te „am un cal frumos", să ştii că te făleşti din cauza calului frumos. Care este meritul tău ? Obişnuinţa închipuirilor [4]. De aceea, ori de cîte ori în folosirea obişnuită a închipuirilor te vei menţine în deplin acord cu natura, abia în acel moment te poţi făli, căci vei fi mîndru de un merit al tău.

12. După cum în cursul unei călătorii pe mare, debarcînd din corabie, dacă mergi să faci provizie de apă dulce, te apleci întîmplător pe drum şi aduni cîteva scoici sau plante, trebuie să-ţi îndreptăţi atenţia către corabie şi încontinuu să-ţi întorci privirea, ca nu cumva să te strige comandantul, iar dacă te cheamă, părăseşti toate

---

[1] Asupra importanţei judecăţii morale, δόγμα cf. *Diatribe* III, 9, 12 ; şi IV, 11, 6, 8.

[2] Adică al unui necunoscător al comportării în viaţă.

[3] Folosirea reprezentărilor în acord cu natura este sarcina de bază a înţeleptului, cf. *Diatribe*, III, 3, 1-2.

[4] Expresia revine frecvent în opera lui Epictet, exprimă imaginile care formează baza materială a gîndurilor omului şi se referă, în toate locurile unde e folosită, la puterea pe care o are omul asupra lui însuşi.

acestea, temîndu-te să nu fii legat şi aruncat în cală, asemenea vitelor ; la fel şi în viaţă, dacă ţi se dă, în locul unei plante sau a unei scoici, o femeie ori un copilaş, nu te va împiedica nimeni să primeşti. Dacă te va striga însă comandantul corăbiei întoarce-te spre corabie, părăseşte toate acestea fără să-ţi arunci privirea înapoi [1]. Iar dacă eşti bătrîn, nu cumva să te depărtezi de corabie prea mult, ca să nu lipseşti, atunci cînd acesta te cheamă.

13. Nu căuta ca întîmplările să se desfăşoare aşa cum vrei, ci doreşte ca evenimentele să se petreacă în mod obişnuit şi astfel cursul vieţii îţi va fi liniştit.

14. Boala este o piedică pentru trup, nu pentru gîndire, dacă gîndirea însăşi nu vrea. Şchiopătatul reprezintă o piedică pentru picior, pentru gîndire însă nu. Fă această reflecţie cu ocazia oricăreia din întîmplările ce ar surveni şi vei găsi că poate fi un obstacol pentru altceva în afara ta, dar nu pentru tine [2].

15. Orice te-ar întîmpina în viaţă, aminteşte-ţi să te concentrezi asupra ta însuţi şi să cauţi să afli ce putere [3] îţi e de folos, împotriva evenimentului respectiv. Dacă te ispiteşte o frumuseţe, împotriva acestei ispite ai puterea de stăpînire asupra ta însuţi [4]. Dacă o trudnică muncă ţi-e dat să înduri, ai la îndemînă răbdarea [5]. Împotriva unei jigniri,

---

[1] Femeia şi copiii sînt tovarăşii călătoriei în viaţă, nu trebuie să debarci în port, fără ei.

[2] Fatalism istoric justificat de despotismul din epoca imperială.

[3] Adică puterea înnăscută şi adeseori subconştientă care se face simţită cînd se iveşte ocazia să se manifeste ; în acest sens cf. şi *Diatribe*, *I*, 12, 30-31 ; II, 16, 13-15.

[4] Stăpînirea de sine este înclinaţia de a nu călca poruncile raţiunii drepte, sau chiar o virtute care ridică pe om deasupra lucrurilor de la care e dificil să se abţină.

[5] Răbdarea este cunoaşterea lucrurilor care trebuie să fie îndurate şi care nu trebuie, sau virtutea ce ridică pe om deasupra lucrurilor dificil de suportat (pentru amîndoi termenii cf. Sextus Empiricus *Adu math*, IX, 153, 154 sau în S.V.F. III, 274, Stobaios Ecl. II şi Diogene Laertios VII, 93) ; aceste două virtuţi sînt proprii stoicismului vechi.

vei găsi *resemnarea* [1]. Dacă te vei *obișnui* astfel, nu te vor încătușa niciodată închipuirile.

16. Niciodată și în nici o ocazie să nu-ți spui : „Am pierdut aceasta", ci „Am dat-o înapoi". A murit copilașul ? L-am dat înapoi. A murit femeia ? A fost dată înapoi. Ți-a fost răpită țarina ? Nicidecum, ai dat-o și pe aceasta înapoi. Dar cel care mi l-a smuls e un răufăcător ! Ce te interesează din moment ce acela care ți le dăruise, ți le-a cerut înapoi ? Pentru cît timp ți-l dă, *îngrijește-l* ca pe proprietatea altuia, întocmai cum se îngrijesc drumeții de hanurile unde poposesc.

17. Dacă vrei să progresezi [2], îndepărtează cugetările de acest fel : „Dacă voi neglija treburile mele, nu voi avea cu ce să mă hrănesc", sau „Dacă nu voi pedepsi sclavul meu, va deveni rău și pervers". Căci este preferabil să mori de foame, fără teamă însă și fără griji [3], decît să trăiești în belșug dar cu sufletul tulburat și e preferabil ca sclavul tău să fie rău decît să fii tu nefericit..

18. Începe așadar cu cele mărunte. Ți-au risipit untdelemnul, îți este furat vinul ? Spune-ți că un astfel de preț cumpără calmul desăvîrșit, deplina liniște a spiritului [4]. Nimic nu se dobîndește pe gratis. De pildă, cînd chemi sclavul, gîndește-te că poate n-a auzit, sau că, chiar dacă a auzit, nu face nimic din cele ce vrei tu. Totuși, el nu are o situație atît de strălucită, încît să te tulburi din pricina lui.

---

[1] Resemnarea, virtute caracteristică stoicismului imperial, care va influența și teologia creștină.

[2] Deoarece stoicismul acceptă o gradație a viciilor (cf. Seneca *Epist. ad. Lucil.* 75, 8-15), acceptă și ideea de progres moral. (cf. Plutarh, în S.V.F., III, 535).

[3] Mihnirea și teama sînt două din cele patru pasiuni primitive, prima, o *contracție irațională a sufletului* ; a doua, *așteptarea* unui rău.

[4] Calmul și liniștea senină a spiritului, virtuți fundamentale ale stoicismului, prima exprimă calitatea de a nu te lăsa izbit de nimic.

19. Dacă vrei să faci progrese, îndură cu resemnare să fii socotit nechibzuit şi nebun, din cauza dispreţului tău pentru lucrurile din afară. Să nu vrei să laşi impresia că eşti atotştiutor şi chiar dacă unora li se pare că eşti cineva, nu te încrede prea mult în tine. Fiindcă trebuie să ştii că nu este deloc uşor ca să-ţi păstrezi în acelaşi timp şi o voinţă în acord desăvîrşit cu natura [1] şi preocuparea stăruitoare pentru lucrurile din afară, ci că este absolut obligatoriu, dacă ţi-este gîndul la una din acestea, să neglijezi în întregime pe cealaltă.

20. Dacă doreşti ca urmaşii tăi, soţia şi prietenii tăi dragi să vieţuiască de-apururi, eşti cu adevărat nebun. Căci vrei ca cele ce din afara puterii tale să stea în ţăria ta şi cele străine de tine [2] să fie ale tale. Eşti, de asemenea, năuc dacă ai vrea ca sclavul tău să nu greşească, ca şi cum ai vrea ca răul să nu fie rău, ci cu totul altceva. Dacă însă vrei ca dorinţele tale să nu fie spulberate, aceasta este cu putinţă [3]. Obişnuieşte-te aşadar să doreşti numai ceea ce se poate [4].

21. Stăpînul fiecăruia este cel care are putere asupra celor dorite sau nedorite de cineva, pentru ca să le producă sau să le împiedice. Aşadar, cel care vrea să fie independent nici să nu rîvnească, nici să nu respingă ceva din cele ce stau în puterea altora. Dacă nu face astfel, în mod obligatoriu, devine sclav [5].

---

[1] Vezi *Manualul*, 9, nota 3, p. 9.

[2] „Cele proprii", „cele străine", a treia dihotomie a obiectelor şi a realităţilor înconjurătoare, apare în paralel cu primele două, ca noţiuni cu sfere încrucişate, uneori, chiar identice.

[3] Dorinţa intră în categoria celor ce sînt în puterea noastră, cf. *Manualul*, 1, nota 2 p. 5.

[4] „Doreşte numai ceea ce este cu putinţă" recomandaţie frecventă la Epictet.

[5] Opoziţia libertate-sclavie frecventă în opera stoicilor. Omul bun este liber, cel rău este sclav, cf. 9, Stobaios în S.V.F. III, 593.

22. Amintește-ți că în viață trebuie să te *comporți* întocmai ca la un banchet [1]. Dacă un platou cu bucate care face înconjurul mesei este adus pînă la tine, întinzi mîna și te servești cu modestie și cumpătare. Se îndepărtează de lîngă tine, nu-l reții. Nu vine încă ? Nu-ți trîmbițezi dinainte dorința, ci rabzi pînă este adus lîngă tine. Fii la fel față de soție, de copii, de înaltele dregătorii, la fel față de bogății [2], și cîndva vei deveni vrednic să fii tovarăș de ospăț al zeilor [3]. Iar dacă, deși aceste bunuri ți-au fost oferite, tu nu le iei, ci dimpotrivă le disprețuiești, atunci vei fi nu numai tovarăș de ospăț cu zeii, ci vei împărți cu ei chiar puterea lor cîrmuitoare. Căci astfel au făcut Diogene și Heraclit [4] și cei asemenea lor, pe drept numiți oameni divini, după cum și erau.

23. Ori de cîte ori vezi un om tînguindu-se, fiind îndurerat, fie din cauză că este departe de fiul său, fie pentru că și-a pierdut bunurile sale, fii atent să nu te înșele închipuirea și să atribui nenorocirea unor motive exterioare. Dimpotrivă să ai la îndemînă replica promptă : Acesta nu este strîmtorat de eveniment în sine, căci pe un

---

[1] Comparația vieții cu un banchet e des folosită de filozofia antică.

[2] Această maximă, care asimilează pe soție și pe copii unor bunuri exterioare, este o lipsă evidentă a stoicismului. Ea se datorește, cu siguranță, condiției pe care o aveau femeia și copiii în orînduirea sclavagistă antică.

[3] Era o onoare deosebită. Conmesean al zeilor era, de pildă, unul din titlurile de glorie ale lui Tantal ; pentru ilustrare, cf. Pindar, *Olimpice*, I, v. 60-62 și Euripide, *Oreste*, v. 4-10.

[4] Diogene Cinicul nu Diogene din Apollonia, care era materialist ca și Heraclit, precum și Heraclit din Efes, din școala dinamistă a materialismului ionian, erau invocați de stoici ca precursori ai școlii, cf. mai ales *Diatribe*, III, 22, 80, panegiricul lui Diogene sau *Cărțile asupra lui Heraclit*, ale lui Cleante, menționate de Diogene Laertios în S.V.F. I, 481.

altul nu l-ar împiedica evenimentul, ci părerea asupra evenimentului. Pînă să-i vorbești însă, nu pregeta să te adaptezi acestuia și chiar, dacă așa trebuie, să gemi și să te vaiți împreună cu el, fii atent însă, totuși, să nu te vaiți și în interiorul sufletului.

24. Adu-ți aminte că ești interpretul rolului [1] dorit de maestru. Dacă este scurt, ca pe unul scurt, dacă este lung, ca pe unul lung. Dacă dorește să interpretezi rolul unui cerșetor, joacă-l și pe acesta așa încît să pară cît mai natural. Dacă vrea să joci rolul unui șchiop, al unui magistrat sau al unui simplu particular, fă la fel. Căci datoria ta este să interpretezi rolul ce ți s-a dat, într-o prezentare cît mai potrivită, dar să alegă acest rol stă în puterea altuia.

25. Cînd un corb a scos un croncănit de rău augur [2], să nu te cuprindă închipuirile negre, ci, în tine însuți, fă distincțiile necesare [3] și spune-ți : „Aceasta nu are nici o însemnătate pentru mine, ci fie pentru bietul trup, fie pentru bunurile mele fie pentru mărunta mea reputație, pentru copii sau pentru soție". Pentru mine însă, toate au o însemnătate de bun augur, dacă vreau. Căci oricare eveniment, dintre acestea, dacă s-ar produce, stă în puterea mea să trag un folos din fiecare.

26. Este cu putință să rămîi neînfrînt, dacă nu intri în nici o luptă, în care nu stă în tăria ta să fii învingător [4].

---

[1] Lumea este pentru stoici un teatru în care are fiecare locul său, cf. Cicero, *De finibus*, III, 20, 67 etc.

[2] Strigătul păsărilor și mai cu seamă al corbului era socotit o prezicere, cf. Xenofon *Memor.* I. 1. 3 ; Josephus C. *Apion*, I, 22, 203-204 ; Clement Alexandrinul, *Protrept* II, 11, 3 ; X, 104, 12 ; Cu privire la ghicitori și prezicători, Epictet și Marcus Aurelius aveau o atitudine mai negativă decît stoicii anteriori, dintre care o parte (Sphairos, Chrysippos, Diogene din Babilon etc.) a consacrat o operă acestui aspect al vieții, găsindu-i chiar merite.

[3] Adică între cele care sînt în puterea noastră și cele care nu sînt.

[4] Cf. Chrysippos, citat de Gallianus, în S.V.F. III, 229 a.

27. Bagă de seamă ca nu cumva să te laşi tîrît de închipuire dacă vezi vreun om copleşit de onoruri, ori cu o mare putere şi autoritate, ori preţuit în orice alt fel şi să-l fericeşti. Căci dacă substanţa binelui [1] se află în cele ce stau în forţa noastră, nu este loc nici pentru pizmă, nici pentru gelozie [2]. Tu însuţi nu vei dori să fii nici general, nici senator, nici consul [3], ci liber. Ori, către acest ţel, există o cale unică : dispreţuirea tuturor celor ce nu sînt în puterea noastră.

28. Aminteşte-ţi că nu cel care te insultă sau te loveşte, săvîrşeşte ceva necugetat la adresa ta ci părerea [4] ii arată ca pe unii care au făptuit îndrăzneli nesăbuite contra ta. Ca urmare, ori de cîte ori cineva îţi stîrneşte mînia, să ştii, că de fapt, părerea te-a făcut să te înfurii. Aşadar, încearcă din toate puterile, să nu te laşi tîrît de închipuire. Căci, dacă dintr-odată, ai cîştigat timp şi ai obţinut şi o amînare, îţi va fi uşor să te stăpîneşti [5].

29. Moartea, exilul şi toate cîte par teribile omului să-ţi fie în fiecare zi înaintea ochilor ; moartea, însă mai mult decît toate. Căci astfel niciodată nu vei gîndi ceva josnic, nici nu vei pofti ceva cu prea multă ardoare.

30. Dacă ai o deosebită rîvnă pentru filozofie, pregăteşte-te încă din această clipă să fii luat în rîs, batjocorit

---

[1] Substanţa binelui = inteligenţa, dreapta raţiune, ştiinţa, buna folosinţă a ideilor, acestea deosebesc omul de animal, cf. *Diatribe*, III, 3, 1-2.

[2] Pizma, mîhnirea provocată de bunurile altora, gelozie = durerea provocată de alţii care au aceleaşi bunuri ca noi, sînt două aspecte ale patimii fundamentale „durerea".

[3] Înalte magistraturi ale cetăţilor greceşti sau ale Romei.

[4] Părerea, specie a ideii, are drept cauză reprezentarea, cf. Stobaios în S.V.F., III, 548.

[5] Retragerea departe de patrie recomandată înţeleptului (Epictet, *Diatribe* III, 12).

de către cei mulți [1], care să zică despre tine : „Iată că ne-a și picat un filozof" [2], sau „de unde ne-a venit această măreață trufie [3] ?" Tu însă nu te înveșmînta cu trufie, ci păstrează ce-ți pare a fi mai bun, așa ca și cum ai fost rînduit de zei, în acea poziție [4]. Amintește-ți că dacă rămîi legat de acestea, cei care te-au luat în rîs, la început, te vor admira mai tîrziu. Dacă te lași, însă, despărțit de acestea, ești de două ori mai expus ridicolului și batjocurii.

31. Dacă se întîmplă vreodată să te preocupe lucrurile exterioare, din dorința de a plăcea cuiva, să știi că încercarea e deja pierdută. Mulțumește-te de aceea să fii filozof în toate împrejurările. Iar dacă vrei să pari filozof cu tot dinadinsul, descoperă-te astfel ție însuți și aceasta să-ți fie de ajuns [5].

32. Să nu te tulbure raționamente de felul acestora : „Voi trăi lipsit de prețuire, voi fi un nimeni, nicăieri" [6]. Căci dacă lipsa de prețuire constituie o nefericire, nu este cu putință ca din cauza unora să cazi în nenorocire, mai mult decît din pricina altora, să te prăbușești în rușine și viciu [7]. Stă în puterea ta oare, să fii invitat la un ospăț sau

---

[1] Pentru Epictet și pentru stoici în general, filozoful este un sacerdot, un inițiat, mulțimea însă, care nu are acces spre tainele filozofiei, nu înțelege superioritatea seninătății lor și-l disprețuiește de la nivelul necunoașterii.

[2] Cf. *Diatribe*, III, 16, 11, unde retragerea, schimbarea mediului este recomandată pentru dobîndirea liniștii, întocmai ca schimbarea climei pentru un bolnav.

[3] Cuvînt cu cuvînt, „sprînceană ridicată", metonimie, concret pentru abstract — sprînceana ridicată fiind semnul concret al unei semeții disprețuitoare.

[4] O idee asemănătoare și în capitolul al XVII-lea.

[5] Text contradictoriu, lacunar și obscur, am optat pentru lecțiunea Nil.

[6] Este redarea unui dialog între maestru și discipolul aspirant la filozofie.

[7] Nimeni nu este nefericit decît din cauza greșelii sale, dar există o strînsă legătură între viciu și rușine, ca și între bun și frumos ; cf. Stobaios în S.V.F., III, 16.

să exerciți autoritatea de stat ? „Bineînțeles că nu !" „Cum pot, deci, să constituie acestea lipsă de prețuire ? Și cum poți reprezenta nimeni și nicăieri, tu care trebuie să fii cineva numai în ceea ce-ți stă în putere, în cele în care ești în stare să fii vrednic de mai multă prețuire".

33. Amicii tăi însă vor fi lipsiți de orice sprijin : Ce vrei să spui prin „lipsiți de sprijin" ? Nu vor avea de la tine nici un ban ? Nu-i vei face cetățeni romani [1] ? Cine ți-a spus însă că aceste lucruri sînt dintre acelea care stau în puterea ta și că nu constituie, dimpotrivă, treburi străine de tine ? Cine poate da celuilalt, ceea ce el însuși nu are ? Se va spune : „Adună tu, deci bunuri, pentru ca să avem și noi". Dacă pot să dobîndesc bogăția, păstrîndu-mă pe mine însumi, cinstit [2], om de bună credință și cu suflet mare, arată-mi calea și o voi dobîndi. Dacă pretindeți însă, ca eu să pierd cele ce-mi sînt bunuri, pentru ca voi să vă însușiți lucruri care, de fapt, nu constituie bunuri, băgați de seamă că sînteți nedrepți și nechibzuiți. Ce doriți mai mult : arginții sau un prieten de bună credință și cinstit ? Ajutați-mă, deci, să-mi ating acest scop și nu-mi pretindeți să fac niște lucruri, din a căror pricină să le pierd pe toate cele dintîi !

34. Se va spune însă, că și patria, în măsura în care-mi stă în putere, va fi lipsită de orice ajutor. Din nou întreb, în ce chip și de ce fel de ajutor ? Nu va avea, datorită ție, nici portice, nici băi. Și ce-i cu asta ? Cu siguranță, nu va avea încălțări datorită cizmarilor, nici arme, datorită fierarilor. Este de ajuns, dacă fiecare își împlinește

[1] Cetățenia romană era considerată o favoare deosebită pentru supușii, de altă origine, ai imperiului pentru că acorda importante garanții juridice, cf. Plinius cel Tînăr, *Epistulae ad Traianum*, 96, 4.

[2] Termenul original grec înseamnă „prudența cu care este ales momentul unei drepte mustrări" și face parte din virtutea, esențială pentru stoici, a cumpătării, cf. Stobaios, în S.V.F. III, 264 ; este frecvent folosit de Epictet.

munca. Iar dacă tu îi formezi[1] (acestei patrii) vreun altul, ca cetățean de bună-credință și integru, nu-i faci oare nici un serviciu ? Fără îndoială, că da. Prin urmare, nici tu însuți, nu ești nefolositor patriei.

35. Cumva o să spună : „În concluzie, ce loc voi deține în cetate ?" Acela pe care ai să-l poți avea păstrîndu-te, în același timp, om integru și de bună-credință. Iar dacă, vroind să folosești patriei, vei pierde toate aceste virtuți și dacă vei deveni de rea credință și fără rușine, în ce fel vei fi de folos ?

36. A fost prețuit, la un ospăț, cineva. mai mult decît tine, sau a fost salutat înaintea ta, ori i-a fost mai apreciată părerea, la acel ospăț ? Dacă acestea reprezintă bunuri, trebuie să te bucuri că el le-a dobîndit, dacă sînt rele, nu regreta că nu le-ai dobîndit. Amintește-ți însă, că e cu putință să le meriți deopotrivă cu ei, dacă nu faci aceleași eforturi cu ei, ca să dobîndești cele ce nu stau în puterea noastră.

Căci, cum se poate să fie deopotrivă cel care nu calcă pragul cuiva, cu cel care îl cercetează într-una, cel care nu l-a însoțit niciodată cu cel care-l urmează pretutindeni, cel care nu i-a adus laude. cu cel care-l laudă[2] ? Prin urmare, vei fi un nedrept și un nesătul, dacă, fără să dai în schimb cele cu care se vînd acestea, vrei să le culegi gratuit.

Dar, cu cît se vînd lăptucile ? Cu un obol, să zicem. Deci, cine dă un obol, primește lăptuci, tu însă, nu dai, n-o

---

[1] Aducîndu-l prin recomandații utile și mai ales prin exemplul propriu.

[2] Aluzie la viața romană, la atențiile pe care clientul trebuia să le aibă față de patron, să-l salute la domiciliu în fiecare dimineață, să-l însoțească spre For, să-l lingușească în orice împrejurare ; pentru comparația cu îndatoririle liberților greci, vezi Platon, *Legile*, 915 a.

să primești. Dar, totuși, nu ai deloc mai puțin, decît cel care le-a primit. Căci, după cum acela are lăptucile, tot astfel, ai tu obolul pe care nu l-ai dat. În același chip se petrec lucrurile și aici. N-ai fost invitat la ospățul cuiva ? Fiindcă nici tu nu ai dat celui care invită, atît cît prețuiește el, ospățul său [1]. Căci el îl vinde în schimbul unui elogiu, a unor lingușiri și servicii. Dacă îți convine, dă prețul pentru care se vinde. Iar dacă vrei, fără să dai ce poți și să obții totuși ceea ce rîvnești, ești un nesățios și un nesăbuit. N-ai oare nimic în locul acestui ospăț ? Ai, dimpotrivă, posibilitatea să nu lauzi pe cine nu vrei și să nu îngădui cuiva pretențiile care să-ți asigure obținerea invitației.

37. Voința naturii poate fi cunoscută din faptele necontroversate între noi [2]. Spre exemplu, cînd sclavul altuia sparge o cupă, ai îndată la îndemînă reflecția că aceasta face parte din evenimentele obișnuite. Să știi, prin urmare, că dacă cineva sparge cupa ta, trebuie să te comporți în același fel, ca și cum a fost spartă cupa altuia. Aplică această recomandație și la evenimentele mai însemnate. A murit fiul altuia, sau femeia ? Nu este nimeni care să nu spună că este un eveniment firesc pentru orice om. Dar, dacă-i moare cuiva, unul din ai săi, îndată se vaită : „Vai mie, cît sînt de îndurerat !"

Se cuvine deci să ne amintim ce resimțim, atunci cînd auzim că aceeași suferință s-a întîmplat altora.

---

[1] De remarcat verva și ironia acestor sentințe referitoare la atitudinea omului față de om, la demnitatea obligatorie pe care cel slab trebuie s-o aibă și față de cel mai puternic, sentințe ce fac măreția și actualitatea stoicismului.

[2] Acordul între înțelepți este o dovadă a adevărului, de aceea, oamenii buni sînt totdeauna de acord asupra concepției despre viață, pe cînd oamenii răi, nefiind niciodată de acord, se învrăjbesc și se sfîșie între ei, cf. Stobaios, în S.V.F., III, 625, 15-18, p. 160.

38. După cum nu se propune niciodată un țel [1] ce nu poate să fie atins, tot astfel nu există în univers natura răului [2].

39. Dacă cineva ar încredința corpul tău oricui îi iese în cale, acest lucru te-ar revolta. Nu te rușinezi însă din cauză că îți încredințezi gîndirea celui care-ți iese în cale, ca să ți-o tulbure [3] și să ți-o răvășească, în momentul cînd te jignește.

40. În orice lucrare, examinează atent, condițiile precedente și urmările acesteia și astfel, săvîrșește-o. Iar dacă nu faci așa, te vei avînta la început cu deosebită ardoare, tocmai fiindcă nu i-ai prevăzut consecințele. Mai tîrziu însă, după ce apar unele neajunsuri, o părăsești în mod rușinos. Vrei să învingi la Jocurile Olimpice [4] ? Și eu vreau, pe toți zeii, căci reprezintă o podoabă a bărbăției. Examinează însă minuțios condițiile precedente și consecințele [5]. Și nu-

[1] Succesiunea ideilor pare următoarea : cînd toate părerile concordă între ele, ele sînt în conformitate cu natura, în cadrul realității. Părerea individuală, a fiecăruia, poate fi bănuită de falsitate. *Ori, dacă oamenii cad de acord că suferința este suportabilă*, cel care socotește insuportabilă propria-i suferință, intră în contradicție cu părerile celorlalți și cu propria părere exprimată înainte despre suferința altora.

[2] Cf. Diogene Laertios în S.V.F., I, 179, p. 45. „Căci natura nu călăuzește decît către virtute" ; răul este adus de oameni, cf. Cicero, *De finibus*, III, 29. Concepția din această sentință dovedește, de asemenea, și panteismul lui Epictet, măcar în măsura în care prozeliții acceptă că răul din natură nu este un scop în sine, propus de divinitate.

[3] Confuzia, răvășirea cugetului este un aspect al patimii fundamentale „*tristețea*" și constă *într-o mîhnire nechibzuită* care sleiește pe om și-l împiedică să aibă o privire de ansamblu ; cf. Diogene Laërtios în S.V.F., III, 412, 1-2, p. 100.

[4] Vezi mai sus (26), nota 1, p. 14.

[5] Condițiile precedente înseamnă scopul pe care și-l propune cineva și a cărui apreciere este într-adevăr obligatorie, înaintea tuturor considerațiilor — urmările reprezintă, de fapt, mijloacele necesare pentru a fi puse în aplicare, probele care trebuie suportate pentru a atinge scopul. Termenii nu aparțin stoicismului clasic propriu-zis. Chrysippos îi folosește în *Logica* sa, ca participii

mai în felul acesta, apucă-te de lucru. Căci trebuie să respecți o anumită disciplină, un regim anumit de hrană, să-ți stăpînești orice lăcomie, să te exersezi, vrei nu vrei, la orele rînduite, și pe căldură și pe frig ; să nu bei apă rece, nici vin, cînd îți vine poftă ; într-un cuvînt, să te încredințezi conducătorului jocurilor, întocmai ca unui medic. După aceea, în timpul luptei, să-ți scobești un adăpost în nisipul arenei [1], sau, în acel moment să-ți scrîntești mîna, să-ți luxezi piciorul, să înghiți valuri de nisip, să fii snopit în bătaie [2] și după toate astea, să fii înfrînt. După ce ai cercetat cu atenție toate acestea, dacă rîvnești, poți să te apuci de atletism. Dacă nu le-ai analizat însă, te vei retrage asemenea copiilor, care se amuză imitînd cînd pe atleți, cînd pe gladiatori, cînd pe cîntăreții din trompetă, cînd pe actori. Și tu, de asemenea, acum ești atlet, acum ești gladiator, apoi retor, apoi filozof, fără să aparții, cu toată ființa [3], nici uneia din aceste profesii. Căci întocmai maimuței, imiți tot ceea ce vezi, plăcîndu-ți fiecare profesie, una după alta. Căci nu te-ai îndreptat către vreuna, după o adîncă chibzuială, nici după o cercetare de ansamblu, ci la voia întîmplării, în urma unei dorințe deșarte. Astfel, unii, după ce au văzut un filozof și după ce-au auzit vreunul vorbind ca Eufratos [4] (dacă este totuși cineva care poate vorbi ca acesta) doresc ei înșiși să facă filozofie. Omule ! cercetează în profunzime natura lucrurilor, după aceea, ce te învață propria

---

substantivate dar la numărul singular, considerînd și, pe bună dreptate, că primul termen implică pe al doilea.

[1] Pentru a-și acoperi corpul cu praf, în scopul de a înlesni apucarea inamicului, cf. Diogene Laertios, VI, 27.

[2] Conducătorul jocurilor olimpice putea ordona biciuirea celor care săvîrșeau greșeli sau infracțiuni împotriva regulamentului jocurilor.

[3] Celebră formulă a lui Platon, cf. *Republica*, VII, 518 c.

[4] Filozof stoic, de origine siriană, prieten și consilier al împăratului Hadrian (secolul al II-lea e.n. — prima jumătate). Plinius cel Tînăr i-a făcut panegiricul, cf. *Epistulae ad Traianum*, I, 10, 2 și urm.

ta fire, dacă poate să rîvnească la practicarea acelei profesii. Intenționezi să devii pentatlonist [1] sau luptător în palestră ? Vezi-ți de brațele, coapsele tale, învață să-ți cunoști rezistența rinichilor, căci natura a croit pe fiecare, cu alte aptitudini. Socotești că, practicînd acestea, este cu putință să mănînci sau să bei, cum obișnuiai în trecut, să te dedai acelorași impulsuri, să te nemulțumească aceleași lucruri ? Trebuie să veghezi, să înduri muncă trudnică, să te îndepărtezi de prietenii apropiați, să fii disprețuit de sclavi, să fii luat în rîs de oricine-ți iese în cale, să ai întotdeauna locul cel mai neînsemnat, în ceea ce privește considerația, demnitățile, justiția, într-un cuvînt, în toate treburile. Chibzuiește cu seriozitate toate obligațiile, dacă năzuiești să obții, în schimbul unor eforturi, completa lipsă de grijă, liniștea, libertatea, statornica odihnă a sufletului [2]. Dacă nu ai această rîvnă, nu te lăsa atras pe o astfel de cale. Să nu fii asemenea copiilor, acum filozof, mai tîrziu perceptor de impozite, după aceea intendent al Cezarului [3], căci acestea nu se acordă între ele [4]. Trebuie să fii un singur om, fie bun, fie rău. Trebuie sau să-ți desăvîrșești partea cîrmuitoare [5] a celor din tine însuți, sau să porți

---

[1] Pentatlonul antic grec conținea cinci probe : alergări, lupte libere, luptă cu pumnii, săritură, aruncarea discului.

[2] Potrivit moralei stoice, acestea erau trei bunuri de primă importanță.

[3] Intendent sau procurator al Cezarului era o sarcină, îndeosebi, de administrare financiară a provinciei. În diatriba a III-a, 4, 1, Epictet menționează pe procuratorul Epirului, provincia în care s-a refugiat, după ce-a fost exilat prin decretul lui Domițian.

[4] Din moment ce virtutea este o stare a sufletului caracterizată printr-un acord permanent cu ea însăși pe tot timpul vieții, cf. Stobaios, în S.V.F., III, 262, 34-35, p. 63, echivocul în alegerea profesiei este o renunțare la virtute.

[5] Rațiunea conducătoare, termen specific filozofiei stoice, este partea care stăpînește sufletul, cîrmuind reprezentările, deprinderile, senzațiile și impulsurile acestuia. La naștere este asemănătoare cu o foaie de papirus imaculată, în care omul își înscrie

grijă numai celor din afara ta ; să reflectezi, deci, ca un cunoscător, fie asupra celor proprii ţie, fie asupra celor exterioare [1] : adică, să te statornicești ori pe poziţia filozofului, ori pe cea a omului de rînd [2].

41. Îndatoririle [3] se proporţionează, în general, în raport cu caracterul şi calitatea persoanei [4]. Acesta îţi este tată ; trebuie să ai grija lui, să-i cedezi în toate privinţele, să-l suporţi cînd te dojeneşte, cînd te loveşte. — „Dar este un tată rău". Oare natura te-a înrudit [5] şi te-a legat de un tată bun ? Nu, ci numai de un tată. Fratele te nedreptăţeşte ? Ai în vedere, totuşi poziţia rînduită faţă de el. Nu cerceta ceea ce face el, ci numai, în ce fel trebuie să acţionezi pentru ca voinţa ta să fie în acord cu natura [6]. Căci nimeni nu-ţi poate dăuna, dacă tu nu vrei. Cu siguranţă însă că vei fi vătămat, ori de cîte ori vei gîndi că eşti vătămat. Aşadar, tot astfel vei afla îndatorirea ta, faţă de

---

gîndurile, la începul prin mijlocirea senzaţiilor, cf. Aetius, *Plac.* IV, 11 şi 21.

[1] Vezi mai sus capitolul al XIX-lea, nota 1, p. 12.

[2] Omul de rînd, neiniţiat care nu este niciodată un filozof, prezentat ca atare în hamal în nenumărate locuri, vezi cap. al XXIX-lea, al XLVI-lea, al XLVIII-lea, etc. cu acelaşi sens, cf. Cicero, *Pro Sestio*, 51, 110 şi *Tusculanae*, IV, 23, 51.

[3] Literal „comportările convenabile" apoi „datoriile" indică activităţile poruncite de raţiune. De aceste comportări convenabile se diferenţiază activităţile drepte, care sînt „comportări convenabile perfecte", cf. Stobaios în S.V.F. III, 188, 11, 418, p. 45 ; cf. de asemenea, Cicero, *De officiis*, I, 38.

[4] La origine, termen tehnic pentru geometrie, cf. Euclide, *Elementa*, V, defin. 3. Stoicii ordonau lucrurile şi fenomenele raportîndu-le la alt lucru sau fenomen, cf. Simplicius în S.V.F. II, 403, 1—5, p. 133, unde foloseşte ca exemplu raportul tată-fiu. Epictet (*Diatribe*, III, 2, 4) caracterizează datoriile religioase, familiale şi civice ca o respectare a unor raporturi naturale sau dobîndite.

[5] Termen important şi frecvent folosit de morala stoică, generator de obligaţii, cf. şi Cicero, *De finibus*, III, 5, 16.

[6] Vezi mai sus, capitolul al IX-lea, nota 3, p. 8.

vecin, față de concetățean, de asemenea, față de pretor [1], dacă te obișnuiești să observi raporturile care te leagă cu ei.

42. Să știi că cea mai de seamă trăsătură a pietății [2] față de zei [3] este aceasta : să ai, cu privire la ei, o părere [4] dreaptă, încît să înțelegi că există, că ei cîrmuiesc universul în chip minunat și drept, că trebuie să fii supus lor, să te lași condus de către aceștia, să te adaptezi tuturor evenimentelor, să te conformezi de bună voie acestora, ca unora rînduiți de cea mai înaltă inteligență, astfel nu vei cîrti niciodată împotriva zeilor și nici nu-i vei învinui că ești neglijat. În alt chip însă, nu vei ajunge la un asemenea echilibru, dacă nu te vei smulge din mijlocul celor ce nu stau în puterea noastră și nu vei pune binele și răul, numai în cele ce sînt în tăria noastră. Căci, dacă vei considera vreuna din cele neexistente în forța noastră, drept bine sau rău, ești cu desăvîrșire constrîns, ori de cîte ori ești lipsit de ceea ce rîvnești sau cazi în situații nedorite, să cîrtești și să porți ură contra celor care-și pricinuiesc acestea. Căci natura a sădit în fiecare ființă însușirea posibilitatea să fugă și să se ferească de toate cele care par vătămătoare precum și de cauzele acelora, iar pe cele folositoare precum și motivele acestora să le urmărească și să le admire. Este deci, de neconceput, ca cine se socotește

---

[1] Mai exact, fraza se referă la propretor, înalt magistrat, care reprezenta în provinciile de mai mică importanță, administrația centrală de la Roma, cf. *Diatribe*, II, 126.

[2] Pietatea, în filozofia morală a stoicilor, era un aspect al justiției, care la rîndul ei, constituia una din cele patru virtuți fundamentale ale înțeleptului. Pietatea se definea ca „știință a cultului față de zei", cf. Stobaios în S.V.F. III, 264, p. 64, 40–41.

[3] Pentru lămurirea gîndirii lui Epictet, în afară de acest paragraf, vezi capitolul următor, precum și *Diatribe*, I, 14.

[4] „Părerile drepte", erau elementul care asigura unei ființe raționale o poziție justă față de realitatea înconjurătoare. În raport cu punctul de vedere exprimat de Epictet, Epicur are o părere asemănătoare, cf. Diogene Laertios, X, 123-124. 7-10, p. 60, Ed. Usener.

vătămat să se bucure de prezența celui pe care-l consideră autor al acestei vătămări, după cum este cu neputință să se bucure cineva de daună în sine. De aici decurge deci și faptul că un tată este mustrat de către fiul său, ori de cîte ori nu-i acordă, cele ce par copilului bunuri. Se pare că aceeași cauză i-a învrăjbit pe Polinice și Eteocle [1], de au făcut război unul împotriva altuia : tocmai fiindcă considerau drept bun puterea de a cîrmui. Din aceeași pricină și țăranul cîrtește împotriva zeilor, din aceeași cauză și marinarul și negustătorul, precum și cei care și-au pierdut femeile și copiii. Căci acolo unde este interesul cuiva, acolo se află și pietatea lui [2]. În felul acesta, oricine se preocupă să-și rînduiască bine ce poate fi de dorit și de respins, prin însuși acest fapt, se preocupă și de credința sa. Ca urmare, libațiile, jertfele și dăruirea primelor roade zeilor trebuie făcute de oameni, potrivit cu rînduiala tradițională, cu inima curată, fără intîrziere, fără neglijență, fără zgîrcenie dar și fără să întrecă puterea fiecăruia.

43. Amintește-ți că, ori de cîte ori mergi la un ghicitor [3] tu nu știi cum se vor urzi evenimentele, ci mergi la ghicitor, tocmai pentru ca să cunoști aceasta. Ai fi mers însă, pe deplin lămurit în ce fel poate să fie fiecare din ele, dacă ai fi filozof. Căci dacă este ceva din cele aflate în puterea noastră, rezultă în mod necesar, că nu constituie nici bine, nici rău. Așadar, nu aduce în fața ghicitorului nici dorința, nici repulsia, nici nu te înfățișa aces-

---

[1] Cei doi fii ai lui Oedip care, în urma blestemului părintesc, s-au angajat într-un război fratricid, pentru moștenirea tatălui lor.

[2] Epictet susține astfel, că, în fapt, omul subordonează evlavia sa față de zei, interesului : cf. și preceptul evanghelic : „Acolo unde este comoara voastră, acolo e și inima voastră" (Matei — VI—21), care vădește influența stoicismului.

[3] Stoicii credeau în presimțiri, ca și în auguri și oracole, în numele legăturii universale a lucrurilor, a necesității care înlănțuie fiecare eveniment, fenomen al întregului cu toate celelalte.

tuia înfricoşat, ci ca un om cu convingerea că, orice s-ar petrece, îţi este absolut indiferent şi nu se referă în nici un fel la tine ; că oricum ar fi, îţi este cu putinţă, să te foloseşti bine de acestea, că nimeni nu te va împiedica. Prin urmare, apropie-te de zei, cu inimă neînfricată, pentru a le asculta prezicerile [1]. În rest, cînd ţi-au dat un răspuns, aminteşte-ţi pe cine ai consultat şi a căror autoritate o încalci, nesupunîndu-te. Mergi deci să consulţi un ghicitor, numai după cum recomanda Socrate [2], adică despre acele lucruri, a căror întreagă desfăşurare este atribuită întîmplării şi în care, nici prin raţiune, nici printr-un alt mijloc, nu sînt date premisele, ca să te edifici asupra esenţei lor. Astfel, ori de cîte ori este nevoie să înfrunţi o primejdie pentru un prieten sau pentru patrie, nu consulta un oracol, dacă trebuie să împărtăşeşti primejdia cu ei. Căci dacă prezicătorul îţi va prevesti că cele sacre sînt potrivnice, e limpede că aceasta înseamnă ori moartea, ori pierderea vreunei părţi a trupului, ori exilul. Raţiunea însă, te determină, ca în ciuda tuturor acestora, să stai alături de prieten şi să împarţi primejdiile cu patria. În concluzie, zic, supune-te celui mai de seamă prezicător, lui Apollo Pythianul : acesta a alungat din templul său pe cel care n-a sărit în ajutorul prietenului aflat în primejdie de a fi ucis.

44. Chiar din această clipă, fixează-ţi pentru tine, un model, un fel de viaţă pe care să-l păstrezi cu strictete, atît cînd eşti singur cu tine, cît şi în relaţiile cu oamenii. Păstrează tăcerea cît mai mult cu putinţă, nu afirma decît cele necesare şi în cît mai puţine cuvinte. Rareori, citeodată, cînd momentul te îndeamnă să vorbeşti, vorbeşte,

---

[1] Epictet consideră pe ghicitori inspiraţi de către zei.

[2] Socrate recomanda că nu trebuie să fie consultat un prezicător sau un oracol, decît în cazurile nesigure, cînd cunoaşterea prin posibilităţile umane este cu neputinţă (cf. Xenofon, *Memorabilia*, I, 1,6). Epictet urmează de aproape acest punct de vedere, cf. *Diatribe*, I, 1, 9 ; IV, 7, 10

dar despre nimic din cele obișnuite, nici despre luptele de gladiatori, nici despre alergările din circ, nici despre întrecerile atletice, nici despre mîncăruri, nici despre băuturi, adică despre subiecte care se abordează pretutindeni. Și mai ales, nu vorbi nimic despre oameni, nu-i bîrfi, nici nu-i lăuda, nici nu-i prețui, comparîndu-i între ei. Atît cît îți este cu putință, schimbă prin discuțiile tale, dialogurile prietenilor tăi, îndrumîndu-le spre subiecte convenabile. Să nu faci haz, nici prea mult timp, nici pentru toate pricinile, nici fără perdea. Pe cît posibil, abține-te de la jurăminte, în toate ocaziile, iar dacă nu, folosește-le cît mai rar cu putință.

45. Ferește-te de mesele străinilor și de ale oamenilor din topor, iar dacă, uneori, se ivește un astfel de prilej, încordează-ți atenția ca să nu te complaci în obiceiuri necioplite. Să știi, în mod neîndoielnic, că, dacă tovarășul este mînjit, se mînjește, ca o consecință obligatorie și cel care are relații cu acesta, oricît de curat a fost pînă atunci, acela.

46. Cele care se referă la trup, acceptă-le, numai în măsura în care sînt strict necesare (vieții) [1] și disprețuiește absolut tot ce servește faimei și desfătării simțurilor.

47. În privința ispitelor iubirii, înainte de căsătorie, păstrează-te curat, după putere, iar cînd practici, pe cele necesare, în mod normal, practică-le cu moderație și rînduială, nu fi trufaș cu cei care le folosesc și nici dușmănos ; nu face să se vadă pretutindeni, că tu însuți nu le săvîrșești.

48. Dacă îți comunică cineva, că un oarecare te-a vorbit de rău, nu te apăra împotriva celor spuse, ci răspunde că acesta n-a cunoscut și celelalte vicii din mine, căci altfel nu le-ar fi spus numai pe acestea.

---

[1] Cuvîntul din paranteză este completarea traducătorilor — sprijinită pe comentariile lui Remotius și Simplicius : *„Quae corpori necessaria sunt, ea anima quoque servire, qua tenus ipsum corpus nim instrumentum et minister est (aut certe ita debet)"*.

49. Nu este strict necesar să mergi prea des la spectacole. Dacă se ivește totuși prilejul, nu te arăta preocupat, decît de către tine însuți. Cu alte cuvinte, dorește să se petreacă numai cele ce se petrec, să învingă, numai cel care învinge cu adevărat [1]. Căci astfel, niciodată nu vei fi tulburat. Reține-te, cu desăvîrșire, însă, de la exclamații zgomotoase, de la batjocorirea cuiva, de la agitație exagerată. Iar după ce ai părăsit teatrul, nu te pierde în comentarii, cu privire la cele petrecute, povestind tot ce nu ți-a părut folositor pentru îndreptarea ta proprie. Căci dintr-o astfel de atitudine, reiese limpede că nu ai admirat decît spectacolul.

50. Nu merge la recitările unora, nici în chip întîmplător, nici cu ușurință. Și cînd totuși te duci, păstrează-te grav și demn, în același timp, fără a fi posomorît.

51. Cînd ai de gînd să tratezi o afacere cu cineva, mai cu seamă cu vreunul din cei socotiți nobili, întreabă-te, ce-ar fi făcut, într-o asemenea împrejurare, Socrates și Zenon și nu-ți va lipsi posibilitatea să te folosești în chip convenabil, de această situație.

52. Ori de cîte ori mergi la vreunul din cei foarte puternici, pune în fața ta eventualitatea că nu-l vei găsi acasă, sau că poarta va fi încuiată, ori că-ți va trînti ușa în nas, că nu se va preocupa de tine. Iar dacă, în pofida acestora, ai totuși datoria să mergi, îndură tot ce ți se va întîmpla, dar nicidecum nu reflecta că nu i-a fost prea greu să mă jignească atît, căci ar fi felul de gîndire al unui om simplu, al unuia prea neîngăduitor cu circumstanțele exterioare.

53. În societatea prietenilor, ferește-te să pomenești, prea mult și fără modestie, isprăvile tale și primejdiile prin care ai trecut, căci nu este tot așa de plăcut pentru alții

[1] Teatrul fiind imaginea vieții, gîndirea stoică recomandă că și în viață filozoful trebuie să dorească o înlănțuire nealterată de vreo influență, a tuturor evenimentelor, iar învingătorul să-și datoreze victoria propriilor sale calități.

să asculte cele ce ţi s-au întîmplat, cît este de plăcut pentru tine, să aminteşti primejdiile înfruntate.

54. Fereşte-te, de asemenea, să stîrneşti rîsul, căci este o pantă alunecoasă, care duce la vulgaritate şi te poate lesne lipsi de respectul vecinilor faţă de tine.

55. Este tot atît de primejdios să te antrenezi în discuţii obscene. Dacă se iscă totuşi un astfel de prilej, sau dojeneşte pe acela care deschide asemenea discuţie (dacă momentul este nimerit) sau, păstrînd tăcerea, roşind şi încruntîndu-te cu severitate, arată în mod limpede că îţi displace acest gen de discuţie.

56. Dacă te aţîţă imaginea vreunei desfătări, supraveghează-te, ca în toate celelalte împrejurări, şi nu te lăsa tîrît spre aceasta, ci întîrzie înfăptuirea ei şi acordă-ţi răgazul necesar unei dezbateri cu tine însuţi. După aceasta, adu-ţi în minte, cele două momente : atît acela al înfruptării din plăcerea respectivă, cît şi acela în care, după ce te-ai desfătat, mai tîrziu te căieşti, tu însuţi devenind propriul tău dojenitor. Şi opune acestor regrete şi remuşcări, cît de mult te vei bucura şi cît de mult te vei felicita, după ce totuşi te-ai înfrînat. Iar dacă prilejul ţi se pare nimerit ca să te hotărăşti pentru ea, bagă de seamă, să nu te înfrîngă pofta acelei desfătări, nici ca plăcere, nici ca ispită şi opune-i astfel, cu cît este mai folositor să-ţi mărturiseşti, satisfacţia că ai izbîndit o asemenea victorie.

57. Ori de cîte ori faci ceva, după ce ai constatat că trebuie făcut, nu te feri că eşti văzut în timp ce-l săvîrşeşti, chiar dacă cei mulţi vor avea intenţia să adopte o părere diferită despre aceasta. Căci, fără îndoială, dacă ceea ce faci nu este drept, trebuie să eviţi fapta în sine, iar dacă este drept, de ce să te temi de aceia care îţi reproşează [1].

[1] Epictet nu aprobă fără rezerve, îndrăzneala filozofilor cinici, care recomandă practicarea în mod public a tot ceea ce este necesar

58. După cum afirmația „este zi" sau „este noapte", are o mare importanță în stabilirea unei concluzii disjunctive [1] dar apare absolut incompatibilă cu stabilirea unei concluzii conjunctive [2], tot astfel, faptul că cineva, la un ospăț, își alege partea cea mai mare, are importanță pentru corp. dar constituie o lipsă de considerație față de normele comune respectate la un banchet. Prin urmare, ori de cîte ori ești invitat să te ospătezi împreună cu alții, adu-ți aminte să ai în vedere, nu numai valoarea pentru trup a mîncărurilor etalate, ci păstrezi și respectul față de cel care te-a invitat.

59. Dacă îți asumi un rol ce depășește puterile tale, totodată ești și un interpret stîngaci al acelui rol și-l neglijezi pe acela pe care l-ai fi putut interpreta cu îndemînare.

60. După cum, în timpul unei plimbări, te ferești să nu calci într-un cui sau să nu-ți scrintești piciorul, tot astfel, ferește-te să nu-ți rănești propria ta rațiune conducătoare. Căci dacă observăm, cu atenție, în orice lucru această recomandație, ne vom angaja cu mai multă siguranță în orice activitate.

61. Corpul, pentru fiecare, reprezintă măsura averii, după cum piciorul, măsura încălțămintei. Așadar, dacă te stabilești pe această poziție, vei păstra măsura. Dacă o depășești însă, vei fi tîrît, în mod fatal, ca pe povîrnișul unei prăpăstii. La fel și în ceea ce privește încălțămintea : dacă depășește ceea ce este necesar piciorului, dorește o încălțăminte de aur, apoi una de purpură, apoi una bro-

---

de la natură. El vrea ca filozoful să fie mai auster, mai responsabil pentru faptele sale, de aici sensul deliberativ de introspecție, al începutului de frază : „După cei ai constatat că trebuie făcut..."

[1] Cele în care afirmarea primei premise antrenează negarea celei de-a doua.

[2] Cele în care afirmarea primei premise antrenează afirmarea celei de-a doua, făcînd cu neputință, în acest caz, stabilirea legăturii silogistice care fundamentează concluzia.

dată. Căci odată depășită măsura, nu mai există nici o limită.

62. Imediat după patrusprezece ani, femeile sînt numite de către bărbați, doamne. Prin urmare, cînd văd că nu au nici o altă ocupație, decît să se mărite, încep să se gătească și-și pun toată nădejdea în frumusețe și podoabe. Este deci, de o mare importanță, să fie făcute să înțeleagă că nu se bucură de prețuire pentru vreun alt motiv, ci numai dacă își arată chibzuința și modestia.

63. Zăbava îndelungată în treburi care privesc trupul este semnul unei neputințe naturale a spiritului, de exemplu, a hărăzi prea mult timp exercițiilor de gimnastică sau mîncării, sau băuturii sau altor nevoi personale și a pierde prea multă vreme cu împreunările sexuale. Toate acestea trebuie înfăptuite ca lucrări ajutătoare, de mică importanță, întreaga preocupare însă, e necesar să se învîrtă în jurul capacității de gîndire.

64. Ori de cîte ori cineva îți face un rău, ori te vorbește de rău, adu-ți aminte că acela presupune că se cuvine să procedeze sau să vorbească astfel. Căci este cu neputință să-l determini să-și însușească felul tău de a vedea, ci îl urmează pe al lui însuși, astfel că, dacă modul său de a privi este greșit, cel aflat în eroare, se vatămă. Căci, dacă cineva consideră fals un silogism, nu silogismul este cel atins, ci acela care s-a înșelat în interpretarea lui. Așadar, însuflețit de aceste principii, întotdeauna vei avea îngăduință față de cel care te critică ; repetă, așadar, în tine însuți, față de aceste cîrteli : „Lui așa i se pare firesc."

65. Fiecare lucru are două toarte : una, prin care este ușor de purtat, alta prin care este greu de purtat. Dacă fratele tău îți face o nedreptate, nu considera, în acest caz, că te-a nedreptățit, căci aceasta este toarta, prin care lucrul este greu de îndurat. Mai degrabă gîndește că-ți este frate, că ați fost crescuți împreună ; astfel, vei apuca răul, de toarta de care poate fi purtat.

66. Aceste raţionamente nu sînt concludente : „Eu sînt mai bogat decît tine, prin urmare sînt şi mai bun" ; „Eu sînt mai elocvent decît tine, deci sînt şi mai bun". Mult mai concludente sînt acestea : „Eu sînt mai bogat decît tine, prin urmare bogăţia mea este mai bună decît a ta" ; „Eu sînt mai elocvent decît tine, vorbirea mea, deci, este mai aleasă decît a ta" ; căci tu, nu reprezinţi nici bogăţie, nici discurs, ci persoană.

67. Se spală cineva repede ? Nu spune că s-a spălat rău, ci doar că s-a spălat repede. Bea cineva mult vin ? Nu spune că bea din viciu, ci doar că bea mult vin. De unde ştii că fac rău, înainte de a cunoaşte temeiul gîndirii lor [1] ? Căci astfel nu ţi se va întîmpla niciodată, ca unele să-ţi pară uşor de înţeles, iar cu altele să te declari de acord, prea repede.

68. Nu te declara pretutindeni filozof şi nu flecări într-una, în faţa celor simpli, despre principiile filozofice. Ci săvîrşeşte faptele tale, după aceste principii. După cum la un banchet, nu se vorbeşte cum trebuie să se mănînce, ci se mănîncă cum se cuvine. Aminteşte-ţi că Socrate, pînă într-atît îşi supusese orgoliul, încît pe cei care veneau la el, cu dorinţa de a fi recomandaţi altor filozofi, chiar el îi conducea la aceştia [2] ; atît de mare îi era indiferenţa faţă de persoana sa.

69. Dacă totuşi, se iscă discuţia, printre oameni simpli, despre vreun principiu de filozofie, păstrează tăcerea cît mai mult cu putinţă. Căci astfel există primejdia să dai afară un aliment încă nedigerat [3].

---

[1] Binele există fiindcă se gîndeşte bine. Răul este fiindcă e făptuit, gîndindu-se rău. Atîta timp cît nu cunoşti ideea, în urma căreia, un om săvîrşeşte ceva, nu critica acţiunea lui (*Diatribe* IV 8).

[2] Cf. Platon — *Protagoras* (310a - 311a) unde se spune că Socrate, personal, a condus pe unii din discipolii săi, la sofişti.

[3] Un principiu, o dogmă filozofică, neasimilată bine, nu produce nici un efect asupra spiritului, după cum un aliment nedigerat bine nu produce nici un efect asupra trupului. Compa-

Şi cînd vreunul spune despre tine că nu ştii nimic şi tu nu eşti muşcat de această afirmaţie, înseamnă că ai început să faci fapte de adevărat filozof. Căci oile nu aduc iarba păstorilor şi nici nu arată cît de multă au păscut. Ci după ce au păscut şi au rumegat, dau lînă şi lapte. Şi tu, prin urmare, nu arăta oamenilor de rînd principii de filozofie, ci faptele produse de aceste principii bine rumegate.

70. Cînd eşti uşor de mulţumit cu privire la cele ale trupului, nu te făli din această cauză. Şi dacă bei numai apă, nu spune la orice prilej, că bei numai apă. Căci dacă doreşti cumva să te pregăteşti pentru suferinţă, pentru tine însuţi exersezi şi nu pentru cei din afară. Nu merge să îmbrăţişezi statuile![1] Iar dacă vreodată eşti fript de sete, udă-ţi gura cu puţină apă rece şi proaspătă, apoi dă-o jos şi nu vorbi nimănui despre aceasta[2].

71. Aceasta este poziţia şi caracterul omului de rînd: niciodată nu aşteaptă folosul sau paguba de la el însuşi, ci de la cei din afară. Poziţia şi felul de a fi al filozofului este însă să aştepte orice folos şi pagubă de la el însuşi. Caracteristicile celui care face progrese în înţelepciune: nu critică pe nimeni, nu laudă pe nimeni, nu mustră pe nimeni, nu învinuieşte pe nimeni, nu vorbeşte nimic despre el, considerîndu-se cineva sau că ştie ceva. Ori de cîte ori se află într-o încurcătură sau în faţa unei piedici, se învinuieşte. Chiar dacă îl laudă vreunul, el rîde în sinea sa, de cel care îl laudă, el însuşi, faţă de sine însuşi. Chiar dacă îl critică cineva, nu se apără. Se supraveghează

---

raţia insistă deci asupra recomandaţiei de a nu lansa o sentinţă de care vorbitorul însuşi nu e suficient de influenţat pentru a deveni mai bun, mai înţelept.

[1] Aluzie la unii filozofi, care pentru a-şi arăta dispreţul lor pentru durere, mergeau, pe timp friguros, să îmbrăţişeze recile statui de marmură.

[2] Epictet vrea să facă diferenţa între exemplu şi ostentaţie, prin această frază, deşi e greu de păstrat măsura între cele două atitudini, dificultate resimţită şi de filozofia cinică.

sub toate aspectele, întocmai ca cei slăbiți de boală, fiind foarte atent, ca nu cumva să facă vreo mișcare prea bruscă, înainte ca organele lui să fie pe deplin însănătoșite. Smulge orice poftă din el, însuși, nu are dezgust decît numai pentru lucrurile potrivnice naturii, din cele aflate în puterea noastră. Se folosește de dorința pentru orice lucru, în tihnă și cu moderație. Iar dacă este considerat sărac cu duhul sau neștiutor, nu se neliniștește. Într-un cuvînt, se păzește de el însuși ca de un dușman, ca unul dornic să-l tragă în cursă.

72. Cînd cineva se mîndrește că poate să înțeleagă și să interpreteze pe Chrysippos [1], spune-ți ție însuți că, dacă Chrysippos n-ar fi scris așa de nedeslușit, omul acesta n-ar avea nici o pricină pentru care să se mîndrească. Eu însă, ce doresc, pentru mine? Să cunosc natura și să urmez legile ei. Caut prin urmare, pe cineva care să mi-o explice. Și fiindcă am auzit că acest cineva este Chrysippos, merg la el. Nu înțeleg însă scrierile lui. Caut, așadar, unul care să mă facă să le înțeleg. Pînă aici nu este nimic deosebit. Cînd, însă, găsesc interpretul, rămîne să mă folosesc de cele tălmăcite. Numai acest lucru este deosebit de important. Dacă mă uimește însă, numai aceasta, adică interpretarea, ce altceva am devenit, decît gramatic și nu filozof? Cu diferența că în loc să tălmăcesc pe Homer, tălmăcesc pe Chrysippos. Mai ales dacă mi-ar spune cineva: fă-mă să înțeleg pe Chrysippos. roșesc în momentul în care nu pot să arăt că faptele sînt potrivite cu principiile.

---

[1] Filozof stoic, a fost la început discipolul academicienilor și al lui Arcesilaos, pe care îi combate apoi și devine discipolul lui Zenon și al lui Cleanthe. Numit de Cicero „coloana porticului", devine șeful stoicismului și fixează ansamblul doctrinei stoice. Dă un loc deosebit moralei și este cunoscut în toată antichitatea pentru subtila sa dialectică, cf. Cicero, *De Divinatione*, *De fato*, *De natura deorum* I 15 și Aulus Gellius, *Noctes Atticae* VI.

74. Rămîi credincios tuturor preceptelor, cîte-ţi sînt stabilite, asemenea unor legi, imposibil de încălcat fără a săvîrşi o împietate. Orice-ar spune cineva cu privire la tine, nu da nici o atenţie, căci acest lucru deja nu te mai interesează.

75. Cît timp vei mai amîna clipa în care să te socoteşti vrednic de cele mai mari bunuri şi să nu mai înfrîngi vocea conducătoare a raţiunii, în nici un fel ? Ai ascultat preceptele cărora trebuia să te conformezi şi te-ai conformat lor. Oare ce fel de dascăl mai aştepţi, ca să-i încredinţezi propria ta îndreptare ? Doar, nu mai eşti un băieţandru, ci un bărbat împlinit. Căci dacă vei neglija şi vei rămîne inactiv, dacă o să faci planuri după planuri, amînări, dacă vei da zilelor rînd, în grija pentru propria ta îndreptare, vei uita că tu însuţi n-ai făcut nici un progres, ci ai rămas în acelaşi stadiu, trăind şi murind ca omul de rînd. Trăieşte-ţi deci, încă din această clipă, viaţa ca un om desăvîrşit înaintînd pe calea spre perfecţiune şi tot ce-ţi pare a fi cel mai nobil, să fie pentru tine lege de neînfrînt. Şi orice suferinţă sau plăcere, orice faimă sau infamie ţi se vor ivi în faţă, adu-ţi aminte că acum este ceasul luptei, că deja te afli în întrecerea olimpică şi că nu e cu putinţă nici o amînare ; de asemenea, că pentru o singură zi sau pentru o singură faptă, drumul tău spre perfecţiune poate să fie nimicit sau salvat. Astfel s-a desăvîrşit Socrate, nesprijinindu-se pe nimic din tot ce i se înfăţişa, decît pe raţiune. Tu însă, chiar dacă nu eşti Socrate, eşti dator să trăieşti ca unul care vrea să devină un Socrate.

76. Prima şi cea mai necesară parte a filozofiei reprezintă aceea a folosirii preceptelor filozofice ; aşa, de

---

[1] Cf. Comentariul lui Simplicius : „Căci fiind bolnav şi găsind adevăratul medicament şi înţelegîndu-l, n-am ştiut să-l folosesc şi să mă vindec".

pildă : să nu minți. Cea de-a doua, constituie demonstrația — de exemplu : din ce cauză nu trebuie să minți. A treia, este cea care întemeiază și rînduiește diferitele categorii — spre exemplu, cum este demonstrația, ce este demonstrația, ce este o consecință, ce este o opoziție, ce este adevărat și ce este fals. Așadar, cea de-a treia parte este necesară, din cauza celei de-a doua, iar cea de-a doua parte, din cauza celei dintîi. Cea mai necesară însă și la care trebuie să ne oprim întotdeauna este cea dintîi. Ori, noi facem dimpotrivă. Căci stăruim foarte mult, la cel de-al treilea element, căruia-i dăruim tot zelul și preocuparea noastră, iar pe cel dintîi, îl neglijăm cu desăvîrșire.

Așadar, cu toate că, pe de o parte, mințim, pe de altă parte, sîntem totdeauna gata să demonstrăm de ce nu trebuie să mințim.

77. In orice împrejurare să ai în minte acestea :

„Indrumează-mă, o Zeus, și tu soartă, de asemenea,
Oriunde îmi este hotărît, să merg potrivit hotărîrii voastre
Ca să vă urmez fără șovăire ; căci dacă n-o fac de bunăvoie,
Deși voi fi devenit un păcătos, cu nimic mai puțin vă voi urma." [1]

. . . . . .

„Este un înțelept pentru noi și cunoscător al tainelor divine,
Cel care se împacă în chip desăvîrșit cu necesitatea. [2]

. . . . . .

[1] Sentință a lui Cleanthe, filozof stoic, la început discipol al filozofului cinic Krates, apoi al lui Zenon, fondatorul stoicismului, a fost în culmea celebrității în jurul anului 268 î.e.n. Se spune că s-a lăsat să moară de foame la vîrsta de 90 de ani. Această ideee este reluată de Seneca în celebrul său vers : *Fata volentem ducunt, nolentem trahunt.*

[2] Interpretarea unui pasaj din Euripide, dintr-o tragedie necunoscută, fragm. 965 ed. Nauck.

În plus și aceasta, a treia :
„O, Kriton, dacă astfel le-a plăcut zeilor,
Facă-se în felul acesta. [1]“

. . . . . : :

„Anytus și Melitus [2] pot să mă omoare,
Dar nu sînt în stare să-mi facă nici un rău. [3]“

[1] Răspunsul lui Socrate, la comunicarea sentinței, citat din Platon, *Criton*, 43 d.

[2] Acuzatorii lui Socrate.

[3] Ultimele cuvinte ale lui Socrate, citat din Platon, *Apologia lui Socrate*, 30 cd.

FRAGMENTE

1. Viața ce depinde de întîmplare este ca un torent vijelios, tumultuos, plin de nămol, greu de înfruntat, dezlănțuit, zgomotos și vremelnic.

2. Sufletul care se dăruiește virtuții seamănă cu o fîntînă nesecată, oferă din belșug apă limpede, liniștită, bună de băut, înviorătoare, rîvnită de toți, bogată, nevătămătoare și nepieritoare.

3. Dacă vrei să fii bun, convinge-te mai întîi că ești rău.

4. Este de preferat să greșești cît mai rar, dar să făgăduiești că vei fi temperat, decît să spui că greșești rar și totuși să păcătuiești foarte des.

5. Înfrînează-ți patimile ca să nu fii stăpînit de către ele.

6. Nu te rușina atît de părerea oamenilor, cît de adevăr în sine.

7. Dacă vrei să auzi vorbindu-se bine despre tine, învață să vorbești bine de alții, învață apoi să faci bine și în felul acesta ai să ajungi să auzi vorbindu-se bine și frumos despre tine.

8. Libertate și robie, unul este numele virtuții, altul este numele viciului. Amîndouă sînt determinate de voință, de elementul intențional. Voința însă nu se confundă cu ele și nici nu atinge pe vreunul. Sufletul, de obicei, stăpînește trupul și toate cîte se referă la trup și nu au raport

cu voința. Nimeni, deci, nu este rob, dacă își îndrumează, liber, voința.

9. Ca o legătură primejdioasă este hazardul pentru trup și viciul pentru suflet. De aceea, cel liber cu trupul, dar cu sufletul înlănțuit, este rob, pe cînd cel cu trupul înlănțuit, dar cu sufletul dezlegat, este un om liber.

10. Legătura trupului o dezleagă natura prin moarte și viciul prin avere, legătura sufletului o dezleagă însă virtutea cu ajutorul cunoașterii, experienței și exersării deprinderilor.

11. Dacă vrei să viețuiești netulburat și cu voie bună, dă-ți silința ca toți, cei cu care trăiești împreună, să fie oameni buni. Vei reuși ca aceștia să fie buni, instruind pe cei care vor și îndepărtînd pe cei care nu vor. Împreună cu cei fugiți, va fugi netrebnicia și robia și va rămîne, cu cei rămași, nobletea sufletească și libertatea.

12. Este o rușine ca omul, care cu darurile albinelor, își îndulcește băutura, să amărască, cu viciile sale, darul zeilor, rațiunea.

13. Nimeni nu este iubitor de avere, iubitor al plăcerii, dornic de faimă sau legat de cele omenești, decît numai cel închinat viciului.

14. După cum nimeni n-a rîvnit, plutind într-o corabie mare, cizelată și aurită, să se ducă la fund, tot astfel nici tu să nu preferi, locuind într-o casă măreață și costisitoare, să fii sufocat de tulburări și de grijă. Căci oricine, în sărăcie își poate petrece în chip fericit viața și foarte rar, în bogăție și onoruri.

14. Cînd sîntem invitați la un banchet, ne înfruptăm din cele puse pe masă. Dacă cineva ar ruga pe gazdă să i se dea pește sau prăjituri, ar fi considerat lipsit de bun simț. În lume însă, cerem de la zei cele ce aceștia nu dau, deși sînt atît de multe cele deja dăruite.

16. Se spune: „Stîrnesc rîsul naivii aceia care se mîndresc, lăudîndu-se datorită unor situații ce nu depind de puterea noastră." Eu, zice unul, sînt mai de frunte decît

tine, fiindcă am moșii cu nemiluita, în timp ce tu te stingi de foame. Altul zice, eu sînt consul, celălalt, eu sînt pretor, iar un altul eu am părul buclat. Calul însă nu spune altui cal, eu sînt mai de frunte, fiindcă am dobîndit nutreț mai mult, mai mult ovăz, și fiindcă am zăbala de aur ori chingă brodată cu fir, ci dimpotrivă, fiindcă sînt mai iute decît tine. Căci orice animal este mai bun sau mai rău, datorită virtuților sau viciilor sale. Numai virtutea omului nu este băgată în seamă. Noi oare, trebuie să fim priviți numai după păr, haine sau strămoși ?

17. Cînd medicul nu prescrie nici un tratament, bolnavii se posomorăsc și socot că sînt, după părerea acestuia, sortiți morții ; de ce oare nu sînt la fel de afectați, față de filozof, cînd acesta nu le mai recomandă nimic, încît să-și dea seama că acesta a pierdut nădejdea că o să-i facă înțelepți, din moment ce el nu le mai vorbește despre cele utile în viață.

18. Cei bine făcuți în ceea ce privește trupul înfruntă și căldurile și gerul. Tot astfel cei care sînt bine alcătuiți din punct de vedere al sufletului, îndură și mînia și mîhnirea și veselia nestăpînită precum și orice altă patimă.

19. Întreabă-te în sinea ta : „Preferi să fii bogat sau fericit ?“ Dacă înclini să fii bogat, ia aminte că aceasta nici nu e un bine și nici nu depinde în întregime numai de tine.

Dacă preferi însă, să fii fericit, aceasta este și un bine și stă în întregime numai în puterea ta. Căci bogăția se află în mîna soartei și este vremelnică, pe cînd fericirea depinde, cu adevărat, de voință și de suflet.

20. După cum vipera, aspida [1], scorpionul, închise într-o casetă de aur sau de abanos, cu toată valoarea materialului, nici nu te minunează nici nu te atrag, ci te în-

[1] *Aspida, Coluber haie,* șarpe veninos.

fioară și te dezgustă, datorită naturii lor primejdioase, tot astfel, cînd zărești necinstea înconjurată de strălucirea bogăției și a norocului, nu te lăsa impresionat de splendoarea cadrului în care se lăfăiește ci îndepărtează-te cu dezgust de profunda sa netrebnicie.

21. Averea nu e socotită printre bunuri, luxul face parte din vicii, dar stăpînirea de sine constituie un bine. Stăpînirea de sine îndeamnă la moderație și la dobîndirea însușirilor bune, pe cînd bogăția îndeamnă la risipă și îndepărtează pe om de cumpătare. Prin urmare, este foarte greu ca bogatul să se tempereze iar cel moderat să se îmbogățească.

22. După cum, dacă ai fost zămislit sau născut pe o corabie, nu te străduiești să devii cîrmaciul acesteia, nefiind, în cazul de față, corabia legată de tine, de la natură, tot astfel, aici pe pămînt, nu trebuie să te ispitească bogăția, ci totdeauna numai rațiunea. Și după cum această rațiune s-a născut odată cu tine, fiindu-ți dăruită de către natură, tot astfel trebuie să socotești că-ți aparține și să o desăvîrșești.

23. Dacă te-ai fi născut în Persia, nu te-ai strădui să nu locuiești acolo, ci ți-ai petrece restul vieții, fericit în Persia. Ori dacă te-ai născut în sărăcie, de ce năzuiești să te îmbogățești și mai degrabă nu te împaci cu sărăcia ?

24. După cum e de preferat să fii sănătos, chiar dacă ești strîmtorat într-un pat îngust, decît să fii bolnav, chiar dacă te lăfăiești într-un pat întins, tot astfel este de preferat să fii fericit, chiar dacă ești mărginit de mijloace materiale restrînse, decît, cînd te răsfață belșugul, să fii tulburat de suferință.

25. Căci nu sărăcia produce suferință, ci pofta, și nu abundența eliberează de teamă, ci rațiunea prevăzătoare. Așadar, după dobîndirea prevederii raționale, nici bogăția nu o vei rîvni, nici sărăcia nu o vei blestema.

26. Căci nici calul nu este apreciat datorită ieslei sau falerelor[1] ori după cioltar[2], nici pasărea după fulgi ori după guşă, ci amîndouă pentru iuţeala lor, unul pentru iuţeala picioarelor iar cealaltă pentru cea a aripilor. Prin urmare, nici tu să nu fii îngîmfat pentru hrană sau din cauza podoabelor ori, în general, datorită înfăţişării exterioare a vieţii, ci numai datorită omeniei tale şi binefacerilor.

27. Viaţa frumoasă se deosebeşte de traiul excesiv şi risipitor, căci o viaţă frumoasă este condiţionată de moderaţie, de împăcarea sufletului cu sine însuşi, de educaţie, bună-cuviinţă şi de mulţumirea cu puţin, pe cînd traiul excesiv este determinat de lipsa de control, de îmbuibare, de abatere de la rînduială, de necumpătare ; fără îndoială, că una merită cu prisosinţă laude, după cum dojana şi dispreţul se cuvin traiului risipitor.

28. Aşadar, dacă vrei să vieţuieşti în fericire şi încîntare, nu căuta laude datorită unui trai risipitor. Prima împlinire a poftei tale să-ţi fie măsura în tot ce mănînci şi bei. Mîncarea şi plăcerea să condiţioneze însăşi pofta. Atunci nici nu vei fi silit să-ţi procuri bucate peste măsură, nici nu vei simţi lipsa unui bucătar şi orice băutură te va mulţumi.

29. Să nu-ţi faci prînzul şi cina, nici uşuratice, nici posomorîte, ci cumpătate şi cu voie bună, astfel ca nici cele ale sufletului să nu se tulbure, amăgite de cele ale trupului, nici cele trupeşti, fiindcă neglijate plăcerile sale, să fie păgubite din acest motiv, căzînd întîi pradă moleşelii, apoi fiind izbite de suferinţă şi boală.

30. Bagă de seamă să nu te bucure numai mîncărurile îngrămădite în burtă, ci buna dispoziţie adunată în su-

[1] Plăci de metal strălucitor, folosite în antichitate şi ca podoabă pentru cai şi ca decoraţie militară.

[2] Pătură bogat ornamentată, care se punea pe cal sub şa.

flet, căci acelea, transformate în gunoi, se scurg ca o apă, cu ele odată pierind şi mulţumirea, pe cînd voia bună, chiar dacă sufletul părăseşte trupul, rămîne pururea nepieritoare şi întreagă.

31. În timpul ospeţelor, aminteşte-ţi că ai două în grija ta : trupul şi sufletul şi că orice ai să dai trupului se împrăştie pe dată, pe cînd orice vei da sufletului, se păstrează pretutindeni şi oricînd.

32. Nu amesteca mînia cu somptuozitatea, folosindu-te de ele în acelaşi timp, căci somptuozitatea ţîşneşte ca o scînteie în faţa trupului şi piere nu după mult timp, iar mînia, odată pătrunsă în inimă, rămîne acolo pentru multă vreme. Fii deci cu băgare de seamă, ca nu cumva îmboldit de mînie, să jigneşti pe cei primiţi cu măreţie şi fast, ci mai degrabă înveseleşte-i cu simplitatea şi fermecătoarea ta bunăvoinţă [1].

33. Îngrijeşte-te ca la ospeţele tale să nu fie cei care servesc, mai mulţi decît cei serviţi, căci este nefiresc să slujească multe suflete, unor canapele [2] puţine.

34. Şi mai bine este ca toate treburile tale să le faci cu mîna ta, ba chiar cînd te aşezi la masă împarţi darnic mîncărurile aduse, cu slujitorii. Iar dacă, un asemenea lucru, la un moment dat ţi-ar provoca nemulţumire, aminteşte-ţi totuşi că, în timp ce tu te odihneşti, eşti servit de către cei fără odihnă, pe cînd mănînci, de către cei care nu mănîncă, în vreme ce bei, de către cei care nu beau, în timp ce tu flecăreşti, de către cei care tac, pe cînd te veseleşti, de către cei mîhniţi. În felul acesta, nici nu te vei aţîţa, mîniindu-te în chip nefiresc, nici nu te vei purta cu asprime, faţă de altul, fiind întărîtat în tine însuţi.

35. A fi certăreţ, iubitor de gîlceavă, este nefiresc pretutindeni, în orice împrejurare ; cu atît mai mult, deci, la

[1] Cf şi afirmaţia lui Pitagora „Nu interesează ce mănînci, ci cu cine mănînci şi cum mănînci".

[2] Metonimie — concretul pentru abstract, canapelele desemnează pe oaspeţi, anticii servind masa în poziţia culcat.

petrecerile cu băutură, căci nici cel beat nu are ce să învețe pe cel treaz, nici un om sobru nu poate educa, în vreun fel, pe cel care se îmbată. Iar acolo unde nu există seriozitatea sobrietății, truda pentru un scop educativ se arată a fi zadarnică.

36. Greierii sînt pricepuți în ale muzicii, dar melcii sînt lipsiți de voce. Pe aceștia îi bucură ținuturile umede, iar pe cei dintîi, locurile uscate. Pe unii îi atrage roua și, din cauza ei, ies din cochilie. Pe ceilalți îi stîrnește soarele aprins de amiază și în această dogoare se îndeamnă la cîntec. Așadar, dacă vrei să fii un om iscusit și ușor adaptabil, în timpul banchetelor, cînd mintea e îmbibată cu vin, nu-i îngădui să se avînte și să se terfelească, cînd însă, în adunări, te simți îmboldit de rațiune, atunci poruncește-i să expună și să cînte preceptele dreptății.

37. Pe cel cu care te întreții într-o conversație, consideră-l judicios, într-una din aceste trei categorii : sau ca mai distins, drept inferior sau egal. Dacă-l socoți mai distins și mai bun, se cuvine să-l asculți și să te lași convins de către acesta. Dacă-l consideri inferior, dă-ți silința și-l sfătuiește. Dacă-l socoți egal, fii la o vorbă cu el. În acest fel, niciînd nu va fi pricină de gîlceavă.

38. Este de preferat ca, cedînd adevărului să înfrîngi o părere, decît cedînd unei păreri să fii înfrînt de adevăr.

39. Cînd cauți adevărul, nu căuta cu tot dinadinsul să învingi în toate, căci aflînd adevărul, vei ajunge să nu mai fii înfrînt niciînd.

40. Adevărul izbîndește prin el însuși, iar părerea prin aparențele exterioare.

41. E mai bine să trăiești cu un singur om liber și să te păstrezi fără teamă și liber, decît să robești împreună cu mulți.

42. Ceea ce tu eviți să înduri, nu încerca în dauna altuia. Fugi de sclavie, ferește-te să-ți robească cineva, căci

dacă îngădui să fii slujit, îți dai seama că mai întîi, tu însuți ai devenit sclav, fiindcă nici viciul n-are nimic comun cu virtutea, nici libertatea cu robia.

43. Pentru că, întocmai cum, cel sănătos nici nu vrea să fie îngrijit de către bolnavi, nici nu vrea să îmbolnăvească pe cel cu care își duce viața, tot astfel un om liber nu îngăduie nici să fie slujit de către sclavi, nici să-și robească semenii.

44. Cel care dorește să se mențină, în afara sclavilor, să se dezlege el însuși de sclavie, iar liber vei fi, eliberîndu-te de pofte. Căci nici Aristide, nici Epaminondas, nici Lycurg n-au fost supranumiți, unul „cel drept", celălalt „zeul", iar celălalt „mîntuitorul", pentru că au fost bogați sau fiindcă erau stăpîni de sclavi, ci întrucît au izbăvit Grecia de robie, deși erau săraci.

45. Dacă vrei să-ți cîrmuiești bine gospodăria, imită pe Spartanul Lycurg, adică felul în care acesta, fără să încingă cetatea cu ziduri, ci întărind pe cetățeni cu virtute, a păstrat cetatea liberă pe vecie. Asemenea și tu, nu cuprinde o curte mare, nici nu înălța turnuri înalte, ci întărește pe cei care locuiesc împreună cu tine, cu bună-credință, cuget curat și dragoste și nimic vătămător nu se va ivi împotriva acesteia, chiar dacă o vor asedia întreaga oștire a viciilor.

46. Nu-ți împodobi casa cu tablouri și basoreliefuri, ci zugrăvește-o cu simplitate, căci acelea fiind străine de casă, cu ușurință devin o amăgire a ochilor, pe cînd zugrăveala fiind făcută odată cu casa, este nepieritoare și permanentă podoabă a locuinței.

47. Străduiește-te să aduni în locuința ta mulțimea prietenilor și nu o circadă de boi.

48. După cum lupul este asemenea cîinelui, tot astfel lingușitorul, seducătorul și parazitul, ca formă sînt aseme-

nea prietenului. Aşadar, păzeşte-te să nu primeşti, fără să ştii, în locul unui cîine de pază, nişte lupi răpitori.

49. Este o lipsă de bun gust să te străduieşti să-ţi fie admirată locuinţa datorită strălucirii stucaturilor de gips. A-ţi ilumina sufletul cu buna-credinţă faţă de semeni înseamnă însă o îmbinare a iubirii de frumos cu iubirea de om.

50. Dacă admiri la început lucrurile mărunte, te arăţi nevrednic de cele mari. Dacă dispreţuieşti însă lucrurile mărunte, te vei bucura de o admiraţie fără rezerve.

51. Nu se află nimic mai meschin decît desfrînarea, lăcomia şi trufia şi nu este nimic mai înălţător decît măreţia inimii, amabilitatea, omenia şi bunăvoinţa binefacerii.

52. Sînt consideraţi morocănoşi filozofii care nu învaţă că plăcerea este rînduită de natură şi dezvăluie că scopul vieţii, potrivit cu natura, este spiritul de dreptate, moderaţia, libertatea. Cum oare să se bucure sufletul şi să se însenineze, aşa cum susţine Epicur, datorită celor care sînt în avantajul corpului, fiind însă de importanţă mai măruntă, iar de acelea care reprezintă pentru sine bunuri de cea mai mare însemnătate, să nu se înveselească. Căci mie, totuşi mi-a dăruit sfiala modestiei şi roşesc întotdeauna cînd mi se pare că spun ceva ruşinos. Această tresărire nu-mi îngăduie să instituiesc plăcerea drept binele şi finalitatea vieţii.

53. În Roma, femeile au totdeauna în mînă *Republica,* lui Platon, în care se socoteşte potrivit ca femeile să fie comune, fiindcă ele se opresc cu mintea la cuvintele acelui autor şi nu la gîndirea lui ; el nu recomandă să nu se căsătorească şi să nu locuiască împreună un bărbat cu o femeie, voind, după aceea, ca femeile să devină comune, ci, înlăturînd acest fel de căsătorie, el instituie totuşi un alt gen de convieţuire. Totdeauna însă oamenii se bucură cînd află justificare pentru propriile lor greşeli, pe cînd filozofia afirmă că nici degetul măcar nu se cuvine să fie întins la întîmplare.

54. Plăcerile, cu cît se repetă mai rar, cu atît farmecă mai mult.

55. Dar dacă cineva depăşeşte măsura, cele mai fermecătoare lucruri devin cele mai plictisitoare.

56. Din această cauză este ridicat în slăvi, pe drept cuvînt Agrippinos, fiindcă deşi om de cea mai mare valoare, nu se lăuda niciodată, iar dacă vreun altul o făcea, roşea deîndată. Acesta era un astfel de om, încît, totdeauna, scria un cuvînt de laudă chiar pentru întîmplările neplăcute ce se iveau în viaţă. De pildă, dacă-l zguduia febra, un cuvînt de laudă pentru febră, dacă era puţin preţuit, pentru lipsa de faimă. Dacă era trimis în exil, pentru exil. Se spune chiar, că odată, cînd era gata să prînzească, i s-a înfăţişat unul care i-a comunicat că Nero a poruncit să plece în exil, iar acesta ar fi afirmat : „Prin urmare, o să iau prînzul în Aricia".

57. Diogene spunea că nici o trudă nu este bună, dacă finalitatea acesteia nu reprezintă îndrăzneala cinstită a sufletului, vigoarea spiritului şi nu a trupului.

58. După cum o balanţă dreaptă nu are nevoie, ca să fie verificată, de o alta dreaptă, nici nu este judecată de către una strîmbă, nici judecătorul cel drept nu este corectat de cel drept, nici nu este apreciat de către altul nedrept.

59. După cum linia dreaptă nu are nevoie de o alta dreaptă, nici dreptatea în sine, nu simte lipsa unei alte dreptăţi.

60. Să nu te laşi judecat de un alt judecător, înainte de a te judeca tu însuţi în acord cu dreptatea însăşi.

61. Dacă vrei să faci corecte judecăţile tale, nu te strădui să cunoşti pe nici unul dintre învinuiţi sau dintre cei care pledează, ci fondul procesului în sine.

62. Nu te vei poticni, în judecarea altora, deloc, dacă tu însuţi, în viaţă, nu calci strîmb.

63. E de preferat să judeci drept şi să fii criticat, pe nedrept, de către condamnat, decît să judeci strîmb şi să fii dojenit, pe drept cuvînt, de către natură şi conştiinţă.

64. După cum piatra, cu care se încearcă aurul, nu este încercată la rîndul ei, cu ajutorul aurului, tot astfel, nici ceea ce menține spiritul de discernămînt.

65. Este ruşinos ca judecătorul să fie judecat de către alții.

66. După cum, nu poate fi nimic mai drept decît ceea ce este drept, tot astfel nu există nimic mai just, decît dreptatea.

67. Care dintre noi nu admiră fapta lui Lycurg Spartanul. Fiindu-i smuls un ochi, de către un cetățean oarecare, cînd i-a fost dat făptuitorul de către popor, ca să-l pedepească cum vrea, el l-a cruțat. Apoi îi dă educație și după ce scoate din el un om adevărat, îl înfățișează în teatru, Spartanilor uimiți și spune : „Acesta mi-a fost încredințat de către voi, pe cînd era nechibzuit și violent, acum vi-l dau înapoi, echilibrat și plin de omenie".

68. Pittacos [1], fiind vătămat de cineva, deși avea posibilitatea să-l pedepsească, l-a absolvit de vină pe acesta, zicînd : „Este mai bună îngăduința decît pedeapsa, deoarece îngăduința se potrivește firii noastre, pe cînd răzbunarea este caracteristică naturii fiarelor".

69. Cea mai de seamă realizare a naturii este să îmbine și să armonizeze pofta cu buna-cuviință și cu utilul.

70. A considera că vei fi nesocotit de către alții cu ușurință, dacă nu vei vătăma cu toată vigoarea pe dușmanii cei mai de seamă, este specificul izbitor al oamenilor josnici și nesăbuiți. Căci, la drept vorbind, dacă proiectăm o atitudine disprețuitoare, asupra celor neputincioși să facă răul și să rănească, cu atît mai mult se proiectează disprețul asupra celor incapabili să fie folositori.

71. Cînd te năpustești cu amenințări și violențe împotriva cuiva, adu-ți aminte să-ți spui că ești totuși bun. Nu

[1] Pittacos din Mytilene, unul din cei șapte înțelepți ai Greciei.

vei mai săvîrși nici o brutalitate și vei trăi viața fără mustrări de conștiință, fără să dai socoteală cuiva.

72. Se cade să știi, că nu este ușor să te potrivești la gînduri cu omul, dacă în fiecare zi nu asculți și nu spui aceleași lucruri și nu înțelegi viața în același fel cu el.

73. Nikias era atît de activ, încît de multe ori întreba pe cei din familia și casa sa, dacă au făcut baie și dacă au mîncat.

74. Războinicii romani, tîrîți de violența lor, se pregăteau să atace pe Arhimede, care sta aproape de intrarea în cetate. Aceasta însă, indiferent pentru viața sa trupească, desena figurile sale geometrice.

75. Proprietarul de corăbii Lampis fiind întrebat cum și-a dobîndit averea, a spus : „Nu prea greu, pe cea mare, dar cu multă trudă, pe cea mică".

76. Solon fiind întrebat de către Periandros, la o petrecere, dacă tace din cauza insuficienței vorbelor sau fiindcă este istovit, a spus că fără nici una din cauze, cel istovit poate să tacă la un banchet.

77. In tot ce făptuiești, nimic să nu-ți fie în cuget, decît preocuparea de a exista în siguranță, iar tăcerea dăruiește mai multă siguranță decît vorba. A da drumul la gură înseamnă să provoci în toate cîte vor fi separația strictă între gîndire și vorbă.

78. După cum focurile de pe țărmuri, care ridică, din vreascuri puține, flăcări îmbelșugate, asigură certitudinea trebuitoare corăbiilor care plutesc în largul mării, tot astfel bărbatul strălucit, deși el însuși se mulțumește cu puțin, aduce servicii neprețuite concetățenilor.

79. După cum, ca să conduci iscusit o corabie, înveți, în toate amănuntele ei, știința cîrmuirii corăbiilor, îți este cu putință și ție, după cum a fost vorba acum pentru întreaga corabie, să cîrmuiești întreaga țară, numai învățînd arta guvernării.

80. Dacă-ţi propui să înfrumuseţezi oraşul, împodobeşte-te mai întîi pe tine cu monumentul cel mai frumos al amabilităţii, spiritului de echitate şi binefacerii.

81. Vei fi, în cel mai înalt grad, un binefăcător al Statului, nu dacă ridici coloane şi acoperişuri, ci dacă dezvolţi vigoarea spiritelor, căci e de preferat să locuiască în colibe umile suflete măreţe, decît să se ascundă în palatele măreţe, suflete ticăloşite de slugi.

82. Nu împestriţa înfăţişarea pereţilor casei tale cu pietre din Eubeea sau din Sparta, ci mai degrabă încrustează, drept podoabă, piepturile cetăţenilor şi magistraţilor, cu felul de gîndire şi de educaţie grec, căci oraşele se cîrmuiesc bine cu ideile bărbaţilor deosebiţi, nu cu pietre sau cu lemn încrustat.

83. După cum, dacă ai de gînd să creşti lei, nu te interesează splendoarea cuştilor, ci însăşi natura şi atitudinea animalelor, tot astfel, dacă ai de gînd să îndeplineşti rolul de conducător al cetăţenilor, nu te preocupa atît de strălucirea podoabelor cît de bărbăţia celor care-ţi dăruiesc ataşamentul lor.

84. După cum îmblînzitorul de cai nu hrăneşte numai pe cei supuşi dresajului, îngăduindu-şi să înfometeze pe cei care muşcă încă zăbala, ci deopotrivă îi hrăneşte şi pe unii şi pe alţii împărţindu-şi activităţile, ca pe unul să-l perfecţioneze, iar pe altul să-l aducă la acelaşi nivel, chiar folosind forţa, tot astfel bărbatul plin de grijă, cunoscător al vieţii politice, se străduieşte să recompenseze pe cei mai buni dintre cetăţeni, iar pe ceilalţi nu-i distruge dintr-odată, ci, fără să pizmuiască felul de trai al ambelor categorii, dimpotrivă, îi educă şi apasă cu mai multă rigoare pe cel care stă împotrivă raţiunii şi legii.

85. Întocmai cum, nici gîsca nu se înfricoşează de gîgîit, nici oaia de behăit, tot aşa să nu te înspăimînte nici pe tine vocea unei mase de neghiobi.

86. Precum nu te influențează, oricît de stăruitor ar pretinde mulțimea ceva din bunurile proprii, tot astfel să nu te abată mulțimea, înduplecîndu-te să judeci cu strîmbătate.

87. Ceea ce se datorează Statului, dăruiește-i din proprie inițiativă și niciodată nu ți se va cere ceva ce nu i se datorează.

88. După cum soarele nu așteaptă nici imprecații, nici formule de vrajă, ca să se ivească, ci strălucește deodată, direct, fiind primit cu saluturi de încîntare de către toți, tot astfel, nu aștepta nici tu aplauze, laude, zgomot de surle și trîmbiți ca să săvîrșești o faptă bună, ci fă binele, din voia ta proprie și vei fi iubit asemenea soarelui.

89. Nici corabia nu se găsește în siguranță, prinsă într-o singură ancoră, nici viața, ținută de o singură nădejde.

90. Și genunchii și speranțele trebuie să înainteze în limitele a ceea ce este cu putință.

91. Thales, fiind întrebat cîndva, care este lucrul cel mai folositor, a răspuns : „Speranța, fiindcă atunci cînd nu mai este nimic din celelalte, ea singură rămîne".

92. Este mai necesar să fie tămăduit sufletul, decît corpul, căci este mai bine să mori, decît să duci o viață ticăloasă.

93. Pyrrhon [1] spunea că nu e nici o diferență, între a trăi și a muri. Cineva, atunci, l-a întrebat : „Tu, oare, de ce nu mori ?" „Tocmai pentru aceasta, a răspuns Pyrrhon, fiindcă moartea și viața nu se deosebesc întru nimic".

94. „Ciudată este natura și iubitoare a vieții", după cum spunea Xenophon. De aceea îndrăgim și îngrijim trupul care este cel mai dăunător și cel mai pîngărit din toate. Dacă însă, numai cinci zile, ar trebui să îngrijim trupul vecinului, n-am suferi o asemenea neplăcere. Imaginează-ți,

[1] *Pyrrhon din Elis — 365-275* î.e.n., elevul lui Anaxarhos și șef al școlii sceptice.

de pildă, că trezit cu noaptea în cap, ai de frecat niște dinți străini, că după săvîrșirea nevoilor firești, ai de spălat părțile cu pricina. Este, deci, pe de-a-întregul uimitor, să iubim un lucru, căruia zi de zi, îi slujim atît de mult.

Acum umplu sacul, acum îl golesc. Ce poate fi mai nesuferit decît aceasta ? Trebuie totuși să mă supun voinței divine. De aceea, rămîn în viață și îndur să spăl acest trup bicisnic, să-l îmbuib și să-l învelesc. Iar odinioară, cînd eram mai tînăr, încă și mai multe obligații îmi rînduia și cu îl îngăduiam fără crîcnire. Prin urmare, acum, de ce nu suportați cînd natura ne răpește acest trup, ea fiind aceea care ni l-a dăruit ? Spun, fiindcă îl iubesc. Dar, după cum tocmai afirmam, însăși această capacitate de a-l iubi, tot natura ți-a dat-o. Ori natura însăși îți spune : „De acum încolo, îndepărtează acest trup și să nu mai ai cu el nici o treabă".

95. Dacă își sfîrșește viața, tînărul se plînge împotriva zeilor, că divinitatea îi pricinuiește neajunsuri, făcîndu-l să înceteze din viață prea devreme, dacă bătrînul se stinge, cîrtește fie că este înglodat în griji și afaceri, fie că este răpit tocmai cînd trebuia să se odihnească [1] și astfel, în aceeași măsură, oricînd se înfățișează moartea, rîvnește să viețuiască, trimite după doctor și cere de la acesta să nu-și cruțe nici efortul, nici sîrguința. Cu adevărat uimitor, zic, sînt acești oameni, care, nici să trăiască nu vor, nici să moară.

96. Trebuie să fie preferată o viață mai scurtă, dar virtuoasă, decît una mai lungă și netrebnică, în orice împrejurare și în orice moment.

97. Pe cînd eram copii, cei care ne-au zămislit, ne-au încredințat educatorului, să ne supravegheze pretutindeni

[1] Acest pasaj nu se găsește în alte lecțiuni, textul din manuscrise fiind corupt și greu de înțeles, Gessnerus îl acceptă însă ca un corelativ al propoziției anterioare.

pentru a nu fi vătămaţi. Cînd am devenit bărbaţi, divinitatea ne-a încredinţat conştiinţei noastre, sădită în noi de către natură, ca să ne păzească. În nici un fel, aşadar, nu trebuie subapreciat acest paznic, fiindcă altfel, vom nemulţumi şi pe zei şi vom fi şi potrivnici propriei noastre raţiuni conştiente.

98. De bogăţii nu trebuie să te foloseşti, ca de un material oarecare, în acelaşi fel în toate împrejurările.

99. Prin urmare, mai degrabă trebuie rîvnită de către toţi virtutea, decît bogăţia nesigură şi primejdioasă pentru cei naivi şi fără judecată. Căci viciile se dezvoltă datorită belşugului. Căci cu cît este mai nesăbuit cineva, cu atît se semeţeşte mai mult, putînd să-şi potolească turbarea dezmăţurilor sale.

100. Nici măcar să nu-ţi treacă prin gînd să faci, cele ce nu trebuie făptuite.

101. Gîndeşte-te îndelung, înainte de a spune ori de a face ceva, fiindcă n-ai siguranţă că vei putea reveni asupra celor spuse sau făptuite.

102. Orice împrejurare este sigură pentru cel care trăieşte împreună cu dreptatea.

103. Corbii scot ochii morţilor, cînd aceştia nu le mai sînt de nici un folos. Linguşitorii nimicesc sufletele celor vii şi scot ochii acestor suflete.

104. Mînia maimuţei şi ameninţarea linguşitorului trebuie considerate în acelaşi fel.

105. Primeşte pe cei care doresc să fie sfătuiţi cu cele mai de folos recomandaţii, dar nu pe aceia care se silesc să linguşească la orice prilej. Căci cei dintîi văd utilul în adevăr, pe cînd ceilalţi se adaptează, în raport cu părerile celor mai puternici şi, întocmai ca umbrele după trupuri, se pleacă, prin cuvinte, în faţa acestora.

106. Înainte de a dojeni pe cineva, să te preocupe mai întîi sentimentul de pudoare şi reputaţia celui dojenit. Căci cei ce nu mai pot roşi sînt cu neputinţă de îndreptat.

107. O simplă dojană e mai bună decît ocara. Căci dojana e binevoitoare şi prietenoasă, pe cînd ocara este aprigă şi jignitoare prin violenţa ei, cea dintîi îndreaptă pe cei ce cad în greşeală, pe cînd cealaltă doar îi îndirjeşte.

108. Dă întotdeauna oaspeţilor, sau săracilor, din tot ce-ai strîns sau din tot ce ai, căci cel care nu dă celui lipsit, nici el însuşi nu va primi, cînd duce lipsă.

109. Cineva a dat îmbrăcăminte călduroasă unui pirat aruncat pe ţărm şi păgubit de furtună, apoi conducîndu-l la casa sa, i-a procurat, de îndată, toate cele de trebuinţă. Fiind dojenit de către altcineva, după aceea, că se face binefăcătorul celor netrebnici, a spus : „Eu n-am cinstit pe omul acesta, ci, în el, am respectat ceea ce este general uman".

110. Nu trebuie reţinută pentru sine orice plăcere, ci numai aceea întemeiată pe bine şi pe frumos.

11. Opoziţia împotriva plăcerilor este specificul omului raţional, pe cînd prostul se lasă cu totul în robia lor.

112. Plăcerea aruncată înainte, ca o momeală a tuturor viciilor, trăieşte cu uşurinţă sufletele mai pofticioase către undiţa pierzaniei.

113. Preferă să înfrînezi poftele, decît să fii înfrînat din cauza lor.

114. Nimeni nu este un om liber, dacă nu se domină pe el însuşi.

115. Viţa de vie rodeşte trei feluri de struguri : primul, al dezmăţului, al doilea, al beţiei, al treilea, al cutezanţei nechibzuite.

116. Cînd eşti asupra chefului nu îndruga vrute şi nevrute ca să-ţi dovedeşti cultura şi educaţia, căci îţi arăţi atunci şi amărăciunea bolnavă din tine.

117. Cine a băut mai mult decît trei pahare de vin, este beat şi, chiar dacă nu se cunoaşte că e beat, a întrecut totuşi măsura

113. Zi de zi, îndreaptă-ţi gîndul către cele divine, mai des decît spre masă.

119. Gîndul la zei să-ţi fie mai neîntrerupt decît respiraţia.

120. Dacă îţi vei aduce aminte totdeauna că în tot ceea ce faci, deasupra sufletului şi trupului stă zeul ca supraveghetor, nu vei greşi în toate cererile tale adresate Lui, nici în faptele tale şi vei avea Divinitatea părtaşă traiului tău.

121. Cît este de plăcut să priveşti marea de pe ţărm! Tot atît de plăcut este, pentru cel izbăvit, să-şi aducă în minte greutăţile din care a scăpat [1].

122. Legile tind să îndrepte viaţa oamenilor. Nu este însă cu putinţă, cînd aceştia nu vor să suporte modificări. De aceea, meritul lor specific se arată numai în viaţa oamenilor care se lasă convinşi de acest adevăr.

123. După cum medicii sînt izbăvitorii celor bolnavi, tot aşa sînt legile pentru cei năpăstuiţi.

124. Cele mai adevărate legi sînt cele mai drepte.

125. Omul înţelept să cedeze întotdeauna în faţa legii, a conducătorului, a unuia mai înţelept decît el.

126. Cele petrecute în afară de legi sînt ca şi cum nu s-ar întîmpla.

127. La bine afli prieteni lesne, dar la rău eşti părăsit de către toţi.

128. Pe cei necugetaţi îi tămăduieşte de durere vremea, pe cei înţelepţi raţiunea.

129. Un om cuminte este acela care nu se întristează pentru ceea ce n-are şi se bucură de ceea ce are.

---

[1] Pentru sesizarea cugetării asupra rolului de salvator al omului, pe care-l are filozofia — cf. şi Lucretius — *De rerum natura*, II-1.

„Suave, mari magno turbantibus aequora ventis.
E terra magnum alterius spectare laborem".

130. Cînd a fost întrebat de cineva, cum poate să-şi îndurereze duşmanul, Epictet a răspuns : „Fiind, tu însuţi gata oricînd să-i faci cel mai mare bine".

131. Să nu stea departe de viaţa şi sarcinile publice nici un om care se simte înţelept, căci este un sacrilegiu să se sustragă de la ajutorarea celor care au nevoie de dînsul, este josnic să cedeze în faţa celor de rea credinţă şi o nechibzuinţă să accepte o conducere rea, decît să cîrmuiască înţelept el însuşi.

132. Să nu se considere nimeni un om deosebit, datorită rolului său de conducător, să fie îngîmfat sau să-şi dea aere faţă de alţii, ci să aibă o atitudine amabilă, deopotrivă faţă de toţi.

133. În sărăcie, cineva îşi poate duce viaţa fericit, pe cînd în bogăţie şi onoruri e foarte rar fericit. Atît de mult prevalează onestitatea sărăciei, încît nici un bărbat chibzuit n-ar schimba sărăcia cu o bogăţie ruşinoasă : chiar dacă, odinioară, Themistocles, fiul lui Neocles, cel mai bogat dintre Atenieni, a fost mai merituos în virtute, decît Aristide şi Socrate. Bogăţia acestuia însă a fost pieritoare şi a rămas obscură. Căci, împreună cu cel ticălos, în clipa morţii toate se sting : virtutea doar este veşnică cu adevărat.

134. Căci în felul acesta a fost natura universului, aşa este şi tot aşa va fi. Evenimentele nu se petrec altfel decît cum se desfăşoară acum. Şi sînt cuprinşi în această mişcare nu numai oamenii şi toate fiinţele de pe pămînt, dar chiar şi cele cereşti, căci, pe Zeus, cele patru elemente se arată cînd jos, cînd sus, se transformă, din pămînt se face apa, din apă se iscă aerul, iar acesta, la rîndul său se transformă în altele. Apoi însăşi această înfăţişare a prefacerilor se reia în sens invers. Dacă cineva a izbutit, cu puterea sa de înţelegere, să se apropie de acestea, şi se convinge să accepte de bună voie tot ce este obligatoriu, întreaga viaţă şi-o va petrece cu moderaţie şi distincţie.

135. Acela care cîrteşte împotriva celor prezente şi împotriva celor hărăzite de către soartă, este un nesăbuit în viaţă. Dar cine rabdă acestea cu demnitate şi cuget bun este considerat pe drept cuvînt un bărbat virtuos.

136. Toate se supun şi slujesc legilor universului : pămîntul şi marea, soarele şi celelalte astre, planetele şi animalele pămîntului. Acestora li se supune trupul nostru, boala, sănătatea, îndată ce ele îşi manifestă voinţa, tinereţea, bătrîneţea şi toate celelalte prefaceri de pe parcursul vieţii. Prin urmare, raţional este ca şi capacitatea, dependentă de noi, adică puterea de judecată, să n-o răzvrătim, izolată, împotriva acestui univers.

137. Împăcarea sufletului cu sine însuşi este asemeni unui drum scurt şi încîntător. Farmec şi graţie multă, trudă puţină.

138. Întăreşte-te prin această împăcare cu tine şi cu ce ţi-a fost hărăzit, căci aceasta este o poziţie fortificată greu de capturat.

139. Nimic să nu-ţi fie de mai mare preţ decît adevărul, căci nici alegerea prieteniei nu este scutită de frămîntările pasiunilor, în urma cărora apare zădărnicită şi întunecată dreptatea.

140. Adevărul constituie o avuţie nepieritoare şi veşnică, ne înlesneşte prilejul ca frumosul să nu se consume odată cu scurgerea vremii, nici nu-i este înfrîntă libera exprimare dē către dreptate, ci, dimpotrivă, pune în lumină ce este drept şi potrivit cu legea şi tradiţia şi desparte de acestea, tot ce nu este drept şi trebuie combătut.

141. Se impune să nu ai nici sabie tocită nici o sinceritate lipsită de chibzuială şi ordine.

142. Natura a dat oamenilor o singură limbă, însă două urechi, pentru ca astfel să ascultăm de două ori mai mult decît fiecare din cele ce spunem.

143. În realitate, nimic nu este plăcut sau neplăcut prin natura sa, ci totul depinde de obişnuinţă.

144. Alege cel mai cinstit fel de viaţă, căci, după aceea, deprinderea ţi-l va face şi plăcut.

145. Străduieşte-te să-ţi laşi copiii mai degrabă bine educaţi decît bogaţi, căci perspectivele celor bine educaţi sînt mai frumoase, decît bogăţia celor neinstruiţi.

146. O fată este pentru tatăl său, o proprietate cu totul străină.

147. Acelaşi om care a dat sfaturi bune copiilor săi, le lasă moştenire sentimentul onoarei, mai de preţ decît aurul.

148. Asprimea tatălui este o doctorie dulce, căci aduce mai mult folos decît răneşte.

149. Valoarea educaţiei asemenea celei a aurului este preţuită pretutindeni.

150. Cel care se înţelege cu ginerele său află un fiu, cel care nu se înţelege îşi pierde şi fiica.

151. Cine îşi consolidează înţelepciunea îşi fortifică şi cunoaşterea celor ce se referă la divinitate.

152. Nimic nu este mai frumos printre fiinţele însufleţite decît omul dotat cu educaţe şi cultură.

153. Trebuie să te fereşti de prietenia celor vicioşi şi de duşmănia celor buni.

154. Caracterul inevitabil al împrejurărilor, pe de o parte verifică prietenii, pe de altă parte, alege duşmanii.

155. Prietenilor de faţă să le faci bine, iar despre prietenii care nu sînt de faţă, trebuie să vorbeşti frumos.

156. Cine nu iubeşte pe nimeni să nu socotească vreodată că este iubit de cineva.

157. Se cuvine ca medicul şi prietenul să fie aleşi, după folosul real pe care-l prezintă, nu după caracterul lor plăcut.

158. Dacă vrei să trăieşti o viaţă lipsită de necazuri, consideră evenimentele ce urmează să survină, la fel de ireversibile ca şi cele petrecute deja.

159. Fii calm şi senin, dar nu arăta insensibilitate ca vieţuitoarele necuvîntătoare, nici inconştienţă ca cei lipsiţi de raţiune, ci ca virtuosul, pururea de veghe, care are raţiunea sa stimulent în nenorociri şi necazuri.

160. Cei care nu se mihnesc deloc în conştiinţa lor, în faţa oricăror nenorociri, ci, dimpotrivă, rezistă cu cea mai mare tărie, în orice împrejurare, aceştia sînt cei mai puternici şi în activităţile cetăţeneşti şi în cele particulare.

161. Cei bine educaţi, asemenea celor din palestre, chiar dacă se prăbuşesc, se ridică cu repeziciune şi agilitate din nenorocire.

162. Raţionamentul trebuie să fie chemat în ajutor, în orice împrejurare potrivnică, ca şi un medic bun.

163. Neghiobul, prelungindu-şi prea mult bucuria fericirii, ca la prelungirea unei beţii, devine şi mai nechibzuit.

164. Pizmătăreţul este potrivnicul celor fericiţi.

165. Cel care îşi aminteşte întotdeauna ce este omul, nu poate fi nemulţumit de nici un eveniment.

166. O bună plutire se realizează punînd cîrma bine şi pînzele în vînt, o viaţă bună, ţinînd seamă de puterea de raţiune şi de dibăcie.

167. Trebuie să guşti din fericire, ca şi din roadele toamnei, în clipa potrivită.

168. Este un nebun acela care se simte împovărat de durere, în timpul evenimentelor provocate de fatalitatea universală a naturii.

169. Din tot ce există, zeii au pus o parte în puterea noastră, iar alta nu. În tăria noastră au dat tot ce este mai frumos şi mai vrednic de rîvnit, ca unii ce înşişi sînt fericiţi şi anume puterea folosirii ideilor. Cînd acestea se nasc în mod echilibrat şi corect, există libertatea, uşurinţa abundenţa gîndirii, încrederea şi buna-credinţă, statornicia,

căci ideile sînt dreptate, lege, moderație și toate virtuțile. Pe toate celelalte nu le-au mai făcut dependente de noi. In raport cu acesta separînd deci lucrurile, este de datoria noastră să ne potrivim voinței divine, să ne preocupăm cu stăruință de cele ce sînt în puterea noastră, iar pe cele din afara tăriei noastre, să le încredințăm circuitului cosmic și fie că zeii au nevoie de copiii noștri, fie de părinți, fie de trup sau de orice altceva, să cedăm cu bucurie.

170. Cînd un oarecare tînăr se fălea, în teatru, spunînd : „Eu sînt înțelept fiindcă am avut relații cu mulți filozofi", Epictet i-a spus : „Și eu am avut relații cu mulți oameni bogați și nu sînt bogat".

171. Același [1] a spus : „Nu e de dorit ca cel binecrescut să vorbească cu cei fără educație, după cum nu e bine nici ca omul treaz să discute cu cei ce s-au îmbătat".

172. Cînd a fost întrebat care este mai bogat dintre oameni, Epictet, a răspuns, cel ce se mulțumește cu sine însuși.

173. Cînd Xanthippa a reproșat soțului său Socrates, că face pregătiri cu prea multă cumpătare, să-și primească prietenii, acesta a răspuns : „Dacă sînt din obișnuiții casei, nu-și vor face, din aceasta, nici o bătaie de cap, iar dacă nu sînt din obișnuiții casei, nu voi avea nici o grijă datorită lor".

174. Tot Socrates, cînd Archelaos [2] a trimis să-l cheme, ca să-l facă bogat, a poruncit să se comunice acestuia următoarele : „În Atena, patru măsuri obișnuite cu făină de orez sînt prețuite un obol, iar din fîntîni țîșnește belșug de apă". De aceea, dacă ce am nu-mi este îndestulător, îmi restrîng nevoile în raport cu ceea ce am și astfel, acestea

[1] Epictet.
[2] Archelaos, fiu al lui Perdiccas, rege al Macedoniei, contemporan cu Socrates (secolul VI-lea î.e.n.).

îmi vor fi îndestulătoare. Iar Polus [1], cu o voce, întru nimic mai afectată, nu interpretează și rolul lui Oedip regele și rolul lui Oedip, cerșetorul, izgonit la Colona ? Oare, un om cu suflet nobil, arătîndu-se mai prejos decît Polus, să nu interpreteze orice rol încredințat lui de către soartă, așa cum se cuvine, cu iscusință ? Oare nici de Ulyse nu-și aduce aminte, că acesta, în zdrențe, nu era deloc mai puțin impunător, decît în faldurile mantiei de purpură ?

175. „Ce mă interesează, spunea de asemenea Socrates, că toate acestea sînt alcătuite din atomi, din elemente, din foc sau din pămînt ?" Căci nu e de ajuns să cunoști substanța binelui și a răului, ci măsurile dorințelor și aversiunilor, delimitarea temeiurilor și a țelurilor și folosindu-te de toate acestea, ca de niște norme, să rînduiești toate ale vieții. Iar pe cele aflate deasupra noastră, pe acelea lasă-le deoparte. Poate că acestea sînt de necuprins pentru înțelegerea și cunoașterea umană. Sau, dacă le-ar putea cuprinde, ce folos ar prezenta pentru cunoașterea celui care le-a înțeles. Nu cumva își creează, în deșert, neajunsuri, cei care le consideră pe acestea obligatorii pentru rațiunea filozofului ? Prin urmare, chiar îndemnul oracolului din Delphi : „Cunoaște-te pe tine însuți", este de prisos ? Ba nu, spunea, acesta nu e deloc de prisos. Care este atunci, puterea lui, ca îndemn ? Dacă unui dansator i s-ar recomanda să se cunoască pe el însuși, și-ar propune totdeauna, cu sîrguință să se întoarcă o clipă asupra lui însuși.

176. „Ești un suflețel mărunt care tîră cu el un cadavru", așa spunea Epictet.

177. Spunea, de asemenea, Epictet că trebuie descoperit meșteșugul care să determine adaptabilitatea, că

[1] Polus, actor grec celebru, contemporan cu Socrates.

odată ajunşi în acest stadiu, e necesar să se vegheze cu atenţie asupra impulsiunilor, să le reducă în mod gradat, să le pună de acord cu interesul comun şi să le accepte în raport cu valoarea lor. Să se oprească cu desăvîrşire de la toate poftele, să nu respingă nimic, din cele ce depăşesc puterile noastre.

178. „Căci disputa, spunea Epictet, nu se referă la ceva întîmplător, ci la întrebarea — a fi nebun sau nu".

179. De asemenea, acelaşi Epictet spunea, după cum l-am auzit pe Favorinus [1] că cei mai mulţi dintre cei ce se dau filozofi, sînt cam de tipul acesta — „Lipsiţi de fapte, şi plini de vorbe". „Cel mai mare filozof, spune Arrianus, declara că îndată ce cărţile şi învăţăturile filozofice pică în mîinile unui om fals sau degenerat, se strică, se descompun şi se transformă, asemenea licorii ţinute într-un vas murdar". Spunea, în afară de acestea, auzite de la acelaşi Favorinus, că două sînt vorbele pe care trebuie să le aibă în inimă omul şi să aibă grijă să li se supună şi să le respecte, că astfel va fi totdeauna fără cusur şi va trăi o viaţă netulburată. Aceste vorbe, spunea el, sînt două: menţine-te şi abţine-te.

180. Reprezentările spiritului pe care filozofia le numeşte idei [2], nu sînt nici arbitrare nici nu depind de voinţa omului, dar forţa cu care pătrund în oameni, dorinţa de a le cunoaşte, care sînt numite de filozofi, acordul [3] spiritului cu percepţiile, acestea depind de voinţă şi se nasc la voia oamenilor. Deoarece, dacă aude un zgomot înfricoşător fie din cer, fie din cauza unei prăbuşiri, chiar spiritul înţeleptului tresare şi se înspăimîntă puţin, dar acelaşi înţelept, după ce-şi dă seama că e vorba numai de o părere a cuiva, exprimată greşit, nu mai îngăduie tresărirea sufletului, o

[1] Actor grec celebru, în aceeaşi perioadă.
[2] ἡ φαντασία *termen stoic.*
[3] ἡ συγκατάθεσις, *idem.*

îndepărtează, zicînd : „Se pare că nu e nimic de temut, în acestea". Spun că aici, prin această diferențiere, se deosebesc neghiobii de înțelepți. Căci neghiobul, orice reprezentări ar bate la pragul spiritului său, oricît de crude și de grosolane, le acceptă dîndu-și consimțămîntul lor. Filozoful însă, după ce a tresărit scurt, schimbîndu-și înfățișarea și culoarea, degrabă își reține cu străşnicie părerea spunînd că nu e nimic de temut în lucrurile fără importanță, ci că s-au îngrozit cuprinși de o frică zadarnică, în fața unei măști false [1].

[1] Extras dintr-o excerptă din Aulus Gellius *Noctes Atticae* XVII — 19.

MARCUS AURELIUS ANTONINUS

CĂTRE SINE

Traducere de M. Peucescu și D. Burtea

NOTĂ

Opera lui Marcus Aurelius Antoninus, cunoscută și sub numele de *Cugetări*, cu siguranță, n-a fost scrisă în vederea publicării. Aceasta reiese și din compoziția ei, care nu înfățișează un întreg, precum și din stilul folosit, nu totdeauna stilul unei opere de filozofie teoretică. În ansamblu, lucrarea are aspectul unui jurnal, în care autorul înscrie cu rigurozitate reflecțiile sale. Se pare că acest gen de notații i-au folosit ca sprijin oferit de sine însuși pentru îndrumarea judicioasă a atitudinii față de fiecare gînd, față de fiecare acțiune. Deși este menționată încă din antichitate de biograful Suidas nu ne-au parvenit informații certe nici cu privire la data cînd a fost redactată, cu excepția primelor două cărți, datate destul de vag chiar de autor, nici cu privire la primul manuscris destinat publicului larg.

Ediția princeps este îngrijită și adnotată de Gulielmus Xilandros (Wilhelm Xilander) și este tipărită în anul 1558 la Zürich. Redactată după un manuscris *Codex Palatinus*, din secolul al XIII-lea, astăzi dispărut, este subîmpărțită de editor. Urme ale unei probabile diviziuni în mai multe cărți conține și *Codex Vaticanus A* din secolul al XIV-lea, avînd spații libere la începutul cărților I-a, a II-a, a III-a, a IV-a, a V-a, a IX-a și înaintea cărții a XII-a inscripția μάρκου αὐρηλίου ἀντωνίνου αὐτοκράτορος. Una dintre edițiile cele mai complete, ca aparat critic și adnotări este a lui Thomas Gataker 1652.

Ediția tipărită în 1626 la Lyon (Lugdunum) prezintă prima împărțire în paragrafe, procedeu urmat și de edițiile următoare. Se cuvine să fie remarcat titlul sub care apare ediția Oxford, *Marci Antonini imperatoris, de se ipso ad se ipsum*, care îndreptățește într-o oarecare măsură considerarea operei ca ghid și sfătuitor oferit de autor lui însuși, deși unii comentatori o socotesc ca îndreptar pentru fiul său Commodus, asociat la domnie în 169 e.n. după moartea lui Lucius Verus.

În secolul al XX-lea, ediții complete și judicios adnotate apar în editura Teubner, Leipzig, 1903 sub îngrijirea lui Ioannes Stick și în colecția *Les Belles Lettres*, Paris, 1925, îngrijită de A. I. Frannoy.

Traducătorii și comentatorii contemporani ca Matthew Arnold în lucrarea *Essays in Criticism*, Long și Jeremy Collier în introducerile făcute la traducerile în engleză ale operei lui Marcus îl consideră pe drept cuvînt un moralist viu, nu un clasic împietrit în dogme rigide și inaplicabile.

Dincolo de limitele firești datorite mentalității generale a epocii, poziției de clasă, lipsei unei metode științifice de cercetare, considerăm că opera lui Marcus Aurelius dezvăluie o gîndire tonifiantă garantată de libertatea de spirit cu care omul își impune săvîrșirea actului moral.

CARTEA A I-a

1. De la bunicul Verus [1], am moștenit caracterul frumos și pașnic.

2. Din reputația și din amintirea ce s-a păstrat celui ce m-a zămislit [2], mi-a rămas felul de a fi rezervat și bărbătesc.

3. De la mama [3] am deprins pietatea și mărinimia, puterea de a mă opri nu numai de la făptuirea răului ci chiar de la încolțirea în minte a unui asemenea gînd. De la mama am deprins și modul de viață simplu, mult îndepărtat de un trai îmbuibat și risipitor.

4. De la străbunicul meu [4] am învățat să nu frecventez școli publice ci să mă folosesc în propriul cămin de educatori destoinici. De la el am înțeles că nu trebuie să cruț nici-o cheltuială pentru atingerea unui astfel de scop.

---

[1] *Annius Verus*, bunic din partea tatălui, de trei ori consul și prefect al-Romei.

[2] *Annius Verus*, tatăl, de asemenea, de mai multe ori magistrat curul.

[3] *Domitia Lucilla*, soția lui Annius Verus, ea însăși fiică de consul.

[4] *L. Catilius Severus*, tatăl tatălui mamei sale, prefect al Romei și de două ori consul, literat din grupul lui Pliniu cel Tînăr.

5. De la cel care m-a crescut [1] m-am obișnuit să nu țin nici cu Verzii, nici cu Albaștrii [2], nici cu cei cu scuturi mici, nici cu cei cu scuturi mari [3], să îndur greutățile cu bărbăție, să fiu cumpătat, să fac totul prin mine însumi, să nu mă ocup în același timp de mai multe treburi, să nu dau ascultare cu ușurință defăimărilor.

6. De la Diognetos [4] am învățat să nu-mi fac griji zadarnice, să nu dau crezare celor spuse de înșelători sau de vrăjitori despre descîntece sau despre izgonirea demonilor, să nu cresc păsări, nici gîndul măcar să nu mă poarte către asemenea treburi, să nu resping părerea rostită răspicat și sincer [5]. Datorită lui mi-a devenit familiară filozofia, prin el mi s-a oferit prilejul să audiez mai întîi pe Banchius, apoi pe Tandasis și pe Marcianus și tot după îndrumarea lui alcătuiam dialoguri în copilărie ; el m-a obișnuit să-mi doresc pentru odihnă doar un pat simplu [6] și cu multe altele de felul acesta, ce fac parte din felul de viață grecesc [7].

7. Pe lîngă Rusticus [8] mi-am format o statornică înclinație [9] de îndreptare și de continuă îngrijire a caracterului ; am învățat să nu mă las ispitit de vorbirea pasionată și

---

[1] Probabil un sclav care avea această funcție (lat. *nutritor*).

[2] Tabere constituite în circ, între suporterii curselor de care.

[3] *Categorii de gladiatori.*

[4] Filozof stoic și pictor remarcabil, originar din Babilon.

[5] La început, cuvîntul definea dreptul atenienilor de a-și spune deschis părerea în adunare, devine apoi termen curent, sinonim cu un mod de exprimare răspicat și sincer.

[6] După părerea lexicografului Hesychius, cuvîntul din originalul grecesc, indica un pat rudimentar, fără podoabe, cf. *Viața lui Licurg* § 24.

[7] A se înțelege modul de viață stoic.

[8] *Quintus Junius Rusticus* mai puțin teoretician și mai mult practician al stoicismului, prieten și sfătuitor al lui Marcus Aurelius mai ales în perioada maturității. Împăratul l-a făcut consul în anul 162 e.n. și prefect al Romei, în anul 163.

[9] Sensul cuvîntului grec folosit ca termen filozofic este acela de concept fundamental care determină un anumit comportament.

meşteşugită a sofiştilor, să nu mă irosesc în compuneri şi speculaţii teoretice, să nu rostesc cuvîntări sentenţioase pentru a determina convingeri, să nu mă arăt bărbat activ şi dispus să fac servicii, pentru a stîrni iluzii deşarte ; m-a sfătuit să nu-mi apropii un fel de a vorbi retoric, poetic sau cu vorbe de duh căutate, să nu umblu prin casă în togă senatorială [1], nici altele asemenea să nu făptuiesc ; tot el m-a îndrumat să-mi compun scrisorile într-un stil curgător şi simplu, în felul celor scrise de el, din Sinuessa [2], mamei mele, să mă aplec îngăduitor şi dispus spre împăcare către cei ce mi-au greşit sau m-au nemulţumit în vreun fel, îndată ce ei se arată dornici să se căiască ; lîngă el m-am deprins să cercetez totul cu rigurozitate, să nu mă mulţumească o cunoaştere generală, superficială, să nu mă pripesc şi să dau prea grabnic crezămînt flecarilor. Tot el mi-a oferit prilejul să cunosc învăţăturile lui Epictet [3], fiindcă mi-a dăruit un exemplar din propria sa bibliotecă.

8. De la Apollonios [4], mi-a rămas spiritul independent, tăria de a lua hotărîri bine chibzuite, neşovăitoare, la cheremul întîmplării ; de asemenea, să nu iau în seamă nimic altceva, nici chiar cu privire la lucrurile de o mai mică importanţă, decît îndemnul raţiunii, să rămîn mereu acelaşi şi în suferinţele crîncene şi la pierderea unui copil şi în bolile mai îndelungate. Tot lîngă el mi-a fost dat să văd, dintr-o pildă vie, în mod limpede, că acelaşi om poate

---

[1] Termenul folosit în originalul grec înseamnă „haină de ceremonie". Poate fi şi o exprimare figurată a atitudinii în relaţiile familiare.

[2] Oraş în Campania.

[3] Menţionarea operei lui Epictet : *Diatribe*, *Manualul* şi *Fragmente*. *Manualul* şi o parte din fragmente sînt traduse în volumul acesta.

[4] Filozof stoic chemat de Antoninus Pius pentru educarea tînărului Marcus.

să fie aspru și îngăduitor, să nu se lase stăpînit de mînie în timpul explicațiilor ; am putut să-mi dau seama, fără putință de îndoială, că un om socotește drept cele mai mărunte daruri ale sale experiența și dibăcia cu care-și împărtășea cugetările ; de la el am învățat și cum trebuie primite așa-zisele favoruri ale prietenilor : nici lăsîndu-te copleșit de ele, nici tratîndu-le cu indiferență.

9. Lîngă Sextus [1] am deprins omenia, am luat exemplul unei îndrumări părintești a familiei, mi-am format un ideal de viață potrivit cu cerințele naturii, o gravitate neprefăcută, obișnuința observării pătrunzătoare dar binevoitoare a prietenilor, precum și îngăduința față de oamenii simpli și de sfătuitorii lipsiți de experiență. Am văzut că avea în raport cu toți o atitudine bine cumpănită, așa încît o discuție prietenească cu acesta era mai plăcută decît orice lingușire, el însă se bucura de cel mai mare respect, chiar din partea aceluia față de care se arăta mai îndatoritor. L-am simțit înzestrat cu putere de înțelegere clarvăzătoare, plin de inventivitate și spirit metodic, în aplicarea normelor obligatorii, pe drumul către o viață rațională ; m-am obișnuit lîngă el să nu arăt nici o exteriorizare a mîniei, sau a oricărei alte patimi, să mă păstrez calm întotdeauna, dar, în același timp, să fiu însuflețit de cea mai mare dragoste față de prieteni, iar dacă laud, să o fac cu discreție, fără zgomot. Lîngă el am învățat să știu mult, fără să mă arăt însă atotștiutor.

10. De la Alexandru [2] gramaticul am învățat să nu aduc învinuiri neîntemeiate, să nu întîmpin cu critici supărătoare, pe cei care fac vreo expunere într-un limbaj

---

[1] *Sextus din Cheroneea*, nepot al lui Plutarch, contemporan cu Marcus Aurelius, filozof stoic, prieten și sfătuitor al împăratului.

[2] Unul din cei mai cunoscuți gramatici din epoca lui Marcus Aurelius, *de origine frigiană*. Este și autorul unui comentariu al operei lui Homer. Retorul Aristides i-a dedicat un panegiric.

grosolan sau nepotrivit cu felul de exprimare curent ; căci, cu iscusință, el însuși pronunța ceea ce trebuia spus, propunîndu-l fie ca răspuns, fie ca o completare de susținere, fie ca o participare la dezbatere asupra problemei nu asupra cuvîntului, fie printr-o altă intervenție, aparent întîmplătoare, dar totuși reclamată de discuție.

11. De la Fronto [1], am învățat să cunosc răutatea, perversitatea și fățărnicia tiranilor, să-mi dau seama că, priviți în general, cei numiți de noi patricieni devin din ce în ce mai lipsiți de suflet.

12. De la Alexandru Platonicul [2], am învățat să nu răspund niciodată nimănui, prin vorbă sau scrisoare că sînt ocupat, dacă nu mă împiedică cu adevărat o altă preocupare ; să nu resping astfel, pretextînd treburi urgente, obligațiile izvorîte din legătura cu aceia cu care conviețuiesc.

13. De la Catullus [3] am deprins să nu fiu nepăsător față de acuzațiile unui prieten, chiar dacă se întîmplă să fiu învinuit fără temei, ci să încerc să refac raporturile obișnuite. El m-a povățuit, de asemenea, să rostesc din suflet cuvinte frumoase despre educatori, în felul celor spuse cu privire la Domitius și Athenodotus și să fiu însuflețit de dragostea cea mai sinceră față de copii.

14. De la fratele meu Severus [4], am învățat iubirea față de cei mai apropiați, dragostea pentru adevăr și dreptate.

---

[1] *Cornelius Fronto*, retor prețuit de Marcus Aurelius, mai ales, în adolescență. Aullus Gellius îi laudă erudiția și expresia urbană. Hieronymus îl numește ilustru. Secretarul lui Constantin Chilinos, Eumenos îl compară cu Cicero. Corespondența dintre el și Marcus Aurelius, atîta cît s-a păstrat, nu indică o personalitate deosebită.

[2] Filozof peripatetic, retor din Selcucia, secretar al lui Marcus în expoditia din Panonia.

[3] *Cinna Catullus*, filozof stoic, prieten al lui Marcus.

[4] Marcus Aurelius n-a avut frați. Este probabil o referire la Claudius Severus, filozof peripatetic, al cărui fiu a luat în căsătorie o fiică a lui Marcus.

Datorită lui am aflat despre Thrasea [1], Helvidius [2], Cato [3], Brutus [4], Dion [5]; de la el am primit imboldul unei guvernări democratice, a unei cîrmuiri întemeiată pe egalitate în fața legii, pe echitate și pe libertatea de exprimare, a unui imperiu în care să aibă cea mai mare importanță libertatea celor conduși; de la el mi-am însușit dorința statornică de prețuire a filozofiei, speranța, încrederea continuă în sentimentele nutrite de prieteni; el m-a îndemnat să nu fiu ascuns față de cei care-și arată nemulțumirea împotriva mea, să nu pricinuiesc prietenilor preocupări cu privire la ceea ce vreau sau nu vreau, ci dimpotrivă să fiu totdeauna deschis și sincer.

15. Sînt îndatorat lui Maximus [6] pentru stăpînirea asupra mea însumi, pentru îndemnul de a nu mă risipi în prea multe activități, de a avea bună dispoziție în toate împrejurările, chiar la vreme de boală, de a avea o purtare echilibrată, deopotrivă fermecătoare și vrednică de respect, de a înfăptui totdeauna cele propuse, trecînd peste orice dificultate; am văzut că toți aveau încredere în el,

---

[1] Senator roman, stoic cunoscut, contemporan cu Nero, condamnă apologia morții Agrippinei, făcută de Seneca, din care cauză, la cererea lui Nero, este condamnat de senat. Se sinucide în fața lui Demetrios Cinicul, prietenul său, oferindu-și sîngele libație lui Jupiter.

[2] Ginerele lui Paetus Thrasea, exilat după moartea socrului său, este rechemat din exil de Galba, dar este executat de Flavius Vespasianus (secolul I e.n.).

[3] Filozof stoic, supranumit Cato din Utica.

[4] Conducătorul mișcării care a instaurat republica în Roma (509 î.e.n.); șeful conspirației împotriva lui Iulius Caesar.

[5] *Dion din Prusa*, retor, convertit la stoicism după ce Domițian l-a proscris (82 e.n.), pentru simpatia arătată ginerelui lui Titus, Flavius. S-a născut în orașul Prusa din Bithynia, este autorul unor discursuri de etică socială și politică cunoscute și apreciate de contemporanii săi.

[6] *Claudius Maximus*, filozof stoic, unul dintre intimii lui Marcus, se bucura de multă considerație, din partea gînditorului imperial.

atît în ceea ce spunea, fiind convinși că astfel gîndește, cît și în ceea ce făcea, deoarece înțelegeau că nu era nimic cu intenție rea ; din exemplul lui am dobîndit puterea să nu mă mir, să nu mă pripesc, să nu mă îngrozesc, să nu șovăi, să nu mă simt împovărat, să nu mă arăt încurcat, să nu fiu posomorît sau prefăcut, să nu mă las tîrît de mînie, să nu fiu bănuitor ci omenos, lesne iertător și sincer ; el m-a învățat, de asemenea, că trebuie să arăt că am caracter drept prin natura lui, mai degrabă decît unul dobîndit prin educație. Acesta n-a lăsat nimănui impresia că s-ar putea crede dispreţuit de el sau să-și închipuie că el se consideră mai bun decît cineva. În plus, știa să facă glume pline de spirit și de bun simț.

16. De la tatăl meu [1], mi-a rămas atitudinea blîndă față de oameni, calmul și răbdarea în luarea hotărîrilor bine chibzuite, lipsa de preocupare pentru așa-zisele onoruri ; lîngă el am deprins dragostea de muncă, perseverența, obișnuința de a asculta propuneri privitoare la bunul mers al treburilor publice, precum și hotărîrea de nezdruncinat de a împărți recompensele potrivit cu vrednicia fiecăruia ; cu ajutorul lui am dobîndit experiență asupra împrejurărilor în care este necesar un efort încordat sau cînd, din contră, folosește îngăduitoare destinderea ; datorită lui am reușit să-mi înfrînez poftele pătimașe pentru adolescenți și mi-am format simțămîntul egalității sociale ; i-am prețuit tactul de a nu impune prietenilor să cineze totdeauna cu el, sau să-l însoțească în călătorii, din obligație, precum și de a oferi aceeași bună primire chiar și acelora care, siliți de anumite treburi, lipseau de la Curte o vreme ; am deprins, de asemenea, datorită lui, pasiunea de a examina în amănunțime și cu tenacitate, dar fără a

[1] A se înțelege tatăl adoptiv. Autorul se referă la împăratul Antoninus Pius inițial la tatăl său Annius Verus. Antoninus Pius a căsătorit pe fiica sa Faustina cu Marcus, în anul 140 e.n. deși erau veri primari. Apoi, în același an l-a adoptat dîndu-i numele Marcus Aurelius Antoninus, titlu de Augustus și prerogativele.

căuta nod în papură, părerile expuse la dezbaterile problemelor de interes public, respingînd soluţiile uşoare, la îndemîna oricui. Am învăţat de la el, cum se pot păstra prietenii, fără să-i tratez cu răceală rafinată, dar nici cu interes prea arzător, era în toate împrejurările împăcat cu sine, dăruit cu o statornică limpezime de spirit. L-am avut model pentru desăvîrşita sa capacitate de prevedere a lucrurilor, de amănunţita lor punere în ordine, fără a face nimic dramatic din aceasta ; l-am văzut micşorînd, pe cît era cu putinţă, aclamaţiile şi toate linguşirile faţă de el, veghind în continuu, atît la îndeplinirea datoriilor impuse de conducerea statului cît şi la reducerea cheltuielilor pentru spectacolele publice, răbdînd chiar nemulţumirile provocate de oricare din atitudinile sale. La exemplul său, m-am obişnuit să-mi alung teama superstiţioasă de zei, iar în ceea ce priveşte pe oameni, să nu mă preocupe grija de a cîştiga popularitatea cu orice preţ, fie prin amabilităţi linguşitoare, fie arătîndu-mă prieten al poporului de formă, ci să fiu sobru în orice împrejurare şi ferm, dar nicidecum grosolan sau amator de ciudăţenii cu tot dinadinsul. De cele oferite pentru înlesnirea vieţii, care mi s-au oferit din belşug de către soartă, m-a povăţuit să mă folosesc fără îngîmfare, dar şi fără ezitări, aşa încît să mă înfrupt din ele, fără a-mi face din ele o deosebită grijă, atunci cînd le am, dar să nu le duc dorul, cînd nu le am ; amintesc că nimeni n-a spus despre el că a fost sofist, sau măscărici, sau pedant, ci bărbat matur, desăvîrşit, indiferent la linguşiri, în stare să reziste şi pornirilor sale şi împotriva celor ale altora. În afară de acestea, nutrea o veneraţie deosebită faţă de cei care vădeau o adevărată înclinaţie pentru meditaţie şi studiu, fără să fie jignitor însă în raport cu ceilalţi, dar şi fără să se lase atras de aceştia. Întreţinea conversaţii plăcute, fiind atent, dar nu plictisitor. Chiar dacă se preocupa cu stăruinţă de propriul său trup, o făcea cu moderaţie, nici ca un îndrăgostit de viaţă, nici din dorinţa de a se înfrumuseţa, dar nici nu

se neglija, așa că datorită îngrijirii proprii, n-a avut nevoie aproape deloc, de medici, de medicamente sau tratamente exterioare. La el impresiona mai ales promptitudinea cu care deschidea drum, fără urmă de invidie, tuturor celor cu o capacitate deosebită, de pildă, în domeniul elocinței, sau al cunoașterii legilor, sau al însușirii moravurilor, ori în alte domenii de activitate ; se străduia împreună cu aceștia, pentru ca fiecare să fie prețuit după deprinderile sale. Săvîrșea toate potrivit cu obiceiurile strămoșești, dar nu se străduia s-o arate cu tot dinadinsul, ci păzea cu sfințenie cele pomenite din străbuni. Nu se arăta nestatornic în păreri nici nu se agita cu ușurință, ci își petrecea timpul la fel, ocupîndu-se cu aceleași treburi pînă la sfîrșit. După crizele cele mai grele de dureri de cap, revenea la ocupațiunile obișnuite, cu mintea proaspătă și pătrunzătoare. Și nu avea multe secrete, ci foarte puține și de obicei foarte rar și acestea toate numai cu privire la treburile statului. Era chibzuit și cu măsură în organizarea spectacolelor publice, în construirea edificiilor, în dărnicia către popor, precum și în alte activități asemănătoare, deoarece își îndrepta atenția asupra acelora a căror înfăptuire era necesară, nu la renumele ce și-ar fi făcut datorită celor săvîrșite. Nu-i plăcea să se îmbăieze la ore nepotrivite, nu avea mania construcțiilor, nu era prea grijuliu cu privire la felurile de mîncare, la țesătura și culoarea veșmintelor ori la înfățișarea frumoasă a sclavilor ; toga sa era adusă din Lorium [1], de la ferma sa de pe coastă, iar multe veșminte erau din cele țesute la Lanuvium [2]. De cîte ori avea nevoie își procura cele necesare prin administratorul

[1] *Lorium*, orășel de coastă, le nord-vest de Roma, situat la distanța de 24 kilometri, în Etruria, pe via Aurelia. Aici au fost crescuți Antoninus Pius și Marcus Aurelius. Antoninus Pius își construise aici o vilă.

[2] Orășel în împrejurimile Romei cca. 8-9 kilometri) în provincia Latium, locul de naștere al lui Antoninus Pius. Azi Cita di Lavigna.

său din Tusculum [1], astfel se desfășura, în general, modul său de viață. Nu era deloc aspru, lipsit de buna-cuviință sau violent, nu făcea nimic în pripă și cu efort aprig, cum s-ar spune de către cineva „a muncit pînă a transpirat", ci, dimpotrivă, cerceta în mod separat, ca și cum avea destul răgaz, cu bună rînduială, fără să se tulbure și, în același timp, cu agerime, chibzuind atent asupra fiecăreia din ele. Așa că i s-ar fi potrivit de minune cele spuse despre Socrate [2], cîndva „că putea să se abțină sau să se înfrupte, după voie, din bunuri de care unii nu au tăria să se lipsească sau de care se bucură peste măsură, dacă le au." Dar tăria, stăpînirea de sine, puterea de cumpătare, în oricare din cele două situații sînt însușirile unui bărbat cu sufletul echilibrat, dar de neînfrînt, așa cum tatăl meu [3] a dovedit cu prilejul boalei lui Maximus.

17. Prin voia zeilor, am avut înaintași cinstiți, urmași destoinici, soră bună [4], îndrumători conștiincioși, sclavi buni, rude credincioase, prieteni adevărați, deci aproape tot ce se poate avea bun. Datorez zeilor că nu m-am lăsat tîrît în greșeală față de nici unul dintre cei pomeniți, cu toate că, avînd un astfel de rang, datorită poziției mele, dacă întîmplarea mi-ar fi dat prilej, aș fi putut săvîrși o astfel de greșeală. Zeii binefăcători, însă, n-au creat prilejul unor asemenea fapte, pentru care oricine m-ar fi putut învinui. Datorită puterii divine, nu am fost crescut prea multă vreme în preajma concubinei bunicului meu [5], mi-am păstrat vigoarea tinereții, n-am devenit bărbat înainte de vîrsta cuvenită, ba chiar am depășit această

---

[1] Oraș în provincia Latium, azi în ruine, aproape de Frascati.
[2] Cf. Xenofon, *Memorabilia*, I, 3, 15.
[3] Se referă la tatăl adoptiv, Antoninus Pius.
[4] Ania Cornificia Faustina, căsătorită cu Ummidius Quadratus.
[5] Această concubină a fost însărcinată de Marcus Annius Verus, bunicul din partea tatălui, cu educația adolescentului Marcus Aurelius, după încetarea din viață a tatălui său.

vîrstă. Tot ei mi-au dat prilejul să fiu supusul unui împărat şi părinte care a reuşit să smulgă din mine orice urmă de îngîmfare şi să-mi formeze convingerea, că şi vieţuind la Curte, este posibil să nu te foloseşti de paznici purtători de lănci, nici de veşminte deosebit de somptuoase, nici de candelabre, ori statui, sau de vreo altă întruchipare a bogăţiei şi măririi, ci dimpotrivă, stă în puterea fiecăruia să-şi aducă felul de viaţă cît mai aproape de acela al omului simplu, fără ca din această pricină să fie socotit mai umil sau mai nepăsător faţă de cum ar trebui să se comporte în situaţia de conducător, în interesul obştesc. Mulţumesc zeilor pentru că am un astfel de frate [1], care, prin felul său de a fi, e în stare deopotrivă să-mi stîrnească o permanentă preocupare pentru caracterul meu, cît şi să mă bucure prin respectul şi dragostea sa, că nu mi s-au născut pruncii [2] lipsiţi de daruri naturale sau cu trupuri strîmbe, răsucite ; de asemenea, că n-am înaintat prea mult în studiul retoricii, în poezie şi în alte preocupări, în care probabil m-aş fi cufundat cu totul, dacă mi-aş fi dat seama că merg pe o cale uşoară. Datorez zeilor, că m-am grăbit să rînduiesc în ranguri înalte pe cei ce m-au crescut, chiar în acelea care-mi părea că şi le doresc, că nu am zăbovit cu nădejdea de a putea s-o fac mai tîrziu, ei fiind încă viguroşi. Sînt dator providenţei divine că am cunoscut pe Apollonios, pe Rusticus, pe Maximus. De asemenea, că mi s-a arătat cu claritate şi de

[1] Se referă la Lucius Aurelius Verus, care a fost adoptat de Antoninus Pius. Marcus Aurelius a acordat acestuia numele de Augustus, prerogativele de Cezar şi l-a asociat la conducerea Imperiului, în anul 161 e.n. L-a căsătorit cu fiica sa Annia Lucilla. Mai tînăr cu zece ani decît împăratul, a murit în anul 169 e.n.

[2] Faustina, soţia lui Marcus, a născut 13 copii. În anul 161 e.n. o pereche de gemeni, Commodus şi Antoninus, care a murit la vîrsta de 4 ani. Au murit apoi alţi cinci, la vîrste fragede, iar Commodus rămîne singurul moştenitor masculin.

foarte multe ori, imaginea unei vieți trăite potrivit cu normele naturii și în ce constă o asemenea viață, astfel încît să înțeleg că atît cît este în puterea zeilor, în funcție de darurile hărăzite, de ajutorul și de imboldul primit de la ei, nimic nu mă împiedică să trăiesc în conformitate cu legile naturii și că din propria-mi vină mă îndepărtez de o astfel de viață, fiindcă nu respect prevenirile zeilor, ba chiar s-ar putea spune, îndrumările lor. Datorez zeilor că am un trup rezistent, orice fel de viață aș duce, că n-am avut legături intime nici cu Benedicta, nici cu Theodotus, că mai tîrziu chiar, cînd am căzut în mrejile dragostei, m-am vindecat grabnic, că în numeroasele neînțelegeri avute cu Rusticus [1], niciodată n-am depășit măsura, astfel încît să fiu obligat să mă căiesc mai tîrziu. Tot prin ajutorul voinței divine, mama mea, deși a fost sortită să moară, fiind încă tînără, a locuit totuși împreună cu mine, în ultimii ani ai vieții sale; ei m-au sprijinit, deasemenea, ca ori de cîte ori mi-am propus să ajut un om sărac, sau pe oricine aflat în vreo altă nevoie, să nu fiu auzit văitîndu-mă că n-aș avea mijloace s-o fac și că eu însumi n-am căzut într-o atare lipsă, încît să primesc ajutor de la altul. Sînt mulțumit că am avut o astfel de soție [1], atît de ascultătoare, de iubitoare în raport cu ai săi, de sinceră și că am avut educatori vrednici pentru copii. Mulțumesc zeilor că mi-au dăruit ajutor și prin bunele îndrumări pe care mi le-au dat prin vise, sau că m-au ajutat să nu mai scuip sînge și să-mi vindec amețeala, așa cum au făcut cînd eram bolnav în Kaieta, ori că nu m-am lăsat prins în mrejele sofiștilor, atunci cînd am nutrit o rîvnă deose-

[1] Mai ales în adolescența împăratului, neînțelegerile iscate de gelozia între Fronto și Rusticus, pentru captarea simpatiei augustului discipol, îl puneau adesea pe Marcus în conflict cu Rusticus.

[2] *Annia Galeria Faustina cea tînără*, fiica lui Antoninus Pius.

bită pentru filozofie, că nu mi-am irosit vremea cu compuneri sau cu interpretarea silogismelor, că nu m-am ocupat cu explicarea fenomenelor cerești.

Toate se datoresc ajutorului divin și soartei.

Acestea s-au scris în țara Quazilor [1], pe malul rîului Granua [2].

[1] *Quazii*, trib germanic, stabilit în Boemia de sud și în Moravia, la vest de rîul Granua.

[2] Astăzi rîul Gran care se varsă în Dunăre, pe malul stîng, după ce izvorăște din Carpați și scaldă Ungaria pe o lungime de cca. 260 kilometri.

CARTEA a II-a

1. Odată cu revărsarea zorilor, obișnuiește-te să-ți spui : „Urmează să întîlnesc unul care-și vîră nasul peste tot, ori un nerecunoscător, un îngîmfat peste măsură, un înșelător, un invidios, ori unul care fuge de societate". Toate aceste feluri de a fi s-au ivit la fiecare din ei, ca urmare a necunoașterii binelui și răului. Eu însă, fiindcă mi-am dat seama că binele prin natura lui este frumos [1], că răul prin natura lui este neplăcut și rușinos și că însăși structura celui ce se află în greșeală este înrudită cu mine, nu numai prin sînge și prin sămînța care l-a zămislit, ci prin spirit, partea de esență divină comună tuturor, nu pot fi păgubit de vreunul din ei ; căci nimeni nu mă poate împroșca cu rușine, iar eu nu sînt în stare să mă mînii împotriva unuia de aceeași natură cu mine, nici nu pot să-l urăsc. Întrucît ne-am născut pentru a ne ajuta în muncă, ca și picioarele, mîinile, pleoapele, întocmai ca șirurile de sus și de jos ale dinților. Prin urmare, a fi potrivnici unii altora este contra naturii, iar a te mînia și a te îndepărta de un semen înseamnă, de fapt, a fi împotriva omeniei."

[1] Referire la idealul moral al antichității : *kalocagatia* — binele și frumosul — cele două laturi ale actului moral.

2. Deci, aceasta sînt eu : o bucată de carne, o biată răsuflare şi raţiune conducătoare [1]. Înlătură cărţile [2], nu te lăsa hărţuit de griji. Nu ţi-a fost dat, ci din momen ce eşti deja hărăzit morţii, dispreţuieşte cele ale cărnii : sînge îmbibat cu ţărînă, oase, o ţesătură de nervi, o împletitură de artere şi vene. Observă acum suflul tău vital : aer, dar nu totdeauna acelaşi, ci dat afară şi absorbit din nou, clipă de clipă. În al treilea rînd, ai în vedere că este raţiunea conducătoare ; chibzuieşte acum la ea : eşti un om bătrîn, nu îngădui să-ţi fie robită raţiunea, nici să fie pradă pornirilor contrare vieţii sociale, nici să cîrtească împotriva a ceea ce ţi-a fost hărăzit, contra celor ce se întîmplă în prezent, sau să se teamă de ce va fi în viitor.

3. Tot ce se petrece în univers este o dovadă că există o providenţă divină. Tot ceea ce aparent vine de la soartă sau de la întîmplare [3] nu se petrece în afara naturii, ci

---

[1] Tripla alcătuire a fiinţei umane, exprimată în rîndurile următoare este una din cele mai originale trăsături ale stoicismului lui Marcus. Al treilea element, tradus „raţiunea conducătoare", literal, trebuia tradus „puterea conducătoare". Semnalăm că Platon (*Protagoras*, 352 b. şi *Timaios*, 70 b,) ca şi Aristotel (*Etica pentru Nicomah*, I, 2) conferiseră, înaintea stoicilor, raţiunii umane, funcţia conducătoare. Stoicismul are totuşi următoarele trăsături originale : a) raţiunea este principiul care termină reprezentările şi impulsurile din care emană *logos*-ul (Zenon din Cittium, citat de Diogenes Laertios, *op. cit.*, VII, 159) ; b) celelalte capacităţi ale sufletului nu sînt părţi componente, ci numai emanaţii ale raţiunii. Ele se prelungesc în celelalte organe, le modifică comportamentul, dar nu esenţa.

[2] Nu este o interdicţie a studiului ci o recomandare pentru coroborarea studiului teoretic cu exerciţiul practic, care trebuie să înceapă în momentul cînd omul, cunoscînd idealul de viaţă al înţeleptului, decide : „Eu însumi vreau să fiu un astfel de om." (cf. Epictet, *Diatribe*, II, 17, 30—33).

[3] Termenul tradus de noi soartă, întîmplare, cuprinde cauzele secundare ale fenomenelor, care, în ultimă analiză, intră în imperiul providenţei. Cleanthe, de asemenea, a subordonat destinul providenţei (Chalcidius în *Plat. Tim.* 142), iar Chrysippos interpre-

este urmarea unei urzeli şi a unei înlănţuiri de cauze, rînduită de providenţă. Toate curg dintr-un astfel de izvor. În afară de aceasta, există o forţă a necesităţii folositoare întregului univers, din care tu însuţi eşti o parte [1]. Prin urmare, tot ceea ce produce natura întregului este bun pentru fiecare parte şi în acelaşi timp o şi menţine. Căci după cum transformările elementelor menţin universul, tot astfel îl păstrează şi transformările celor compuse din elemente. Acestea să-ţi fie de ajuns, de vreme ce sînt principii esenţiale. Înlătură deci setea de cărţi, ca să nu mori cîrtind, ci dimpotrivă, cu adevărat mulţumit, senin şi recunoscător din toată inima zeilor.

4. Aminteşte-ţi de cîtă vreme tot amîni de azi pe mîine şi deşi te-ai bucurat de înlesnirile zeilor, tu nu te-ai folosit de acestea. Este necesar să-ţi dai seama, măcar acum, din ce fel de univers eşti o parte şi care este principiul călăuzitor al universului de unde te-ai ivit ca pîlpîire, mai ales că şi răgazul acordat de timp este mărginit, iar dacă nu te foloseşti de această împrejurare, ca să-ţi redobîndeşti seninătatea, prilejul va dispărea, vei pieri tu însuţi şi o altă ocazie nu ţi se va mai oferi altădată.

5. În fiecare clipă, gîndeşte cu seriozitate, ca roman şi bărbat, să faci tot ce-ţi vine la îndemînă cu o distincţie gravă şi neprefăcută, cu dragoste pentru semeni, cu spirit independent şi cu echitate şi înlesneşte-ţi uşurarea de

---

teză nenorocirile drept consecinţe inevitabile ale guvernării providenţei divine. Menţionăm că principiul primitiv stoic considera întîmplarea drept o cauză imprevizibilă, ascunsă raţiunii umane (Plutarch, *De fato*, VII, 752 a.).

[1] Zeii n-au creat şi deci nu doresc decît binele. Natura nu săvîrşeşte decît ceea ce este bun şi necesar. Providenţa divină şi natura determină soarta, punct de vedere care evidenţiază dualismul materialism dinamic — spiritualism, specific stoicismului. De aceea, viaţa conformă cu natura şi cu legea divină asigură mulţumirea, împăcarea cu sine.

toate celelalte gînduri. Îţi vei dărui uşurare, dacă vei săvîrşi orice activitate, cu gîndul că este cea din urmă din viaţa ta şi vei părăsi orice neglijenţă, patimă care abate de la raţiune, orice prefăcătorie, iubire de sine şi nemulţumire împotriva rînduielilor destinului. Vezi cît de puţine sînt cele pe care, dacă le stăpîneşte, cineva poate trăi o viaţă prosperă şi divină, căci zeii nu vor pretinde nimic în plus celui ce observă aceste norme.

6. Necinsteşte-te, o suflete, necinsteşte-te [1], îngîmfîndu-te peste măsură. Nu ţi se va mai oferi din nou prilejul să-ţi recapeţi preţuirea pentru tine însuţi ; căci viaţa este scurtă pentru fiecare om, iar a ta şi-a depănat firul pînă aproape de sfîrşit. Totuşi, tu nu-ţi cauţi fericirea în respectul pentru tine, ci o aşezi în sufletele altora.

7. Te hărţuiesc în toate direcţiile nişte întîmplări care se năpustesc asupra-ţi din afară, dăruieşte-ţi un răgaz de o clipă, ca să mai înveţi încă ceva bun şi încetează să te zbaţi fără rost. Fereşte-te chiar din ceasul acesta de o nouă rătăcire. Sînt neghiobi cei care se simt obosiţi în viaţă datorită celor înfăptuite şi nu-şi propun nici un scop către care să-şi călăuzească orice năzuinţă, prin urmare, orice impuls.

8. Nu cu uşurinţă poate să fie socotit cineva nefericit, fiindcă nu-şi opreşte atenţia asupra a ceea ce se petrece în sufletul altuia. Sînt însă, în mod obligatoriu, nefericiţi, cei care nu urmăresc îndeaproape tulburările propriului lor suflet.

9. Totdeauna trebuie să-ţi aduci aminte acestea : care este natura universului şi care este a mea, proprie, cum

[1] Imperativul ironic este, de fapt, o apostrofă pentru a introduce pe cititori în contextul următor, adică la capitolul 16, § 1. în care sînt expuse modalităţile prin care un suflet îşi face rău şi se necinsteşte pe sine.

este structura mea față de cea a universului, ce fel de parte sînt, din ce fel de univers și că nimeni nu mă împiedică să mă las călăuzit, atît în ceea ce fac cît și în ceea ce spun, de natura din care sînt o parte.

10. Theophrast [1], făcînd o analiză comparată a greșelilor, așa cum le-ar fi apreciat chiar un om mai obișnuit, spune ca un adevărat filozof, că sînt mai grave erorile care se săvîrșesc din cauza poftelor, decît acelea al căror motiv este mînia. Căci cel care se mînie pare că se abate din drumul rațiunii după o oarecare suferință și cu o tainică strîngere de inimă, pe cînd cel care se înșală atîțat de poftă, fiindcă este înfrînt și subjugat de plăcere se arată mai desfrînat, mai lipsit de caracterul bărbătesc, în greșelile sale. Așadar, pe drept cuvînt și ca un filozof demn de acest nume, afirma că este mult mai vrednic de învinuire cel care greșește tîrît de plăceri, decît acela care săvîrșește o eroare dintr-un sentiment de mîhnire, căci, în general, acesta seamănă mai mult cu un nedreptățit, care, constrîns de durere, s-a lăsat pradă mîniei, pe cînd celălalt a fost împins să săvîrșească o nedreptate fiindcă a fost stîrnit s-o facă de pornirile sale spre plăceri.

11. Făptuiește, vorbește și gîndește totul, ca și cum s-ar putea să părăsești viața chiar în această clipă. Căci, dacă zeii există cu adevărat, nu este deloc primejdios să pleci dintre oameni, deoarece, cu siguranță, ei nu te-ar arunca într-o nenorocire. Dacă, dimpotrivă, ei nu există sau nu poartă grija celor omenești, ce-mi folosește să trăiesc într-un univers lipsit de zei, de providența divină ?

---

[1] Filozof peripatetic, discipol al lui Aristotel, secolul al V-lea î.e.n. Doctrina sa, sub acest aspect, nu s-a păstrat. Punctul de vedere citat de Marcus este însă în perfect acord cu filozofia platonică (*Legile*, I, 633 e, *Republica* IV, 439-440) și cu cea aristotelică (*Etica pentru Nicomah*, VII, 6, 1149, a 24). Stoicismul pur considera la fel de grave toate greșelile.

Dar, zeii există totuşi şi se preocupă îndeaproape de cele omeneşti. Iar, pentru ca omul să nu se prăbuşească în răutăţi, cu adevărat socotite astfel, zeii au sădit în om, tot ceea ce îi este necesar pentru ca să atingă un asemenea scop. Şi, dacă şi printre celelalte ar fi fost vreun rău, zeii ar fi prevăzut şi ar fi orînduit totul, încît, în cele din urmă, omul să nu cadă nici în răul acesta. Dar, ceea ce nu face mai rău pe om, cum ar putea să facă mai rea viaţa omului ? Natura universului nu le-ar fi trecut cu vederea, nici datorită necunoaşterii, nici fiindcă i-a fost cu neputinţă să le prevină sau să le îndrepte, dacă le-ar fi cunoscut. Dealtfel, zeii nici n-ar fi putut să făptuiască o greşeală atît de mare, fie din neputinţă, fie din nepricepere, încît binele şi răul să se abată şi asupra oamenilor buni şi asupra celor răi ; moartea însă, viaţa, faima ori lipsa de faimă, suferinţa, plăcerea, bogăţia şi sărăcia, toate acestea, deopotrivă, întîmpină şi pe cei buni şi pe cei răi dintre oameni, fiindcă prin natura lor, ele nu sînt nici frumoase, nici ruşinoase, în concluzie, fiindcă ele nu fac parte nici din categoria celor bune, nici din categoria celor rele [1].

12. Cît de repede sînt sortite să dispară toate, trupurile, mai întîi, în materia universală, amintirile despre oameni, apoi, în nemărginirea timpului. Astfel sînt, de pildă, cele care cad sub simţurile noastre şi mai cu seamă cele ce ispitesc prin plăcere, înspăimîntă prin ameninţătoarea suferinţă sau cele care, datorită semeţiei deşarte, stîrnesc dorinţa de faimă. Stă în puterea spiritelor raţionale să înţeleagă cît sînt de lipsite de valoare, de vremelnice, de vrednice de dispreţ, de supuse pieirii şi morţii. Ce sînt, acum, aceia ale căror păreri şi ale căror glasuri au dat naştere

[1] Stoicii aveau o teorie a evenimentelor, bune, rele sau indiferente, cît şi asupra criteriului pe baza căruia făceau această triplă categorisire. Aici Marcus enunţă doar principiul, pe care-l va prezenta şi argumenta în textele următoare.

faimei ? Ce înseamnă, de fapt, a muri, de vreme ce, dacă ar cunoaşte cineva specificul morţii şi cu puterea de judecată a minţii ar împrăştia toate cele născocite de propria-i închipuire, n-ar mai avea altă părere, decît că este un produs al naturii. Iar dacă cineva se îngrozeşte de o lucrare a naturii, săvîrşeşte o copilărie, cu atît mai mult, cu cît moartea nu este numai un dat a naturii, dar este şi folositoare acestuia. In cele din urmă, ai în vedere, în ce fel este legat omul de divinitate, prin care parte din el şi cum apare rînduită aceasta ?

13. Nimic nu este mai bicisnic decît curiozitatea aceluia care se învîrte pretutindeni, vrînd să afle toate şi „scormonind măruntaiele pămîntului", după cum spune poetul [1], cercetează, chiar prin presupuneri, cele ce se petrec în sufletele din apropierea lui [2], dar nu înţelege că este îndeajuns să se apropie de geniul [3] aflat în sine şi să-l cinstească în mod sincer. Iar slăvirea acestuia înseamnă să-l păstreze neîntinat de patimi, de uşurinţe nesăbuite, departe de orice nemulţumire pricinuită de întîmplările venite din partea zeilor sau a oamenilor. Cele care vin de la zei trebuie să se bucure de cel mai înalt respect, datorită virtuţii lor, iar cele care rezultă de la oameni trebuie întîmpinate cu dragoste, datorită originii înrudite. Adesea, într-un anumit fel, sînt vrednici de milă, din cauza necunoaşterii binelui şi răului : acest beteşug nu este deloc mai mic decît neputinţa de a deosebi cele albe de cele negre.

14. Chiar dacă ţi-ar fi fost hărăzit să vieţuieşti trei mii de ani, sau de tot atîtea ori zece mii, aminteşte-ţi totuşi

---

[1] Vers din Pindar, citat de Platon în *Theaitetos*, 173, E

[2] Ironie la adresa filozofiei speculative, din partea lui Marcus Aurelius, care totdeauna a urmărit practicarea adevărurilor etice, nu teoretizarea lor.

[3] In concepţia anticilor, cuvîntul nu avea sensul contemporan, diformat mai ales de creştinul, demon. Sensul mitic cu care-l foloseşte Hesiod indica o divinitate intermediară, între zei şi oameni, care regiza toate acţiunile, uneori şansele omului.

că nimeni nu pierde altă viaţă decît cea pe care o trăieşte şi, de asemenea, că nimeni nu trăieşte altă viaţă, decît cea pe care o pierde. Pînă într-atît, deci, cea mai lungă existenţă poate fi socotită la fel cu cea mai scurtă, căci prezentul este egal pentru toţi, chiar dacă trecutul nu este egal, iar ceea ce se pierde apare de cea mai mică importanţă. Căci cu adevărat, nimeni nu poate pierde nici trecutul nici viitorul. Dealfel, cum ar fi posibil să ia cineva de la vreunul ceea ce nu are ? Trebuie deci să-ţi aduci aminte aceste două adevăruri : primul, că toate sînt identice din vecie şi că se învîrt în acelaşi veşnic circuit, deci nu este nici o deosebire, dacă un oarecare le-ar privi într-o sută de ani, în două sute sau într-un timp nemărginit. Al doilea, că şi cel cu o viaţă foarte lungă şi cel, de timpuriu sortit morţii, suferă o pierdere egală, deoarece prezentul este singurul de care pot fi lipsiţi, fiindcă numai pe acesta îl au şi fiindcă nimeni nu pierde ce n-are.

15. „Căci totul constituie părere" [1]. Se vede limpede că sînt adevărate cele rostite de Monimos Cinicul [2]. Este tot atît de limpede şi folosul acestor cuvinte, dacă înţelesul care li se dă nu întrece hotarul adevărului.

16. Sufletul omului, din îndrăzneală nesăbuită, se necinsteşte, de cîte ori, atît cît stă în puterea lui, devine o bubă, o tumoare a ordinei universale. A se arăta nemulţumit împotriva vreunuia din evenimentele care se înlănţuie înseamnă, fără îndoială, o abatere de la natură, în care există ca părţi, structurile individuale ale celorlalte fiinţe. Se necinsteşte, de asemenea, cînd se îndepărtează cu duşmănie de vreun alt om, sau se îndreaptă împotriva lui, cu intenţia de a-l vătăma, cum fac, de pildă, sufletele celor cuprinşi de mînie. În al treilea rînd, sufletul se necinsteşte de cîte ori se lasă depăşit de plăcere sau de suferinţă. În al

[1] Citat din Menandru, ediţie Koch, fragm. 249.

[2] Filozof cinic, discipolul lui Diogenes, secolul al III-lea î.e.n.

patrulea rînd, cînd se preface, cînd se dovedește necinstit și nesincer în acțiuni și vorbe. În al cincilea rînd, cînd faptele și înclinațiile sale nu sînt îndreptate către un scop, ci se produc la întîmplare, anapoda, cu toate că și cele mai mărunte fapte trebuie să se ivească, ridicîndu-se spre o finalitate [1]. Iar pentru om, ființă rațională, finalitatea este să se supună rațiunii și legilor celei mai respectate cetăți, celei mai respectate orînduiri.

17. Durata vieții omenești este doar un punct din vecie, substanța vieții un flux care curge continuu, senzațiile, bezne, întreaga alcătuire a trupului sortită unei grabnice putrefacții, sufletul o volbură, soarta greu de ghicit, faima, îndoielnică. Cum s-ar spune, într-un cuvînt, ale trupului sînt ca o apă curgătoare, iar ale sufletului, abur și vis ; viața este un război, popasul unui călător în țară străină, iar faima poartă în sine ca roadă uitarea. Cine e în stare să călăuzească pe om de-a lungul acestui drum ? Una și singură călăuză : filozofia. Aceasta însă presupune îndatorirea de a păstra geniul interior al fiecăruia departe de trufia nesăbuită, nevătămat, mai puternic decît plăcerea sau suferința, fără să facă nimic la întîmplare, nici cu nesinceritate sau viclenie, fără să se sinchisească de ceea ce face sau nu celălalt. În plus, încă, să primească toate evenimentele și tot ce i-a fost sortit, ca venite din aceeași sursă din care el însuși s-a ivit, iar mai presus de orice, să întîmpine moartea cu suflet împăcat, nu altfel decît ca pe o descompunere în elementele din care este alcătuită

[1] Asupra distincției dintre scop și finalitate, cf. și Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, III, 6, 22. Orice acțiune comportă un scop, proiectat în viitor și a cărui părăsire nu este îngăduită atîta vreme cît destinul nu pune nici un obstacol, ca să facă realizarea imposibilă. Finalitatea unei acțiuni este o atitudine morală : acordul statornic cu voința destinului nu implică obligația realizării scopului propus, ci doar subordonarea oricărei acțiuni unui scop.

fiecare vieţuitoare. Şi dacă pentru aceste elemente nu este deloc înspăimîntător să se transforme, fără întrerupere, unul în celălalt, din ce cauză să se îngrozească cineva datorită transformării şi descompunerii tuturor ? Căci este potrivit cu rînduielile naturii şi nu este nici un fel de rău în cele ce se produc potrivit cu rînduielile naturii.

Aceasta a fost scrisă în Carnutum [1].

[1] Oraş în Panonia, pe ţărmul sudic al Dunării, la cca 40 de kilometri de Vindobona (Viena). Orosius şi Eutropius ne informează că în timpul războiului cu Quazii şi Marcomanii, Marcus Aurelius a avut cartierul general în Carnutum, timp de trei ani (171—173 e.n.).

CARTEA a III-a

1. Nu trebuie să se țină seamă numai de faptul că pe zi ce trece viața se consumă, sleindu-se și piere, că rămîne din ea o parte din ce în ce mai mică, ci trebuie avut în vedere și că, deși cineva ar trăi mai mult, nu este deloc sigur că, în continuare, puterea sa de înțelegere va fi îndeajuns de cuprinzătoare pentru priceperea deplină a tuturor faptelor, pentru contemplația care năzuiește la cunoașterea celor divine și a celor omenești. Căci dacă vreun om ar începe să dea în mintea copilăriei, nu va fi lipsit de puterea de a respira, de a se hrăni, de a-și face diferite închipuiri, de a se lăsa stîrnit de instincte și atîtea altele de acest fel, în timp ce vor fi de mult stinse în el, capacitatea de a se folosi în mod propriu, de a-și cunoaște cu exactitate datoriile, atît ca număr cît și ca măsură, de a face deosebiri clare între diferitele aparențe, de a-și da seama dacă urmează să plece din viață și altele multe de felul acestora, care toate reclamă o gîndire bine exersată. Prin urmare, graba tuturor este necesară, nu numai pentru că fiecare se apropie tot mai mult de moarte, ci mai cu seamă pentru că puterea de gîndire și priceperea deplină a faptelor încetează înaintea celorlalte.

2. Trebuie observat, de asemenea, că și cele adăugate celor produse în mod firesc și potrivit rînduielilor naturii, au în ele ceva plăcut și atrăgător. De pildă, în timpul cop-

tului, pîinea crapă în unele părți. Totuși acestea, crăpîndu-se astfel, deși au alt aspect decît cel presupus de meșteșugul fabricării pîinii, ispitind într-o mare măsură, stîrnesc o deosebită poftă de mîncare. De asemenea, la vremea cînd sînt foarte coapte, fructele smochinului pleznesc. Tot astfel, cînd măslinele dau în pîrg, chiar cele dintîi semne ale putreziciunii adaugă fructului ceva de o frumusețe aparte. La fel, spicele împovărate de roade ce se pleacă spre pămînt, asprele încrețituri de pe fruntea leului, balele care curg din boturile căscate ale mistreților și încă multe altele, dacă le-ar aprecia cineva în raport cu particularitățile fiecăruia, cu toate că sînt departe de a fi modele de frumusețe, fiindcă însoțesc pe cele existente în mod firesc, potrivit cu normele naturii, și, în același timp, le împodobesc, atrag sufletul ; așa că, dacă cineva are o simțire mai adîncă și o minte mai pătrunzătoare față de devenirile din univers, nu va socoti că cele adăugate, ca elemente complementare, realităților firești, nu au totuși o înfățișare cît de cît atrăgătoare. Un astfel de om nu va privi cu o încîntare mai mică fălcile deschise ale fiarelor în înfățișarea lor adevărată, decît pe cele, prezentate de pictori sau de sculptori, care imită realitatea. Acesta, cu ochii săi sensibili, poate să întrezărească o oarecare frumusețe și desăvîrșită maturitate și la un bătrîn ori la o bătrînă, sau farmecul îmbobocit al copiilor. Există încă multe asemenea care, însă, nu sînt atrăgătoare pentru toți ci numai pentru acela care se află în strînsă și sinceră armonie cu natura și cu lucrările sale.

2. Hippocrates, după ce a tămăduit suferințe nenumărate, s-a îmbolnăvit și a murit. Chaldeenii, care au prezis multora moartea, au pierit, pecetluiți de mîna destinului. Alexandru și Pompeius și Caius Iulius Caesar, după ce au distrus orașe întregi din temelie, de atîtea ori și după ce au secerat multe zeci de mii de călăreți și pedeștri, în liniile de bătaie, ei înșiși, în ce cele din urmă, s-au dus din această viață. Heraclit, după ce-a susținut atîtea

discuții, despre distrugerea universului prin foc, umplîndu-i-se trupul cu apă, a murit mînjit cu baligă. Democrit s-a stins mîncat de păduchi [1], pe Socrates l-au ucis alt soi de paraziți [2]. Ce înseamnă, atunci, aceasta ? Te-ai îmbarcat, ai plutit pe mare, ai coborît pe țărm, debarcă. Dacă ai plutit către o altă viață, nici acolo chiar, nu lipsește providența divină. Iar dacă, din cauza stării de insensibilitate vei înceta să mai înduri plăcerile și suferințele, vei înceta, de asemenea, și să slujești unui înveliș, mult inferior părții căreia fusese atașat, fiindcă una este cuget și rațiune, alta țărînă și putregai.

4. Nu-ți irosi partea rămasă din viață, făcînd felurite închipuiri asupra celorlalți, de vreme ce astfel de preocupări nu au raport direct cu interesul comun. Căci dacă te vei vîri în treburile altuia, adică vei încerca să-ți închipui ce și din ce cauză face, ce spune, ce rîvnește, ce unelteste și cîte altele asemenea, vei uita cu desăvîrșire supravegherea propriei tale rațiuni conducătoare. Prin urmare, în înlănțuirea reprezentărilor se cuvine să evităm pe cele fără scop și fără folos adevărat și mai ales curiozitatea și meschinăria. De aceea, obișnuiește-te să ai în minte numai gînduri despre care, dacă oricine te-ar întreba „ce ai acum în gînd ?" să poți răspunde spontan și sincer „cutare și cutare gînd". Astfel ca din răspunsuri, îndată să apară cu limpezime că toate sînt raționamente cinstite, pline de omenie, gîndurile unei ființe sociale, nepreocupată de plăceri ori închipuiri atrăgătoare, care nu iubește vrajba, nici nu-i place invidia sau suspiciunea, nici altele de soiul acestora, datorită cărora ar roși, dacă ar dezvălui că au

[1] Marcus face confuzie cu sfîrșitul lui Pherecydes, filozof ionian, (secolul al VIII-lea — al VII-lea î.e.n.) originar din insula Syros, arhipelagul Cicladelor, considerat precursor al gîndirii filozofice propriu-zise, inclus între cei șapte înțelepți ai antichității, ca și Pythagora. Pentru detalii, cf. Strabo, 487, ed. Muller 1853-1857 — și Plutarch, *Sulla*, 11.

[2] Aluzie la cei care l-au determinat pe Socrates să bea otravă de cucută.

încolțit în el. Iar, un asemenea om, care nu amînă de azi pe mîine hotărîrea de a fi printre cei mai buni, este chiar din această clipă un fel de preot, un slujitor al zeilor și folosește tot ce este sădit în el, tot ceea ce face pe om neîntinat de pofte, invulnerabil pentru toate durerile și suferința, de neatins de orice nesăbuită violență, nesimțitor față de tot ce este răutate. Un astfel de om este un luptător pentru cauza măreață de a nu se lăsa doborît de nici o pătimă. Întărit pînă în străfundurile ființei sale de spiritul de dreptate, el primește cu tot sufletul și cu întreaga sa făptură evenimentele și ceea ce-i este rînduit de destin. El nu-și ocupă gîndul de foarte multe ori, încercînd să-și închipuie ce face, ce spune ori ce gîndește un altul, ci numai în clipele de necesitate publică și pentru interesul general. El reflectează fără întrerupere la orice stadiu al activității sale proprii, la cele ce sînt urzite pentru sine, din cele universale. Pe acestea le păstrează imaculate, după ce s-a convins că toate sînt bune. Căci fiecărui om îi este hărăzit un destin și fiecare om este încredințat unui destin. Totodată, el își aduce aminte că orice ființă rațională e din aceeași spiță cu el și că a fi preocupat de toți oamenii este în desăvîrșită armonie cu cerințele naturii. El nu trebuie să se atașeze de părerea tuturor ci numai de a acelora, care printr-un consens unanim, trăiesc potrivit cu natura. Cei care, însă nu trăiesc în acest fel, își petrec viața gîndind cum sînt în casă și în afara casei, în timpul nopții și în fiecare zi, oricum sînt amestecați cu ceilalți. Să nu punem temei pe aprecierea unor asemenea oameni, nemulțumiți nici măcar de propria lor persoană.

5. Nu săvîrși nimic fără voie, ori din egoism, ori fără o atentă chibzuință și nici din dorința de a fi împotrivă. Nu-ți înfrumusețea cu zorzoane gîndirea, nu fi flecar, nici pisălog. Mai mult chiar, zeul din tine să fie călăuza unui bărbat, a unui om matur, a unui om politic, a unui roman și a unui împărat, menținut pe calea cea dreaptă, întocmai

unuia care așteaptă chemarea ce-l va slobozi din viață, fără să aibă nevoie de jurămînt sau de o mărturie omenească. Lumină senină să fie în tine, să nu ai nevoie de cîrmaci din afară, de liniștea și de echilibrul procurat de alții.

Trebuie, în concluzie, să fii drept prin tine însuți, nu sprijinit prin proptele.

6. Dacă tu găsești în viața omenească, ceva mai bun decît dreptatea, adevărul, moderația, bărbăția, într-un cuvînt, ceva mai bun decît ceea ce împacă spiritul tău cu tine însuți, împăcare pe care spiritul și-o dăruiește prin tot ceea ce face potrivit cu dreapta rațiune și cu ceea ce i-a fost ursit, din lucrurile petrecute în afara voinței sale, dar hărăzite lui — dacă, îți spun ai să vezi ceva mai bun decît cele amintite acum, întoarce-te către acesta, cu întreaga ta ființă și bucură-te ca de cea mai aleasă descoperire. Dacă, însă, nimic nu ți se pare mai bun decît geniul, care sălășluiește în tine, și-a supus toate pornirile proprii, își supraveghează atent toate reprezentările, după cum spunea Socrates [1] : „S-a smuls din vîrtejul patimilor simțurilor", supus el însuși zeilor și purtînd de grijă oamenilor, dacă, deci, pe toate celelalte le găsești mai puțin importante și cu o valoare mai mică decît el, nu le acorda nici un loc în preocupările tale, căci odată ce te-ai lăsat tîrît sau ai înclinat către ele, nu vei mai putea, fără să te zbați, să atribui din nou cea mai mare grijă binelui care-ți este propriu și-ți aparține. Căci nu este drept ca cele de altă natură decît el, cum sînt, de pildă, laudele din partea mulțimii, puterea, bogăția, bucuriile izvorîte din plăceri să se înfrunte cu ceea ce este bine pentru rațiune și stat. Toate acestea, chiar dacă, pentru puțin timp, par să se potrivească cu felul tău de a gîndi, te iau deodată în stăpînire și te abat din drum. Tu însă, îți spun, alege cu simplitate, liber, tot ce este mai bun și atașază-te lui. „Dar ceea ce este de folos poate fi și mai bun".

[1] Cf. Platon, *Timaios*, 61, D.

Dacă ţi se pare util ca fiinţă raţională, păstrează-l, dacă-l consideri folositor ca animal, îndepărtează-l şi păstrează puterea ta de apreciere neîmpîclită de fumurile mîndriei. Numai astfel vei fi în stare să-ţi faci o temeinică cercetare.

7. Niciodată să nu preţuieşti, ca şi cum ţi-ar fi de folos, ceea ce cîndva te va constrînge să lepezi buna credinţă, să neglijezi simţul ruşinii, să urăşti pe cineva, să-l bănuieşti, să-l blestemi, să fii prefăcut sau să rîvneşti ceva ce trebuie tăinuit de ziduri şi de perdele. Căci cel care dă întîietate gîndirii sale, geniului său interior şi venerează virtutea acestuia, nu dramatizează o astfel de purtare, nu se vaită, n-are nevoie nici de retragere în singurătate, nici de mulţimea de însoţitori ; şi, foarte important, el va trăi fără a rîvni prea mult viaţa, fără a fugi de ea. Fie că durata acordată trupului care îi îmbracă sufletul este lungă, fie că, dimpotrivă, este scurtă, pe el nu-l preocupă, fiindcă se dovedeşte pregătit, ca şi cum ar trebui, de acum, să plece din viaţă şi s-ar depărta de ea cu aceeaşi uşurinţă şi minte limpede cu care ar putea face orice acţiune din cele ce se înfăptuiesc cu modestie şi bună rînduială. Căci de-a lungul întregii sale vieţi, o deosebită grijă îl stăpîneşte : mintea să nu adopte niciodată o atitudine nepotrivită cu o fiinţă raţională şi politică.

8. N-ai să găseşti nimic putred, nimic murdar şi nici înşelător în gîndirea aceluia care s-a modelat şi s-a şlefuit zi de zi. Sfîrşitul hărăzit de destin nu va surprinde viaţa lui nedesăvîrşită, încît cineva să poată spune că actorul a fost scos din scenă, înainte de sfîrşit, înainte de a-şi juca rolul pînă la capăt. Mai mult încă nu se află în el nimic slugarnic, nimic prefăcut, nu este prea ataşat de oameni, nici nu se ţine la distanţă, nu face nimic pentru care să fie tras la răspundere, nu are nimic tăinuit în el.

9. Cinsteşte şi preţuieşte puterea ta de judecată. Numai ea, la urma urmei, poate opri ca în raţiunea ta conducătoare să nu încolţească vreo idee potrivnică naturii

sau alcătuirii unei ființe raționale. Iar alcătuirea unei ființe raționale pretinde statornicie și chibzuință, bunăvoință prietenească față de oameni, supunerea de bună voie față de zei.

10. Așadar, după cei ai înlăturat din minte pe toate celelalte, păstrează-le numai pe acestea puține și amintește-ți totodată că fiecare trăiește numai prezentul, care este doar un punct din timpul nesfîrșit. Cît despre celelalte, sau au fost trăite, sau există undeva, dincolo de vălul de nepătruns al viitorului. Pe de o parte, deci, scurtă este vremea trăită de fiecare, pe de altă parte, mărunt este colțișorul de pămînt în care-și duce viața. În sfîrșit, de mică durată este și faima de după moarte, căci aceasta depinde de șirul urmașilor, care fiind ei înșiși grabnic sortiți pieirii, nici măcar pe ei nu se cunosc îndeajuns, cu atît mai puțin pe cei morți de mult în vechime.

11. La preceptele expuse pînă acum, mai adaugă încă unul : fă o determinare, chiar o descriere a oricărei închipuiri care încearcă să se înfiripe, așa încît să-ți dai seama ce este în ea însăși, în goliciunea esenței sale, s-o privești în întregul său și separat sub toate aspectele, ca să-i poți spune numele, precum și denumirea elementelor din care a fost alcătuită și a celor în care urmează să se descompună. Căci, într-adevăr, nimic nu dă o asemenea măreție de spirit ca puterea de a pune la încercare, cu metodă și în lumina adevărului fiecare lucru din cele ivite în viață, de a le privi totdeauna atît de pătrunzător, încît să-ți dai seama ce loc ocupă în univers, ce fel de utilitate prezintă, ce valoare are pentru univers, ce valoare desemnează pentru un om, locuitor al celei mai de frunte cetăți, față de care celelalte apar ca niște mărunte gospodării. Ai în vedere, totodată, ce obiect ți-a trezit interesul, din ce este alcătuit, întrebîndu-te, de asemenea, cît timp i se cuvine de la natură să dăinuiască lucrului care acum mi-a determinat o anumită reprezentare și de care virtute am nevoie față de el, ca de exemplu : de bunăvoință, de bărbăție, de since-

ritate, de bună-credință, de împăcarea cu mine însumi, sau de celelalte virtuți asemănătoare ? Prin urmare, trebuie să poți spune despre fiecare : „*Aceasta* de pildă, vine de la zei, cealaltă se datorește urzelii sau depănării destinului, ori unui concurs de împrejurări sau întîmplării, *aceea* însă vine de la unul provenit din aceeași tulpină, de la o rubedenie, de la un concetățean, dar care totuși nu cunoaște ceea ce este, pentru el, potrivit cu rînduiala naturii". Eu, însă, cunosc, din ce motiv mă folosesc de aceasta, cu bunăvoință și cu spirit de dreptate, potrivit rînduielii naturale a comunității. Îmi propun, însă, ca scop și aprecierea a ceea ce nu este nici bine, nici rău [1], dîndu-le preferință în raport cu valoarea fiecăruia.

12. Dacă-ți îndeplinești menirea clipei de față, urmînd calea dreptei rațiuni, cu ardoare, cu tărie, cu bună dispoziție, fără să te lași abătut de nici o preocupare lăturalnică, dacă păstrezi curată partea divină existentă în tine, ca și cum ar trebui să o restitui chiar în această clipă, dacă aderi cu tărie la acest fel de viață, fără să rîvnești nimic și fără să te temi de nimic, mulțumit că în clipa prezentă îți desfășori activitatea potrivit naturii și că pui o eroică sinceritate [2], în vorbele și în toate accentele tale, vei trăi ca un om fericit.

13. Așa cum medicii au totdeauna la îndemînă instrumentele și aparatele necesare chiar unor intervenții neprevăzute tot astfel și tu să ai pregătite învățăturile de temelie pentru ca să cunoști cele divine și cele omenești și să faci tot, chiar lucrul cel mai mărunt, în așa fel încît să-ți amin-

[1] Pe lîngă cele două categorii fundamentale : lucruri care sînt considerate bune și lucruri socotite rele, stoicismul acceptă și categoria intermediară a lucrurilor indiferente, care nu intră în cele menționate, ca bogăția, starea sănătății, etc. Sînt demne de avut în vedere, pentru buna interpretare a axiologiei stoicilor. Pentru detalii, cf. E. Bréhier, articolul din *Études de philosophie antique* 1955, p. 135-138.

[2] Este o referire la timpurile eroice, legendare, ca și în cartea a V-a, 33.

teşti întotdeauna de strînsa legătură dintre acestea două, de poziţia fiecăreia faţă de cealaltă. Căci nu vei reuşi pe deplin nici în treburile omeneşti fără a avea în vedere pe cele divine, şi cu reciprocitate, afirmaţia este valabilă şi pentru activităţile referitoare la divinitate [1].

14. Nu mai rătăci în zadar, căci nu-ţi este sortit să-ţi recitești memoriile, nici isprăvile de seamă ale vechilor romani sau greci, nici extrasele din diferite tratate, pe care ţi le-ai pregătit pentru bătrîneţe. Prin urmare, grăbeşte-te către scop şi, dacă te preocupă cumva propria-ţi fiinţă, leapădă speranţele zadarnice şi ajută-te, cît timp îţi mai stă încă în putinţă.

15. Nu se ştie cîte sensuri pot avea cuvintele : a fura, a semăna, a cumpăra, a fi liniştit, a vedea ce trebuie să fie făcut, căci aceste înţelesuri nu se realizează datorită ochilor, ci printr-un alt fel de viziune.

16. Trup, suflet, spirit. Senzaţiile sînt ale trupului, impulsiunile aparţin sufletului, principiile, spiritului. Un anumit comportament, imprimat de reprezentarea obiectelor exterioare caracterizează rumegătoarele, cel hărţuit, smucit în toate direcţiile de instincte este propriu şi fiarelor sau hermafroditilor, unui Phalaris [2], de pildă, sau unui Nero [3]. Călăuza gîndirii raţionale către obligaţiile exterioare, vizibile, o au şi necredincioşii în zei [4], trădătorii de patrie, precum şi cei care nu se ruşinează să facă totul cu uşile

---

[1] Adică nu vor fi pe deplin izbutite fără o referire la cele omeneşti.

[2] *Phalaris*, tiran al Agrigentului, secolul al VI-lea î.e.n., cunoscut în antichitate pentru moravurile sale uşoare, pentru viciile lui şi ale susţinătorilor săi. Textul îl prezintă ca prototip al corupţiei şi desfrîului ; pentru amănunte, cf. Lucian din Samosata, *Phalaris*, 1 — şi urm.

[3] Împărat roman, secolul I e.n. cunoscut pentru cruzimea şi nelegiuirile sale, prototip al vieţii dominate de instincte.

[4] Intenţia morală, deosebită de materialitatea actului, singura care dă raţiunii posibilitatea valorificării sale, este o capacitate a înţeleptului.

zăvorîte. În concluzie, dacă toate aceste însuşiri sînt comune tuturor celor ce au fost pomeniţi, ceea ce rămîne ca o caracteristică proprie numai omului de bine, este adeziunea totală şi acceptarea, cu mulţumire, a tuturor evenimentelor, a tot ce a fost urzit de destin pentru el. În plus să nu murdărească geniul din el, situat în pieptul său, să nu-l tulbure cu mulţimea închipuirilor, ci să şi-l păstreze favorabil, să i se supună cu modestie şi bună-cuviinţă ca unui zeu, fără măcar să murmure împotriva adevărului, fără a întreprinde ceva în afara dreptăţii. Şi chiar dacă nu cred toţi oamenii şi nu sînt convinşi, în ceea ce-l priveşte, că el îşi duce viaţa cu simplitate, rezervat, modest şi cu inima deschisă, el nu se îndîrjeşte împotriva vreunuia dintre ei, nici nu se abate din drumul spre sfîrşitul vieţii, pe care trebuie să meargă curat, cu sufletul calm şi fără griji, slobod de orice constrîngere şi împăcat pe deplin cu propria-i soartă.

CARTEA a IV-a

1. Ori de cîte ori forța care stăpînește în tine[1], se păstrează în armonie cu rînduielile naturii, se comportă astfel față de cele ivite în cale, încît cu ușurință se schimbă în raport de ceea ce-i stă în putere să facă și potrivit cu ceea ce-i este hărăzit de soartă ; căci nu arată interes deosebit pentru nici o categorie de preocupări, ci către lucrurile vrednice de dorit[2] năzuiește cu prudență, iar din obstacolul întîlnit își face material pentru un nou avînt, asemenea focului ce pune stăpînire pe toate lucrurile asupra cărora se năpustește ; pe cînd o biată făclie îndată ar fi stinsă de oricare din aceste lucruri, strălucitoarea văpaie le soarbe grabnic în sine, le mistuie și întreținută chiar din ele, se ridică triumfătoare spre înălțimi.

---

[1] Este vorba de rațiune, forța dominantă și conducătoare a activității omenești. Pentru aceeași idee, cf. V, 26.

[2] Lucrurile de mijloc, așa-zise „indiferente", cf. III, 11, sau lucrurile vrednice de ales, cf. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, ed. Arnim, 143, 29-31, sînt bunurile exterioare, sau bunurile corpului, pe care înțeleptul stoic le urmărește „cu rezervă", adică atîta timp cît urmărirea lor este compatibilă cu practicarea virtuții, care rămîne, pentru stoici, binele suprem, adevărat și unic.

2. Nu desfășura nici o activitate la întîmplare și nici în alt chip, ci săvîrșește totul numai adîncind preceptele care-ți desăvîrșesc meșteșugul.

3. Oamenii caută pentru ei înșiși locuri retrase, case la țară, țărmuri de mare și munți. Deseori, obișnuiești să-ți dorești asemenea locuri. Preferința aceasta este de-a dreptul foarte comună, din moment ce ți se oferă prilejul să te închizi în tine însuți în orice clipă dorești. În nici un loc nu se poate retrage omul, ca să fie mai plin de liniște și mai lipsit de griji, decît către propriul său suflet, mai ales că în profunzimea sufletului omenesc sînt asemenea forțe întăritoare, încît îndată ce se îndreaptă spre ele, omul simte o desăvîrșită ușurare. Și, o spun deschis, această plăcută ușurare nu este altceva decît o bună rînduială a minții. Prin urmare, dăruiește-ți în mod obișnuit o asemenea retragere și reîmprospătează-te necontenit. Să fie scurte însă și temeinice principiile din tine, pentru ca acestea, îndată ce vor sta împotrivă, să fie îndestulătoare spre a îndepărta orice suferință și să te trimită înapoi fără nici o nemulțumire către activitățile spre care vei reveni. Căci, oare, împotriva cărui lucru ești nemulțumit ? Cumva împotriva răutății oamenilor ? Reflectează la principiul că ființele raționale au fost născute unele pentru altele, că pentru aceste ființe datoria de a se îngădui una pe alta este o parte componentă a ideii de dreptate, că oamenii, de obicei, greșesc împotriva voinței lor, iar toți, care odinioară s-au învrăjbit, s-au bănuit ori s-au urît, străpunși de lăncii, au fost doborîți de moarte la pămînt și că pînă acum s-au făcut cenușă. Liniștește-te, așa, dar nu te mai frămînta ! Oare, ești nemulțumit din cauza celor ce ți-au fost hărăzite de natura universului ? Reîmprospătează-ți, necontenit în minte întrebarea cu două aspecte : „Fie că există providență divină, fie că sînt doar atomi" și din cîte argumente, cu acest prilej, s-a arătat limpede că

universul este ca o cetate [1]. Cumva te simți încă prins de cele trupești ? Chibzuiește, atunci, că rațiunea nu are atingere cu fluxul vieții care se mișcă între clipele plăcute și cele trudnice, de vreme ce, în același timp, ea se stăpînește și-și cunoaște propria-i libertate de acțiune. Gîndește apoi și la cîte precepte ai ascultat despre plăcere și durere, cu care ai fost de acord. Poate te frămîntă biata dorință de glorie ? Îndreaptă-ți atenția cugetului asupra repeziciunii cu care, peste toate se așterne uitarea, spre abisul nemărginit al timpului ce se întinde veșnic și de nestrăbătut, pe fiecare parte a eternității ; gîndește în continuare la deșertăciunea unei faime răsunătoare, la nehotărîrea și nestatornicia părerilor celor care te laudă, la îngustimea locului în care ți se circumscrie faima ! Căci pămîntul întreg este un punct și ungherul locuit e o măruntă parte din el, iar în acest ungher, cîți și cît sînt de vrednici cei care te laudă ? Așadar, amintește-ți de retragerea în odihnitoarea dumbravă a propriului tău eu ; și nu te mai zbuciuma pentru toate, nici nu te încorda, ci fii liber, privește toate activitățile ca un bărbat, ca un om, ca un cetățean, ca o ființă hărăzită morții. Iar printre cele care vor fi totdeauna în centrul atenției tale, înclină mai adesea spre aceste două adevăruri de temelie : primul, că lucrurile din exterior nu au atingere cu sufletul, nici legătură, ci rămîn în afara lui nemișcătoare, că ele devin pricini de tulburare, datorită părerii care se formează în interior despre ele, de propria închipuire ; al doilea, că toate cîte se văd se vor transforma într-o clipă și apoi nu vor mai fi. Gîndește-te necurmat la

[1] Ideea unei societăți care înglobează toate ființele raționale din univers, adică deopotrivă și pe oameni și pe zei este fundamentală pentru morala socială stoică. Marcus Aurelius continuă prezentarea și argumentarea punctului său de vedere asupra acestei idei și în capitolul al IV-lea, folosind o înlănțuire interesantă de raționamente deductive.

cîte din asemenea transformări ai fost martor. „Universul este o continuă transformare, viața este o părere [1].

4. Dacă gîndirea ne este comună tuturor, de asemenea, și rațiunea, datorită căreia sîntem ființe raționale. Fiind de acord cu acest adevăr, înseamnă că și rațiunea conducătoare, care poruncește ce fapte trebuie săvîrșite și care nu, ne este comună. Primind și această afirmație, ca adevărată, rezultă că și legea ne este comună și, ca urmare a celor afirmate, înseamnă că sîntem cetățeni și că aparținem unui anumit organism politic, participînd la treburile publice. O ultimă concluzie ne arată, dacă cele susținute pînă acum sînt niște adevăruri, că universul întreg apare asemeni unui oraș. Cărei alte comunități politice s-ar putea spune că aparține neamul omenesc ? De acolo, deci, din această cetate comună, provin gîndirea noastră, rațiunea conducătoare și legea. Sau, de altundeva, de unde ? Căci, așa cum partea pămîntească a mea a fost desprinsă dintr-un pămînt oarecare, partea lichidă dintr-un alt anumit izvor, căldura și focul din alte surse de aceeași natură (căci nimic nu se ivește din nimic, după cum nimic nu se întoarce în nimic), tot astfel și gîndirea noastră vine de undeva.

5. Moartea, într-un anumit fel ca și nașterea constituie o taină a naturii. Una este o îmbinare a acelorași elemente, în care le va descompune cealaltă. Într-un cuvînt nu este nimic pentru ca cineva să se rușineze, căci nu este nimic care să fie pe măsura unei ființe raționale, nimic potrivnic intenției pentru care a fost alcătuită o asemenea ființă.

6. Și toate acestea, potrivit naturii lor, survin din astfel de cauze, cu siguranță datorită unei necesități. Cel care n-ar dori ca lucrurile să se petreacă astfel, e ca și cum n-ar fi de acord ca smochinul să aibă sevă. În consecință, amintește-ți totdeauna următorul adevăr : că în cadrul unui scurt răstimp și tu și el veți muri și că, de asemenea,

---

[1] Citat din Democrit, *Fragmente der Vorsokratiker*, Diels [2], — p. 406, fragm. 115.

după o vreme scurtă, nici unul din numele voastre nu va dăinui.

7. Înlăturînd părerea, grabnic se stinge și vătămarea provocată : „Am fost vătămat" ; înlăturînd plîngerea, este îndepărtată dauna însăși [1].

8. Ceea ce nu face pe om inferior sie însuși, nu coboară nici condiția vieții omenești și nu distruge pe om nici în cele lăuntrice; nici în cele din afară ale sale.

9. Natura folosului comun a fost obligată să facă aceasta.

10. Că totul se petrece după o rînduială dreaptă, este un adevăr pe care l-ai descoperi tu însuți dacă ai face o cercetare amănunțită. Și nu spun numai cu privire la înlănțuirea firească dintre cauză și efect, ci că ele se petrec potrivit unei rînduieli drepte, ca și cum cineva le-ar fi hotărît ordinea după valoare.

Prin urmare, veghează în continuare așa cum ai început : orice ai făptui, acționează cu dorința de a fi un om bun, potrivit cu felul specific în care este conceput un om bun. În orice activitate păstrează acest principiu.

11. Nu înțelege lucrurile asemenea felului în care judecă cel ce greșește în chip nesăbuit, nici nu judeca după cum vrea el, ci privește-le în funcție de potrivirea cu adevărul.

12. Iată două înclinații pe care se cuvine să le ai totdeauna : să faci numai ce te îndeamnă rațiunea în situația ta de împărat și legiuitor și numai cu scopul de a fi folositor oamenilor ; să fii gata să te schimbi dacă se înfățișează cineva ca să te îndrepte sau să-ți schimbe o părere oarecare, această schimbare să fie însă urmarea unei convingeri, de exemplu, a sentimentului de dreptate, a certitudinii unui interes comun, sau a unor motive asemănătoare

[1] Principiul este dezvoltat și de către Epictet, cf. *Manualul*, 20. Aici are forma tehnică de raționament compus, care începînd cu Chrysippos, joacă un rol de seamă pentru a demonstra continuitatea și omogenitatea universului.

și nu determinată de plăcere sau fiindcă pare aducătoare de glorie.

13. „Ai rațiune ?" „Am !" „Pentru ce n-o folosești oare ?"„Iar dacă ea-și îndeplinește menirea proprie, de ce mai dorești altceva ?"

14. Exiști în cadrul universului, ca o parte. Curînd, vei dispărea în întregul care te-a zămislit. Sau, mai degrabă, prin transformare, vei fi reabsorbit de către rațiunea creatoare a acestuia [1].

15. Mai multe boabe de tămîie pe același altar. Unul cade mai înainte, altul mai tîrziu : de fapt, însă, nimic nu le deosebește.

16. În răstimp de zece zile vei părea un zeu acelora cărora le pari acum o fiară sau o maimuță, numai să te reîntorci la principiile și la respectul datorat rațiunii.

17. Nu te purta ca și cum ai avea de trăit zece mii de ani. Deasupra ta se înalță legea destinului. Deci, cît timp viețuiești, cît timp încă ți-este cu putință, fă-te bun.

18. Cît de multă tihnă își asigură acela care nu dă atenție la ceea ce spune, face, gîndește vecinul, ci totdeauna este atent numai la ceea ce face el însuși, pentru ca tot ce realizează să fie drept și potrivit cu legea divină sau în acord cu noțiunea de bine [1]. El nu-și rotește privirea asupra moravurilor corupte, ci alergînd pe o linie dreaptă, nu se abate în nici o parte.

19. Cel care dorește cu ardoare gloria după moarte, nu-și imaginează că degrabă va dispare pe rînd, unul cîte unul, fiecare din cei care prilejuiesc amintiri despre el. Apoi, iarăși și cel care-i va fi moștenitor, pînă cînd întreaga amintire se va pierde, întocmai ca o torță ce se aprinde și

---

[1] Cf. și cartea a IV-a, 24, unde Marcus se referă la rațiunea creatoare a universului.

[2] Manuscrisele prezintă mai multe lecțiuni. Citățm și lecțiunea propusă de ed. Xilandros :„κατὰ τὸν Ἀγάθωνα", după cum spune Agathon (unul din personajele dialogului *Banchetul* de Platon).

apoi se stinge. Să presupunem totuși că cei care-și vor aminti sînt nemuritori și că amintirea însăși e nepieritoare. Ce semnifică pentru tine aceasta ? Și nu mai spun că pentru cel care a murit nu înseamnă nimic, dar ce înseamnă lauda oare, chiar pentru cel care trăiește ? În afară de faptul că e provocată de un anumit interes... Lasă, însă, acum o valoare care nu e potrivită cu natura ta, fiindcă tu ai dobîndit pentru restul zilelor, o altă rațiune [1].

20. Dealtfel, frumosul de orice fel ar fi este frumos prin sine însuși, se termină prin sine, iar lauda nu face parte din el. Așadar, cu adevărat cel lăudat nu devine nici mai slab și nici mai puternic. Spun acestea și despre cele ce sînt, în mod obișnuit considerate drept frumoase, adică atît despre obiectele de natură materială, cît și despre cele realizate de către diferitele arte. Într-adevăr, ceea ce este cu adevărat frumos, de ce altceva are nevoie ? De asemenea, nu are nevoie de nimic altceva, nici legea, adevărul, bunăvoința, rușinea. Care din aceste virtuți se înfrumusețează prin laudă, ori își pierde frumusețea cînd e criticată ? Smaraldul pierde din valoarea lui, dacă nu e lăudat, sau aurul, fildeșul, purpura, sabia, mugurul, arbustul ?

21. Dacă sufletele supraviețuiesc, cum le încape aerul, din veșnicie, pe toate ? Dar pămîntul, cum cuprinde cadavrele celor care au fost îngropați în el din veșnicie ? După cum aici pe pămînt, transformarea și descompunerea, după o oarecare durată, a acestor cadavre, face loc pentru alți morți, tot așa și sufletele care s-au înălțat în aer, după ce un oarecare timp își mai păstrează ființa, se transformă, se risipesc ca un abur, devin flacără, în urmă sînt absorbite de rațiunea creatoare a universului și în acest fel, fac loc sufletelor care-și stabilesc aici reședința. Astfel, se poate susține de către cineva ipoteza supraviețuirii sufletelor după moarte. Se cuvine însă să

[1] Text nesigur și lacună în manuscrise

avem în vedere nu numai cadavrele celor îngropați ci și pe aceea a animalelor mîncate în fiecare zi de către noi sau de alte animale. Căci ce număr de animale s-au mistuit și într-un fel zac ca și îngropate, în trupurile celor ce le-au mîncat! Și totuși, pămîntul le primește, pentru că le transformă în sînge, în element aerian, sau în foc. Care este, cu privire la aceasta, înfățișarea exactă a adevărului? Trebuie avută în vedere, cu siguranță și separația între elementul material și cel formal [1].

22. Nu te lăsa răsucit de vîrtej! Ci în orice năzuință păstrează spiritul drept și cu privire la orice reprezentare folosește-ți puterea de înțelegere și judecată.

23. Orice-ți este potrivit ție, o, univers, mi se potrivește și mie. Nimic nu mi se pare prea devreme sau prea tîrziu, dacă pentru tine apare la timpul potrivit. Tot ceea ce produc anotimpurile tale sînt roade pentru mine, o natură! De la tine vin toate, toate există în tine, în tine toate se vor întoarce. Odinioară, cineva a exclamat: „O, scumpă cetate a lui Cecrops!" [2]. Tu oare n-ai putea să spui de asemenea: „O, cetate dragă a lui Zeus" [3].

24. „Preocupă-te de puține, spunea cineva [4], dacă îți dorești să ai întotdeauna o bună dispoziție". N-ar fi fost

---

[1] Asupra distincției între aceste două categorii de cauze: cauza materială, eficientă, care produce tot ce există și elementul formal care determină forma, va reveni Marcus Aurelius în cartea a V-a, 13 și cartea a VII-a, 29.

[2] Regele Cecrops este întemeietorul legendar al orașului Atena. Referirea este, de fapt, un citat din Aristofan, fragm. 110, Ed. Koch. În text, vrea să evidențieze situația privilegiată a Atenei, oraș ocrotit de zeița cu același nume care a inițiat pe locuitori, dăruindu-le cultura materială și spirituală.

[3] Este fie o referire la Roma, oraș ocrotit de Jupiter corespondentul latin al lui Zeus, fie la comunitatea mai mare, divino-umană a universului. Contextul prezent precum și alte texte din Marcus indică a doua interpretare ca valabilă.

[4] Democrit, *Fragmente der Vorsokratiker*, ed. Diels [2], fragm. 3, p. 386.

oare mai bine dacă ar fi spus să se săvîrșească întîi cele trebuincioase, adică toate cele pretinse de natura rațională a unei ființe sociale și numai în felul în care ea le prescrie. Căci un asemenea gînd aduce nu numai mulțumirea de a fi făcut ceva în mod desăvîrșit ci și satisfacția de a te fi mărginit la preocupări puține. Cea mai mare parte din cele ce spunem și facem nu sînt strict necesare. De aceea, dacă fiecare le-ar înlătura, ar fi cu mult mai liniștit și mai lipsit de zbucium [1]. În concluzie, este o datorie ca omul să se cerceteze pe sine cu privire la fiecare dintre ele și să întrebe: „Nu cumva nu face parte dintre cele strict necesare?" Trebuie, de asemenea, înlăturate nu numai activitățile inutile, ci chiar și reprezentările care le provoacă, iar în felul acesta, nici măcar urmările închipuirilor omului nu se vor mai ivi în calea sa.

25. Încearcă să-ți dai seama în ce fel te-ar mulțumi viața unui om virtuos, împăcat cu ceea ce-i este hărăzit de natura universului, care este, în același timp, mulțumit de propria sa activitate cinstită și-și păstrează totdeauna buna dispoziție.

26. Ai văzut cumva toate acestea? Privește-le acum și pe acestea! Nu te neliniști, ci arată-te natural și simplu. Greșește cineva? Împotriva lui însuși greșește. Ți s-a întîmplat ceva? Minunat!... Încă din începuturi au fost ursite și urzite, pentru tine, de către natura universului, toate evenimentele. Într-un cuvînt, adu-ți aminte că viața este scurtă. Prin urmare, folosește clipa de față cu multă chibzuință și cu spirit de dreptate. Fii rezervat și cumpănit, dar cu naturalețe și simplitate.

27. Universul este sau un întreg bine plămădit sau o masă de materie lipsită de orice rînduială, dar totuși univers. E posibil, însă, ca în tine să existe o ordine bine stabilită și în întregul Tot să domnească anarhia? Și se

[1] Ataraxia „liniștea sufletească", „lipsa de tulburare", idealul de viață al moralei stoice.

poate întîmpla astfel, cînd toate sînt așa de distincte, așa de bine repartizate și totuși într-o conexiune atît de armonioasă ?

28. Caracter posomorît, molatic, incăpățînat, animalic, brutal, indolent, neloial, caracter de șarlatan, de negustor, caracter tiranic.

29. Dacă cel care nu cunoaște existența în univers este socotit străin chiar față de univers, nu apare mai puțin străin de univers cel ce nu cunoaște devenirile din el. Se aseamănă sclavului fugar, cel care se ține departe de obligațiile rațiunii unei ființe politice ; orb este cel ce închide ochii inteligenței sale ; cu adevărat sărman, de asemenea, este cel care are nevoie de ajutorul altuia și nu găsește în el însuși necesarul pentru viață. Reprezintă un abces al universului cel care se desparte și se depărtează de rațiunea comună a naturii, din cauză că este nemulțumit și cîrtește împotriva a tot ce se petrece : fiindcă toate întîmplările și evenimentele sînt determinate de aceeași natură care te-a făcut și pe tine, iar cel care-și rupe propriul său suflet de natura ființelor raționale, deși este una dintre ele, se aseamănă cetățeanului despărțit de cetate și de legile ei.

30. Cu toate că n-are tunică, acesta face filozofie, celălalt, deși n-are carte, filozofează, iar altul, pe jumătate gol, spune : „N-am pîine, dar rămîn credincios rațiunii". Altul spune și el : „Cu toate că n-am hrana științelor, atît de necesară vieții, rămîn cu statornicie credincios rațiunii".

31. Iubește meseria învățată și sprijină-te liniștit pe aceasta. Petrece-ți restul zilelor ca un om care, din întreaga sa ființă, a încredințat zeilor toate ale sale, fără să devină nici tiran, nici sclav al cuiva.

32. Fiindcă veni vorba, adu-ți aminte de vremurile lui Vespasianus. Vei vedea peste tot următoarele : oameni căsătoriți, cresc copii, se îmbolnăvesc, mor, poartă războaie, țin sărbătorile, fac negustorie, cultivă ogoarele,

alții lingușesc, sau sînt trufași, nesăbuiți, oameni bănuitori, urzitori de conspirație, alții, de asemenea, menesc moartea altora, ori unii cîrtesc, nemulțumiți de prezent; sau vei vedea oameni prinși în mrejele dragostei, oameni care adună comori, ori rîvnesc consulatul, chiar puterea imperială. Ei bine, această viață a lor nu mai e de mult nicăieri. Tot astfel, rotește-ți gîndul asupra vremurilor lui Traian: toate vor fi la fel și s-a stins totuși și această generație. Supune unei observații asemănătoare și alte perioade de timp, despre care s-a scris chiar, ori istoria unor popoare întregi, cîți oameni care s-au străduit, după scurt interval s-au prăbușit, s-au descompus în elementele componente. Cu atît mai mult trebuie să-i revezi cu ochii gîndului pe acei pe care i-ai cunoscut, care se zbuciumau pentru lucruri zadarnice, dar neglijau să facă ceea ce era potrivit cu propria lor structură, să se atașeze cu fermitate de această structură și să fie mulțumiți de ea. Trebuie să ai în vedere ca preocuparea pentru fiecare activitate să fie proporțională în raport cu valoarea și importanța ei. Căci numai astfel nu vei fi dezamăgit, dacă nu te vei opri prea mult asupra unor activități de mică importanță.

33. Expresiile care în vechime erau obișnuite, astăzi sînt ieșite din uz, îmbătrînite. De asemenea, numele acelora, foarte vestiți pe vremuri par acum prăfuite de timp: Camillus, Caeso, Bolessus, Leonatus, mai tîrziu, după ei, Scipio, Cato, apoi Augustus, Adrian, apoi după el, Antoninus. Căci toate își pierd cu repeziciune vigoarea, capătă îndată caracter de legendă, în urmă, degrabă, le acoperă desăvîrșita uitare. Și spun aceasta despre unii care au strălucit într-un chip uimitor. În rest, aceștia au dispărut odată cu ultima lor suflare și nu se mai aude vorbindu-se despre ei. Dealtfel, ce înseamnă o faimă nepieritoare? Deșertăciune și nimic mai mult! Prin urmare, care este ținta către care trebuie să năzuiască cu statornicie năzuințele noastre? Una singură și anume: o rațiune dreaptă, activități potrivite cu interesele comunității, o gîndire,

care, pe cît posibil, să nu se înşele niciodată, o predispoziţie sufletească în stare să primească întîmplările din viaţă, ca necesare, bine cunoscute, care provin din acelaşi principiu iniţial şi curg din izvor comun.

34. Increditează-te de bună voie lui Clotho [1], cu orice fel de evenimente crede de cuviinţă.

35. Totul este de scurtă durată şi pentru cel care-şi aminteşte şi pentru cel pomenit.

36. Observă necontenit cum toate se ivesc datorită unei transformări şi obişnuieşte-te să ai în gînd că nimic nu-i place atît de mult naturii universului, cît doreşte să schimbe toate cele existente şi să facă altele asemenea. Căci, într-un fel oarecare, tot ceea ce există constituie sămînţa celui care se va ivi din el. Să nu înţelegi cumva doar sămînţa care rodeşte în pămînt sau fecundează pîntecul matern, căci ar fi de-a dreptul nebunie.

37. Vei muri chiar în această clipă şi nu ai devenit încă un om simplu, netulburat, lipsit de bănuiala că vei fi vătămat de lucrurile din afară, nici nu te arăţi binevoitor faţă de toţi, nici nu ţi-ai stabilit drept călăuză doar săvîrşirea dreptăţii.

38. Examinează cu atenţie principiile călăuzitoare ale acestora, de asemenea, pe cei prevăzători şi înţelepţi şi vezi care sînt lucrurile nedorite şi cele dorite.

39. Răul din tine nu are ca sursă raţiunea conducătoare a altuia, nu provine nici din vreo schimbare sau transformare a învelişului tău corporal. Atunci, de unde rezultă oare ? Îşi trage seva din acea parte din interiorul tău, în care se înfiripă părerea că aceasta constituie un rău pentru tine. Prin urmare, nu lăsa să se ivească o astfel de opinie şi totul va merge de minune. Chiar dacă ceea ce îţi este mai apropiat, adică sărmanul tău trup

[1] Clotho, cea mai mare, ca vîrstă din cele trei surori. Parcele, era aceea care torcea destinul fiecărui om, Lachesis era cea care atribuia fiecăruia soarta lui şi Atropos hotăra sfîrşitul, tăind firul destinului. Pentru detalii, cf. Platon, *Republica*, X.

este tăiat, ars, face puroi, putrezește, tu păstrează netulburată partea din tine unde se înfiripă ideile despre fiecare eveniment. Adică judecă și înțelege că ceea ce întîmpină deopotrivă și pe cel bun și pe cel rău, nu constituie prin natura sa nici bine nici rău, căci ce poate să se întîmple și celui care viețuiește în afară de regulile naturii, deopotrivă ca și aceluia care trăiește potrivit cu natura, înseamnă că nu este nici în afara naturii, nici potrivit cu ea.

40. Vîră-ți în minte fără întrerupere că există numai o lume însuflețită, cu o singură substanță și cu un spirit unic ; observă cum totul se produce în vederea unei singure percepții, percepția ei însăși, cum făptuiește totul printr-un singur impuls, cum toate sînt cauze reciproce ale tuturor realităților și astfel care este înlănțuirea și conexiunea acestei lumi.

41. „Ești un biet suflet ce-și poartă moartea", după cum a spus Epictet [1].

42. Nu este nici un rău pentru lucrurile care ajung în situația de a se transforma, după cum nu poate fi nici un bine pentru cele ivite ca urmare a transformării.

43. Timpul este ca o apă alcătuită din toate întîmplările pe care le tîrăște ca un torent vijelios. Căci de-abia se zărește fiecare și este dusă, apoi este adusă alta și e luată, la rîndu-i mai departe.

44. Orice eveniment apare la fel de firesc și de cunoscut, ca un trandafir în zi de primăvară, sau ca roadele în zilele de vară. Astfel, boala, moartea, defăimarea, uneltirile și toate cîte înveselesc sau întristează pe naivi.

45. Cele ce urmează se adaugă într-o strînsă corelație celor care preced. Aceasta nu este doar un fel de enumerare a unor lucruri care au între ele o succesiune necesară ci o corelație rațională. Căci, după cum, toate cele existente sînt orînduite cu armonie, tot astfel și realitățile nu

[1] Fragm. 26, ed. Schenkl.

prezintă o simplă înşiruire, ci o strînsă şi minunată conexiune.

46. Aminteşte-ţi totdeauna cuvintele lui Heraclit[1]: „Că moartea pămîntului produce apa, că din moartea apei se iscă aer, că focul se naşte prin moartea aerului şi invers". Adu-ţi, de asemenea, aminte de acela care uită încotro îl poartă drumul; căci oamenii se îndepărtează de factorul cu care au avut în continuu convorbiri şi relaţii strînse, adică de raţiunea ce cîrmuieşte universul: că oamenilor li se par ciudate tocmai cele cu care se întîlnesc în fiecare zi; că nu trebuie să făptuim ceva sau să vorbim ca şi cum am fi în timpul somnului, deşi, chiar şi atunci, ni se pare că acţionăm sau vorbim; că nu trebuie nici să imităm pe copiii care urmează exemplele părinţilor, ci, simplu, cum am învăţat.

47. După cum, dacă vreunul dintre zei ţi-ar spune, că vei muri mîine sau şi mai sigur în a treia zi, nu te-ar preocupa mai mult ce-ai face în ziua a treia, decît ce vei face mîine, în cazul cînd nu eşti cu desăvîrşire grosolan, ci cît este de mare intervalul, tot astfel să nu socoteşti că este o prea mare deosebire între a muri după foarte mulţi ani şi a muri mîine.

48. Gîndeşte fără întrerupere cîţi medici au pierit, după ce şi-au încreţit frunţile de-atîtea ori în interesul celor bolnavi; cîţi astrologi au murit după ce au prezis ca pe un lucru foarte important moartea altora; cîţi filozofi care au întreţinut nenumărate dezbateri asupra morţii şi a nemuririi, sau cîţi eroi, după ce au ucis mul-

---

[1] Heraclit, *Fragmente der Vorsekratiker*, Diels[5] frag. 71-74, 76; unde filozoful materialist din Efes afirmă, pentru prima oară, principiul transformării materiei şi legea luptei contrariilor care determină transformările materiei — pentru aceeaşi idee, cf. Heraclit citat în *Alleg. Hom.* XXIV, p. 84. Stoicismul împrumută de la Heraclit viziunea unei lumi în continuă devenire şi guvernată de *logos* = raţiunea. La Marcus Aurelius mobilismul heraclitian are o nuanţă mai intensă de pesimism, nefntîlnită la alţi filozofi ai Porticului.

ţimi de oameni şi ciţi tirani care şi-au folosit puterea cu o sălbatică trufie, ca şi cum li s-ar fi făgăduit nemurirea. Şi cîte cetăţi au murit în întregime, ca să spun astfel, Helike[1], Pompei[2], Herculanum[3] şi altele nenumărate. Adaugă apoi pe toţi cîţi i-ai cunoscut, unul după altul. Unul îl îngroapă pe altul, apoi el însuşi zace mort şi altul îl îngroapă. Şi toate se petrec într-un răstimp scurt. Prin urmare, observă cu băgare de seamă, cît sînt de scurte ca durată şi cît sînt de lipsite de valoare lucrurile omeneşti. Ieri abia, fusese un simplu germen, mîine devine mumie sau cenuşă. Aşadar, mărunta parte din vreme ce ţi-a fost sortită petrece-o potrivit cu natura, întocmai cum măslina cade în clipa cînd e coaptă, binecuvîntînd natura care a purtat-o în sine, arătîndu-se recunoscătoare pomului unde a crescut ca fruct.

49. Fii asemenea stîncii de care valurile se sparg fără răgaz. Ea, însă, le înfruntă stînd dreaptă, iar înspumatul clocot al apelor, împrejurul ei se potoleşte. Vei spune „Sînt nefericit că mi s-a întîmplat acest lucru", cînd, dimpotrivă ar trebui să grăieşti sînt fericit, căci întîmplîndu-mi-se un astfel de lucru, îmi duc la bun sfîrşit viaţa, fără mîhnire, fără să fiu sfărîmat de cele prezente, fără a fi îngrozit de cele ce vor veni. Căci oricărui i s-ar putea întîmpla un asemenea eveniment, însă, într-un astfel de prilej, nu orice om şi-ar fi continuat viaţa fără mîhnire. Pe Zeus, deci, de ce este el mai degrabă o nenorocire şi nu o fericire ? Dar tu numeşti cu acest termen general de nenorocire ceea ce nu reprezintă, de fapt, o neîmplinire a omului. Oare tu socoteşti că este o neîmplinire pentru

[1] Cetate în Achaia, înghiţită de mare cu cîţiva ani înainte de lupta de la Leuctra, dintre Sparta şi Teba, secolul al IV-lea î.e.n., cf. Seneca, *Quest. nat.*, VI, 32, 8.

[2,3] Oraşe în Campania, îngropate sub lavă, după o erupţie a vulcanului Vezuviu, secolul I e.n.

natura omului, ceea ce, totuşi nu se iveşte în afara voinţei acestuia. Iar prin învăţătură tu ai cunoscut voinţa şi planurile specifice omului. Ori te împiedică pe tine ceva ce s-a întîmplat să fii drept, mărinimos, înţelept, echilibrat, sincer, moderat, independent şi să ai toate celelalte însuşiri, prin a căror existenţă natura omenească a dobîndit tot ce are propriu ? Adu-ţi aminte şi pentru viitor, în orice prilej care te-ar împinge spre tristeţe şi foloseşte-te de sfatul următor : că orice întîmplare petrecută nu înseamnă, în ea însăşi o nenorocire, dar că reprezintă, în schimb, o fericire să o suporţi cu o generoasă dăruire a sufletului.

50. Este un sprijin destul de comun, dar totuşi nu lipsit de putere pentru dobîndirea dispreţului faţă de moarte, readucerea în minte a tuturor celor care s-au agăţat cu disperare de viaţă. Căci, oare ce-au dobîndit mai mult aceştia, decît aceia a căror moarte a fost prematură ? Fără îndoială, că în cele din urmă, zac undeva, Cadicianus, Fabius, Iulianus, Lepidus [1] sau oricare altul din categoria lor, care, după ce au împins pe mulţi în mormînt, au fost ei înşişi conduşi de alţii la groapă. Luată în întregul ei, distanţa între naştere şi moarte este mică : prin cîte întîmplări, împreună cu ce fel de oameni, şi în ce fel de sărman trup, străbatem această distanţă ! Prin urmare, moartea în sine nu trebuie primită cu dificultate. Priveşte înapoia clipei de acum, către genunea nesfîrşită a timpului, iar înaintea ei o altă vecinicie de nepătruns [2] !

[1] Lepidus împreună cu Octavian Augustun şi Antonius, membru al celui de-al II-lea triumvirat, constituit spre sfîrşitul secolului I î.e.n. Celelalte nume nu au fost identificate.

[2] Fraza corespunde mai ales fizicii lui Chrysippos, care afirma că la cele două extremităţi ale sale, trecutul şi viitorul sînt infinite, numai prezentul există, delimitat, trecutul şi viitorul subzistă, dar nu există, cf. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, Ed. Arnim, II, 509.

Într-un cuvînt, deci, prin ce se deosebește o viață care durează trei zile de una ce cuprinde trei generații ?

51. Totdeauna grăbește către țintă pe drumul cel mai scurt. Și drumul cel mai scurt este cel care ține seamă de prevederile naturii, așa că vorbește și făptuiește totul în acord cu cea mai sănătoasă rațiune. Un astfel de rezăm și o asemenea călăuză ferește pe om de orice dezamăgire, de orice prefăcătorie și lipsă de măsură.

CARTEA a V-a

1. Dimineața, cînd abia te desprinzi din brațele somnului, aibi în imediată atenție ideea : „M-am trezit ca să desfășor activitățile potrivite omului ! Am de gînd, oare, să cîrtesc, nemulțumit, dacă mă îndrept spre făptuirea treburilor pentru care m-am născut și în vederea săvîrșirii cărora, ocup un loc în univers ? Sau am fost destinat doar pentru ca, tolănindu-mă sub așternut, să mă încălzesc pe mine ?“ Ai să-mi răspunzi, poate : „Dar aceasta este mai plăcut !“ „Deci te-ai ivit pentru a te desfăta ? În definitiv, nu ai apărut pentru activitate și muncă ? Oare nu vezi că plantele, vrăbiile, furnicile, păianjenii, albinele, făcînd ceea ce le este specific, contribuie, după puteri la desăvîrșirea ordinei universale ? Și după toate acestea tu nu vrei să-ți îndeplinești menirea ta de om ? Nu te grăbești spre săvîrșirea celor potrivite cu propria ta natură ?“ Vei spune : „Trebuie, însă, să mă și odihnesc !“ „Trebuie“ și eu spun. Dar, ai în vedere că și pentru această odihnă, natura a fixat o măsură, după cum a fixat un timp mărginit și pentru a mînca și pentru a bea. Tu, totuși, întreci limita, depășești ceea ce ți-ar fi de ajuns. Dar în munca ta de toate zilele nu întreci măsura, ci rămîi totdeauna sub nivelul a ceea ce ai putea realiza. Desigur, tu nu te iubești, căci dacă ar fi altfel, ai îndrăgi și natura ta ome-

nească, precum și voința și îndrumările acesteia. Alții, însă, care-și îndrăgesc meseriile, muncesc pînă la sleire, fără să mănînce, uneori chiar fără să se spele, pentru a-și desfășura activitatea pe care o au. Dar tu prețuiești natura ta, mai puțin decît își iubește gravorul meseria, sau dansatorul arta, mai puțin decît prețuiește iubitorul de comori argintul său, sau decît valorează cel care aleargă după faimă, zadarnica glorie. Pentru că aceștia, atîta timp cît sînt stăpîniți cu toată ființa lor, de patimile pomenite, nu-și doresc un răgaz nici ca să mănînce, nici ca să doarmă, cu mai multă ardoare decît rîvnesc să sporească, minut de minut, cele ce constituie obiectul preocupării lor trudnice. Oare ție activitățile, folositoare comunității, îți par mai lipsite de valoare sau vrednice de o sîrguință mai mică ?

2. Cît este de ușor să zăgăzuiești fluxul reprezentărilor și să le ștergi, fie cînd sînt supărătoare, fie cînd sînt nepotrivite cu natura ta și să te păstrezi într-o desăvîrșită seninătate a spiritului.

3. Consideră că ești vrednic de orice faptă și de orice vorbă în acord cu natura. Critica aspră, reproșul sau vorba unora să nu te zdruncine, ci dacă ai făcut sau ai spus ceva frumos sau bun nu le socoti nedemne de tine. Căci aceștia au o rațiune conducătoare proprie și porniri definitorii. Tu însă nu-ți abate privirea asupra lor, ci mergi înainte pînă la capăt, purtînd de grijă să fii totdeauna de acord cu natura ta specifică de om și cu interesul comunității. Mai ales că, de fapt, calea amîndurora este una și aceeași.

4. Înaintez pe drumul meu, străbătînd cele potrivite cu legile naturii, pînă cînd mă voi prăbuși și voi înceta să exist, înapoind răsuflarea aerului inspirat zi de zi, căzînd pe pămîntul, din care tatăl meu a culeș sămînța ce m-a zămislit, mama a luat sîngele, doica a luat laptele ; pe

acest pămînt, din care, timp de atîţia ani mă hrănesc şi mă adăp zilnic, care mă rabdă, îl calc şi îl folosesc în atîtea feluri.

5. Nu ţi se admiră agerimea minţii ? Sînt însă celelalte multe însuşiri, despre care nu poţi spune că nu le ai, fiindcă nu eşti lipsit de ele de către natură. Aşa că, dăruieşte-te cu desăvîrşire acestora, tocmai fiindcă toate stau în puterea ta : onestitatea, gravitatea, forţa de a răbda suferinţele şi greutăţile, de a nu fi nesăţios de plăceri, împăcarea cu propria-ţi ursită, cumpătarea, modestia, bunăvoinţa, libertatea de spirit, simplitatea în atitudini, seriozitatea în vorbe şi fapte, măreţia sufletească. Nu simţi cît de multe sînt cele cărora poţi să te dăruieşti, chiar din momentul de faţă şi despre care nu ţi-e îngăduit să spui ca justificare, că nu ţi le-a dat natura drept zestre, ori că nu sînt de folos şi, totuşi, din proprie voinţă te laşi mai prejos decît ceea ce-ţi este cu putinţă să faci. Dar, cînd cîrteşti, cînd te legi cu încăpăţînare de viaţă, cînd linguşeşti, cînd arunci vina greşelilor tale pe seama trupului, cînd vrei să placi, cînd te laşi subjugat de patimi, sau cînd frămînţi în minte atîtea gînduri, toate acestea le faci din constrîngere, fiindcă n-ai nici o înzestrare naturală ? Nu, jur pe toţi zeii ! Căci de multă vreme ai fi putut să te îndepărtezi de toate şi să nu fii învinovăţit de nimeni, chiar dacă ar fi vrut, decît de o prea mare lenevire a spiritului, de o prea mare greutate de înţelegere a lucrurilor. Trebuie însă să te obişnuieşti îndelung şi continuu cu aceasta şi să nu te complaci într-o asemenea încetineală a gîndirii.

6. Un om oarecare, spre exemplu, ori de cîte ori face un serviciu cuiva, s-a obişnuit să-i pună aceluia la socoteală înlesnirea făcută. Altul, cu toate că nu are această obişnuinţă, îl priveşte, totuşi, pe cel ajutat ca pe un datornic şi ştie că a făcut un bine. Un altul, însă, nu numai

că, într-un anumit fel, nici nu ia în seamă ce-a săvîrșit, dar se aseamănă cu vița de vie care își poartă ciorchinii și odată ce și-a dat propria roadă nu mai pretinde nimic altceva, după cum nici calul nu cere nimic cînd își urmează drumul lui, sau ciinele cînd aleargă vînatul ori albina după ce a produs mierea [1]. Deci și omul nu trebuie să se laude în gura mare că a făcut un bine ci să pășească la săvîrșirea altei fapte bune, întocmai ca vița de vie care mereu, în anotimpul hotărît, își poartă rodnică ciorchinii. Așadar, să fie printre aceia care, dintr-un anumit punct de vedere, înfăptuiesc ceva și nu bagă de seamă ce-au făcut ? [2]. „Da, fără îndoială !" Dar totuși trebuie să ții seamă ce faci ! Căci, se spune că este propriu pentru orice ființă socială [3] să simtă că desfășoară o activitate de interes comun și, pe Zeus, să vrea ca și semenul său din comunitate să simtă. Este adevărat ceea ce spui, dar ai înțeles greșit ceea ce s-a zis acum. Din această cauză, vei face parte dintre aceia despre care am amintit la început [4]. Căci și aceștia se lasă înșelați de o logică în aparență convingătoare. Dacă vrei să deslușești înțelesul celor afirmate, nu te teme și din cauza fricii nu neglija nici o acțiune folositoare tuturor.

7. Rugăciunea atenienilor : „Dă ploaie, dă ploaie, iubite Zeus, peste holdele atenienilor și peste cîmpii !" Într-adevăr, o rugăciune nu trebuie rostită decît așa : cu simplitate cu spirit independent și curat.

---

[1] Cu aceeași semnificație, Seneca (cf. *De beneficiis*, IV, 12, 5) folosește ca exemplu soarele. Potrivit stoicismului și mai ales lui Chrysippos, activitatea și faptele înțeleptului trebuie să fie, în același timp, naturale ca însuși impulsul care le produce, dar și bine gîndite și conștiente.

[2] Fără a-și da seama, fără spirit de consecvență, acționînd la întîmplare. Va fi unul din reproșurile făcute stoicismului de Plotin, care apără acțiunile umane ca stări de conștiință.

[3] Termenul „ființă socială" este un termen curent la Marcus Aurelius.

[4] Adică în cartea a V-a, 3.

8. La fel cum se poate spune, în mod curent : „Asclepios[1] a rînduit acestuia călăria, celuilalt băile reci, ori unuia mersul cu picioarele goale", tot așa se poate spune : „Natura universului a rînduit acestuia boală, infirmitate, păgubirea unui bun ori altceva asemenea". Căci, în prima afirmație „a rînduit" desemnează că i s-a prescris bolnavului un anumit remediu, fiindcă era potrivit pentru însănătoșirea sa, după cum în a doua afirmație „a rînduit" înseamnă că a fost ursit unui om un anumit eveniment fiindcă era potrivit cu ceea ce i se hărăzise de către destin. Căci astfel și noi spunem că aceste evenimente ne sînt potrivite, după cum meșterii zidari zic, că pietrele dreptunghiulare rînduite în construirea zidurilor sau în piramide, se îmbină între ele, fiindcă se potrivesc una cu alta. Căci, într-un cuvînt, există o singură armonie universală și după cum universul, acest corp atît de mare este alcătuit și desăvîrșit de toate corpurile, tot așa și soarta, acest fel de cauză simplă și primară apare întregită de către celelalte cauze particulare. Dealtfel, ce spun acum, înțeleg și oamenii de rînd, fiindcă și ei au obiceiul să zică : „Soarta i-a adus aceasta". Prin urmare, un eveniment i-a fost adus unuia, iar celuilalt i-a fost ursit altul. Să primim deci evenimentele și rînduielile vieții, întocmai ca pe cele rînduite de Asclepios. Cu siguranță că printre cele prescrise sînt și unele lucruri neplăcute, dar le primim degrabă și cu bucurie chiar, în speranța însănătoșirii. În același fel să socotești, pentru tine, desăvîrșirea și armonioasa împlinire a tuturor celor plănuite sau hotărîte de natură, cum ai considera propria-ți sănătate. Primește, de asemenea, în același fel, degrabă și cu bucurie, tot ceea ce se petrece, chiar dacă unele întîmplări îți par mai împovărătoare, fiindcă ele acționează astfel, pentru desăvîrșirea sănătății univer-

[1] Medic vestit, cf. Homer, *Iliada* II, 731, IV, 194 ; mai tîrziu divinizat ca fiu al lui Apollo și zeu al medicinei, cf. *Imnurile homerice*, *Imnul lui Apollo*, 16. Centrul cultului lui Asclepios era orașul Epidaur, în Argolida. Numele latin este *Aesculapus*.

sului, pentru un drum fără obstacole al lui Zeus, pentru buna îndeplinire a activităților sale.

Căci ele n-ar fi fost aduse în calea nimănui, dacă acest ceva n-ar interesa în ansamblu întregul univers [1], fiindcă nu produce natura, la voia întîmplării, ceva ce nu corespunde întregului cîrmuit. În concluzie, trebuie să suporți tot ce ți se întîmplă pentru două motive raționale : primul, că ți se întîmplă ție, îți este prescris și hărăzit, într-un fel anumit, de sus, urzit pentru tine și țesut din cele mai înțelepte cauze de destin. Al doilea, că ceea ce se întîmplă în mod diferit fiecăruia, pentru cel care cîrmuiește întregul univers reprezintă o cauză a bunului său mers, a desăvîrșirii și, pe Zeus, chiar a propriei existențe. Căci este atinsă întreaga perfecțiune a universului dacă este întreruptă legătura strînsă și înlănțuirea atît a părților sale componente cît și a cauzelor. Iar tu le întrerupi, atît cît îți stă în putință, de cîte ori cîrtești împotriva evenimentelor și într-un fel oarecare le nimicești [2].

9. Nu fii abătut, nu renunța și nu te lăsa descurajat, dacă nu poți săvîrși fiecare acțiune după dreptele îndrumări ci în momentul cînd ai greșit, revino și bucură-te, dacă cele mai multe din acțiunile tale sînt cu adevărat omenești și îndrăgește acest scop spre care ai revenit ; nu te întoarce însă către filozofie ca spre un educator, ci așa cum năzuiesc bolnavii de ochi către burete sau către ou, ori ceilalți bolnavi către cataplazme și prișnițe, căci în felul acesta, nu vei arăta cu lăudăroșie supunerea ta față de rațiune, ci în rațiune îți vei afla cu adevărat liniștea. Amintește-ți, dealtfel, că filozofia dorește numai acele lucruri

[1] Joc de cuvinte — pentru a sublinia într-un stil cît mai plăcut, că totul este hărăzit dinainte oricărei părți componente a universului, atît în folosul acesteia, ca element, cît și întregului din care face parte.

[2] Text foarte important pentru a înțelege colaborarea omenească la realizarea ordinei universale (cf. în acest sens, V. Goldschmidt, *Systhème stoïcien*, p. 101. Paris 1953). De aceea, este preluat de Leibnitz, *Theodiceea*, ed. Janet, vol. II, p. 207.

rîvnite de propria ta natură, tu însă tinjești după altele, care nu sînt potrivite cu natura. Și ce este mai salvator decît ceea ce dorește natura ? Oare nu din această cauză, plăcerea *ne face să șovăim* ? La seama, totuși, dacă nu sînt mai vrednice de dorit : măreția sufletului, spiritul de independență, sinceritatea, bunăvoința, pietatea ? Căci ce poate fi mai salvator decît însăși înțelepciunea din clipa cînd îți dai seama ce stabilitate și ce mulțumire dăruiește în toate împrejurările puterea de a înțelege *și* de a ști.

10. În anumit sens, lucrurile sînt ascunse într-un asemenea văl, încît chiar unor filozofi, și nu puțini și nici celor mai lipsiți de însemnătate, li s-a părut că sînt cu desăvîrșire de nepătruns [1]. În afară de aceștia, chiar și stoicilor li se par foarte greu de înțeles. Căci corespondența dintre spiritul și percepțiile noastre este adeseori nesigură. Atunci, unde poate fi găsit ceva care să fie sigur și neschimbător ? Întoarce-te acum și prețuiește cele ce-ți sînt puse în față : cît sînt de vremelnice și de grabnic pieritoare, putînd să se afle în stăpînirea unui desfrînat, a unei femei de moravuri ușoare sau a unui tîlhar. După aceasta, treci la *comportamentul* celor cu care trăiești acum, pare de nesuportat cel mai blînd și mai plăcut dintre ei, ca să nu mai spun, cît e de greu pentru fiecare să se suporte. Prin urmare, în atari tenebre, într-o astfel de cloacă murdară, într-o asemenea scurgere a timpului, a substanței, a mișcării și a acelor care sînt în permanență mișcate, chiar nu pot să-mi dau seama ce este oare vrednic să fie prețuit, sau, pînă la urmă, să merite să fie rîvnit cu ardoare. Ba dimpotrivă, trebuie să se convingă fiecare să accepte descompunerea naturală, să nu se mînie din cauza trecerii timpului, ci să-și afle liniștea numai în aceste principii : că nu mi se va întîmpla nimic care să nu fie în concordanță cu natura întregului univers, al doilea că în mine

[1] Aluzie la scepticismul discipolilor lui Platon, încadrați în *Noua Academie*, cu privire la posibilitățile de cunoaștere a realității.

există puterea de a nu face nimic în afara voinței Zeului și geniului meu și că nimeni nu mă silește să părăsesc această convingere.

11. Dar pentru ce oare folosesc eu sufletul meu acum ? Clipă de clipă, aceasta trebuie să se întrebe omul și să se cerceteze, cît mai riguros : „Ce am eu în această parte din mine care se numește rațiune conducătoare ? Și al cui suflet îl am eu acum ? Nu este cumva al unui copil, al unui adolescent, ori al unei femei sărmane sau al unui țăran, ori, cumva, al unui tiran, sau al unei fiare ?"

12. Poți chiar din această clipă să înțelegi ce fel de conținut au cele pe care gloata le consideră drept bunuri. Căci, dacă cineva socotește unele din realitățile înconjurătoare cu adevărat bunuri, de exemplu, înțelegerea rațională, cumpătarea, spiritul de dreptate, bărbăția, nu mai poate să-și plece urechea spre unul care ar cleveti împotriva lor, căci nu se împacă cu cele știute despre bunuri. Dar, dacă cineva ar auzi că se clevetește asupra celor care par bunuri celor mulți, va asculta și va primi cu ușurință ironia, ca și cum ar auzi cele spuse cîndva de poetul comic [1]. Astfel, chiar și mulțimea arată că-și dă seama de deosebirea dintre ele. Căci dacă n-ar fi așa, în primul caz, nu s-ar fi împotrivit clevetirii și n-ar fi respins-o ca nevrednică de noțiunea de bine, iar în al doilea caz, fiindcă se vorbea despre bogăție și căile către o viață îmbelșugată și către glorie, le-ar fi primit ca spuse la momentul potrivit și chiar cu mult spirit. În concluzie, treci acum mai departe și întreabă-te dacă trebuie să fie prețuite și dacă e necesar să fie considerate bunuri unele de felul acestora, de vreme ce, deși au fost socotite convenabile se poate spune că cel care le-a dobîndit „din cauza belșugului, nu mai găsește locuri unde să se ușureze" [2].

---

[1] Vers din Menandru, cf. ed. Koch, fragm. 530 „tu ai casa ta plină de bunuri".

[2] *Ibidem*, fragm. 491.

13. Sînt alcătuit din elementul formal și din cel material [1]. Nici unul, însă, dintre aceste două elemente nu se va pierde în neant, după cum nici unul nu s-a ivit din neființă. Căci, fără îndoială, oricare parte a mea va fi rînduită, prin transformare, într-un alt element, din nou, apoi, se va schimba și el într-o nouă parte din angrenajul universului și în felul acesta, necontenit, pînă în veșnicie. Eu însumi m-am ivit ca urmare a unei asemenea transformări, precum au apărut, tot așa, și cei care m-au zămislit, într-un dute-vino neîntrerupt, pînă în altă veșnicie. Căci nimic nu se împotrivește unei astfel de exprimări, chiar dacă existența și devenirea universului sînt rînduite pe perioade determinate cu rigurozitate.

14. Rațiunea și meșteșugul raționamentului [2] constituie puteri îndestulătoare și pentru ele și pentru lucrările făcute în acord cu ele. Prin urmare, ele-și iau plecarea dintr-un principiu primar propriu și-și urmează calea către ținta pe care și-au propus-o înainte. Decurgînd din aceasta, astfel de activități sînt numite Catorthoseis [3], ceea ce semnifică deopotrivă direcția dreaptă a drumului străbătut.

15. Nu trebuie atașat omului, în măsura în care este om, nimic din cele fără legătură cu ideea de om. Căci ele nu reprezintă cerințe obligatorii pentru om, nu sînt nici implicate în natura omului, nici nu sînt o desăvîrșire a naturii omenești. Prin urmare, în ele nu constă scopul hotărît pentru om și nici nu contribuie la atingerea țelului

---

[1] Asupra dualității — element formal — element material, în alcătuirea tuturor componentelor universului, a se vedea și cartea a IV-a, 21.

[2] Adică filozofia.

[3] Termen propriu *filozofiei stoice care arată conduita dreaptă*, acțiunea dreaptă. La Marcus Aurelius nu se mai întîlnește. Termenul este definit și explicat de Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, III, 45.

suprem care este binele. Mai mult încă, dacă vreuna din ele ar fi a omului, n-ar trebui disprețuite de către acesta, nici n-ar trebui ca el să li se împotrivească, de vreme ce-i aparțin ; nici n-ar fi vrednic de laudă cel desprins de necesitatea lor, precum nici cel înclinat să se restrîngă în folosirea vreuneia din acestea, dacă ele ar fi cu adevărat bunuri. Acum, raționînd dimpotrivă, în măsura în care cineva se lasă lipsit de acestea sau de altele asemănătoare, fiind fără vreuna din ele, îndură absența, este cu atît mai mult un om de bine.

16. În felul în care, foarte des, îți formezi, în imaginația ta, reprezentările unor lucruri, în același fel va fi și gîndirea ta. Căci sufletul este totdeauna nuanțat potrivit cu imaginile pe care și le face. Prin urmare, colorează-l cu obișnuința unor astfel de reprezentări, ca de exemplu : „Oriunde ți-este hărăzit să trăiești, pretutindeni se poate trăi cum se cuvine". Îți este sortit să viețuiești la curtea împărătească, chiar și acolo se poate trăi cinstit, așa cum se cuvine. Și iarăși ai în vedere că scopul datorită și în vederea căruia a fost alcătuit fiecare este și punctul final către care este purtat ; că în punctul spre care este purtat se află țelul fiecăruia ; că în punctul unde se găsește scopul său, acolo este și folosul și binele fiecăruia. Iar pentru o ființă rațională înseamnă buna conviețuire cu semenii săi. Încă de multă vreme s-a arătat că noi am fost născuți pentru viața în societate. Oare nu este lămurit că ordinele inferioare ale viețuitoarelor au apărut pentru cele superioare, iar acestea pentru conviețuire și colaborare mutuală ? Iar animalele însuflețite sînt superioare lucrurilor neînsuflețite și ființele rationale, animalelor.

17. Este o neghiobie să alergi urmărind ceva cu neputință de realizat și este imposibil ca cei netrebnici să nu facă ce le este caracteristic.

18. Nimic nu se întîmplă nimănui, încît, prin natura[1] alcătuirii sale, să nu-l poată suporta. Fiindcă aceleași lucruri se întîmplă și altuia, care totuși stă neclintit și rămîne de neînfrînt, fie pentru că nu-și dă seama ce i s-a întîmplat, fie că vrea să dea dovadă de măreție sufletească. Este cel puțin ciudat, oricum, ca neștiința și orgoliul să fie mai puternice decît înțelepciunea.

19. Împrejurările exterioare, prin ele însile, nu ating în nici un caz sufletul : nici nu au drum deschis către suflet, nici nu pot să-l abată din cale sau să-i schimbe atitudinea. Singur sufletul se abate sau se mișcă, iar în ceea ce privește întîmplările de importanță secundară și le modelează pentru sine, potrivit cu părerile prin care le apreciază în raport cu el însuși.

20. După un alt raționament, omul ne este cel mai apropiat nouă, deci, într-o asemenea măsură eu trebuie să le fac bine și să-i suport. În măsura însă, în care unii din ei stau împotriva treburilor specifice și potrivite mie, ei devin pentru mine asemeni unora din lucrurile indiferente[2] : nu mai puțin decît soarele, decît vîntul, sau decît o sălbăticiune. Activitățile mele exterioare ar putea să fie împiedicate de către aceștia ; ei însă nu pot să devină o frînă a pornirilor și dispozițiilor mele interioare, datorită puterii sufletului de a se determina și de a-și schimba orientarea. Căci inteligența întoarce și schimbă orice obstacol al acțiunii într-un principiu folositor și ceea ce fusese obstacol pentru acțiune devine mijloc de sprijin al acelei acțiuni, iar ceea ce fusese o piedică în calea omului devine un nou punct de plecare pentru continuarea drumului său.

---

[1] A se înțelege prin natură, ceea ce Marcus a definit și va defini în continuare : natura unei ființe raționale și politice, cf. VI, 1, și VIII, 7, care totdeauna, în mod natural, este în armonie cu ceea ce creează *Logos*-ul universal.

[2] Indiferente, adică cele care nu fac parte nici din categoria binelui, nici din cea a răului.

21. Dintre toate lucrurile din univers prețuiește pe cea mai importantă, adică acea parte care se folosește de tot și cîrmuiește totul. Cinstește, de asemenea, partea cea mai importantă din cele ce sînt în tine căci și ea provine din aceeași origine cu cea dintîi [1]. Fiindcă în tine însuți, ea este partea care se folosește de toate și viața ta proprie este călăuzită de această ființă rațională.

22. Ceea ce nu este vătămător pentru cetate, nu dăunează nici cetățeanului. Prin urmare, față de toate închipuirile datorită cărora socoți că ai fost lezat, aplică această regulă limită : „Dacă întîmplarea care s-a ivit nu prejudiciază cetății, nu mă atinge nici pe mine. Iar dacă cetatea este vătămată, nu trebuie să mă mînii împotriva răufăcătorului. La ce bun să-l iau în seamă ?

23. Reflectează cît mai des la repeziciunea cu care trec și dispar cele existente, precum și cele care se nasc. Căci substanța curge într-un flux continuu, la fel ca un rîu ; căci forțele active sînt în cursul unor transformări neîntrerupte, iar cauzele suportă mii de schimbări. Și nu este nimic statornicit definitiv, nici chiar cele foarte apropiate ; rămîne doar vecia vremii care s-a scurs și genunea nemărginită a viitorului în care toate se pierd. Cum să nu fie deci socotit nebun cel care, în asemenea situații, se mîndrește, se zbuciumă sau se vaită, ca unul care a fost tulburat, fie într-un anumit moment, fie pentru o perioadă mai lungă ?

24. Adu-ți aminte de întreaga substanță a universului, din care faci parte ca cel mai neînsemnat element ; adu-ți aminte de întreaga vecie, din care ți-a fost hărăzită o scurtă și măruntă durată, amintește-ți de urzelile soartei din care tu ești o parte atît de mică.

25. Greșește un altul cu ceva față de mine ? El va vedea !... El are o stare de spirit și un fel propriu de a

[1] Mențiune a rațiunii conducătoare a universului și a celei conducătoare a fiecărei ființe raționale, parte a rațiunii, avînd aceeași natură și esență divină.

acționa. Eu am acum ceea ce dorește natura comună a universului și fac ce vrea structura mea.

26. Partea care cîrmuiește și stăpînește sufletul tău să fie nezdruncinată de orice frămîntare a cărnii, fie plăcută, fie dureroasă. Ai grijă să nu se apropie de această frămîntare a cărnii, ci mărginește și circumscrie patimile la părțile afectate. De cîte ori, însă, se transmite printr-un alt mijloc de comunicare, firesc pentru corpul cu care face un întreg și ajunge pînă la gîndire, nu trebuie să încerci o împotrivire față de senzație care este totuși de la natură, ci rațiunea conducătoare din tine să nu facă aprecierea nici că este un bine, nici că este un rău.

27. Trăiește împreună cu zeii ! Iar împreună cu ei viețuiește acela care le arată necurmat că sufletul său este mulțumit cu cele hărăzite de soartă, făcînd tot ceea ce dorește geniul său pe care l-a dăruit fiecăruia Zeus, ca ocrotitor și călăuză, parte desprinsă [1] din puterea creatoare a lui însuși. Și acest geniu este gîndirea și rațiunea fiecărui om.

28. Oare te mînii cumva împotriva aceluia căruia-i put subțiorile a nădușală ? Sau, te revolți împotriva celui căruia îi duhnește gura ? Ce-ar putea să facă ? Așa îi este gura, astfel îi sînt subțiorile ! Din astfel de locuri, în mod necesar se răspîndește o asemenea duhoare. Dar omul are rațiune, se spune. Și, dacă s-ar preocupa mai mult ar putea sesiza ceea ce dăunează altora. Și ție ți-ar fi de folos o astfel de înțelegere, fiindcă și tu ai rațiune de asemenea. Pune în mișcare judecata lui, cu ceea ce ai tu rațional. Fă-l să-și vadă greșeala, încearcă să-l previi. Dacă-ți ascultă sfatul îl vei vindeca, fără să mai fie nevoie de mînie.

---

[1] Conform mitologiei grecești posthomerice și posthesiodice, orice *daimon* personal era o parte desprinsă din Zeus, pe care omul o primea în momentul concepției, deci înainte de naștere.

Fără nimic dramatic, nici ca o curtezană sclifosită [1].

29. Chiar din acest moment îți stă în putere să trăiești după cum ai gîndi în clipa cînd ești pe punctul de a pleca din viață [2]. Iar dacă nu ți se îngăduie, atunci părăsește viața într-un asemenea fel, totuși, ca și cum n-ai încerca nici o suferință. „Este fum și plec". De ce socotești aceasta o ispravă ? Pînă cînd nimic de felul acesta nu mă alungă, rămîn cu sufletul liber și nimeni nu mă va împiedica să fac ceea ce vreau, iar eu doresc ceea ce apare potrivit cu natura unei ființe sociale și raționale.

30. Gîndirea universului este de natură socială. Prin urmare, a făcut pe cele mai slabe în hatîrul celor mai puternice și pe cele mai puternice ca să se acomodeze unele cu altele. Privește cum sînt rînduite unele sub altele, cum sînt dispuse, cum este asigurat locul fiecăreia după importanță și merit și, cum pe cele mai puternice le-a unit printr-o comunitate de gînduri, pline de armonie și reciproce.

31. Cum te-ai comportat pînă acum față de zei, față de cei care ți-au dat naștere, față de frați, de femeie, de copii, de dascăli, de cei care te-au crescut, de prieteni, de cei apropiați, față de sclavi ? Întreabă-te dacă în raport cu toate atitudinile avute ți se pot aplica cuvintele : „Nici n-am făcut nici n-am spus ceva nedrept față de cineva [3]". Adu-ți aminte, de asemenea, prin cîte ai trecut și cîte ai înlăturat ca să te poți păstra, precum și că istoria

---

[1] Textul original confuz și cu lacune.

[2] Textul manuscriselor este obscur și plin de lacune. Conform opiniei lui Gataker ar urma ἐκτοῦβίον. Deși lecțiunea nu este unanim acceptată, traducerea noastră o preferă considerînd-o cu punctul de vedere stoic asupra sinuciderii.

[3] Homer, *Odiseea* IV, 690. Diogene I aertios îl atribuie totuși lui Pithagora (VIII, 22), cu atît mai mult cu cît doctrina examenului de conștiință este preluată de stoicii tîrzii de la neopitagoreici.

vieții și scopul menirii tale de om [1] s-au împlinit, amintește-ți cîte ai văzut, frumoase și bune, cîte plăceri și dureri ai trecut cu vederea, cîte împrejurări aducătoare de renume ai disprețuit și față de cîți nesăbuiți ai arătat noblețe de spirit.

32. Din ce cauză sufletele lipsite de dibăcie și neștiutoare tulbură pe omul iscusit și plin de cunoștințe ? Dar, care suflet este iscusit și plin de cunoștințe ? Desigur, acela care cunoaște începutul, sfîrșitul și rațiunea, răspîndită în substanța universului și care de-a lungul veșniciei timpului, rînduiește totul prin evoluții determinate periodic.

33. Nu peste multă vreme, vei fi cenușă sau schelet, un nume, sau mai sigur, nici măcar un nume. Dealtfel și numele e doar un sunet, un ecou. Lucrurile prețuite mai mult în viață reprezintă zădărnicii, degrabă sînt supuse putreziciunii, nimicuri, asemenea unor căței care se muscă între ei, unor copii antrenați în discordii zadarnice și vremelnice, care acum rîd și abia după o clipă izbucnesc în plîns ; buna-credință, pudoarea, justiția și adevărul... „Au fugit de pe pămîntul întins, spre Olimp" [2]. Așadar, ce te mai leagă de acest pămînt, din moment ce toate pe care le cunoști prin simțuri sînt lesne schimbătoare și pe urmă nu mai există, și chiar simțurile se dovedesc neclare, ușor înșelătoare, iar viața însăși un abur al sîngelui și cînd, a fi prețuit printre astfel de oameni, e o deșertăciune ? La ce bun, deci ? Așteaptă cu seninătate, fie stingerea vieții, fie transformarea ei. Și pînă vine clipa potrivită a acestui sfîrșit, ce e de ajuns ? Ce altceva decît să cinstești pe zei și să-i binecuvîntezi, să faci bine oamenilor, să înduri unele și să înlături altele [3] ? Să-ți amintești că toate acestea, cîte

---

[1] Cf. VI, 28, unde acest termen are un sens mai restrîns.

[2] Hesiod, *Munci și zile*, v. 197.

[3] Preceptul stoic ἀνέχου καὶ ἀπέχου — suportă și respinge — recomandă acomodarea cu cele conforme cu natura, și dominarea pasiunilor.

le vezi, sînt în afara cărnii şi vieţii tale, nici nu-ţi aparţin, nici nu sînt dependente de tine.

34. Totdeauna ai putea avea o fericită scurgere a vieţii, dacă ai merge pe drumul cel drept, sau dacă ai gîndi şi ai face totul cu o bună rînduială. Căci aceste două trăsături sînt comune şi sufletului divin şi celui omenesc şi oricărei fiinţe raţionale. Primul, că nu eşti împiedicat de către un altul [1], al doilea, că binele constă într-o dreaptă predispoziţie a sufletului şi în săvîrşirea binelui precum şi în obligaţia de a-şi selecta orice pornire în acord cu aceste două precepte.

35. Dacă aceasta nu este răutatea mea, nici n-a fost făcută ca urmare a ei, nici nu pune în primejdie interesul comun, pentru ce îmi neliniştesc sufletul datorită ei ? Şi care este dauna interesului comun ?

36. Nu te lăsa tîrît [2], cu întreaga ta fiinţă, de închipuire ci ajută-te după putere şi destoinicie, chiar dacă ele se împuţinează către un nivel mijlociu şi totuşi nu-ţi închipui că este o vătămare, căci cu siguranţă constituie un obicei rău. Ci, dimpotrivă, fii asemenea bătrînului, care în momentul cînd pleca, a cerut sclavului titirezul, cu toate că-şi amintea că e un titirez. Prin urmare, fă tot aşa şi în această situaţie [3]. Mai ales, fiindcă eşti determinat să apostrofezi de pe tribună [4] : „Omule, ai uitat ce sînt toate acestea ?" „Recunosc că e adevărat ce spui dar sînt rîvnite cu ardoare de către toţi !" „Deci, din această cauză trebuie

---

[1] *Id est* de la săvîrşirea binelui.

[2] Influenţă directă a filozofiei lui Epictet, cf. *Manualul*, 16.

[3] Aluzie la o scenă dintr-o comedie necunoscută astăzi. Se pare că titirezul este simbolul lucrurilor de mijloc, indiferente, care nu intră nici în categoria *bunurilor*, nici într-a *relelor*!

[4] Adică în For, ale cărui tribune se numeau *rostre*.

să fii nebun şi tu ?" [1]. Căci, în ceea ce mă priveşte, eu pot oricînd să fiu un om fericit, în orice poziţie şi în orice situaţie mi-ar fi rezervate, fiindcă, de fapt, este un om fericit cel care-şi asigură un destin fericit, iar o ursită bună înseamnă activităţi sufleteşti fără cusur, porniri frumoase şi fapte bune.

[1] Raţionamentul urmăreşte să stabilească realul conţinut şi implicaţiile noţiunii de fericire.

CARTEA a VI-a

1. Substanța universului este ascultătoare și mlădie, iar rațiunea care o cîrmuiește nu conține în sine nici o cauză a săvîrșirii răului, căci nu are răutate, nu acționează aspru și nici nu este nimic vătămat de aceasta. Așadar, toate se nasc și toate se desăvîrșesc după îndrumările ei.

2. Cînd îți îndeplinești datoria, nu-ți face nici o grijă, fie că tremuri de frig sau ți-e cald, fie că moțăi, somnoros încă, sau ai dormit din plin, fie că afli de propria-ți defăimare sau laudă, fie că poate ai să mori sau că faci altceva. Căci și moartea este una din acțiunile care folosesc la întreținerea vieții. Prin urmare, este de ajuns și în ceea ce privește moartea, dacă în momentul cînd se înfățișează, îți menții buna dispoziție.

3. Privește totdeauna în profunzimea lucrurilor. Să nu-ți scape din vedere nici calitatea sa specifică, nici valoarea vreunei activități.

4. Toate cele supuse simțurilor și cunoașterii noastre se vor schimba cu repeziciune, fie că se vor preface în aburi, dacă este adevărat că se unifică substanța primară, fie că se vor descompune și se vor împrăștia.

5. Rațiunea, conducătoare supremă, știe în ce fel este dispusă, ce săvîrșește și asupra cărei materii își desfășoară acțiunea.

6. Cel mai înălțător mijloc de răzbunare împotriva făcătorilor de rele, este să nu fii niciodată asemenea lor.

7. Dăruiește-ți desfătarea unei singure bucurii și liniștea unui singur prilej de odihnă : trecerea de la o faptă folositoare tuturor semenilor, la o alta utilă tuturor, aducîndu-ți aminte, bineînțeles, totdeauna de zei.

8. Rațiunea conducătoare este acea parte a omului ce se trezește și se modifică, care se realizează în felul dorit, putînd să-și reprezinte după cum vrea ea, ceea ce se petrece.

9. Toate se desăvîrșesc în concordanță cu natura întregului univers, așadar, nu în conformitate cu o altă natură oarecare, fie că aceasta ar conține lumea din afară, învelind-o de jur împrejur, fie că apare cuprinsă în ea, fie că, nepăsătoare, este îndepărtată de lume.

10. Ori dezordine, destrămare și împrăștiere [1], ori unitate, rînduială și providență divină. În primul caz, la ce-aș mai vrea să-mi petrec viața într-o asemenea lume alcătuită la întîmplare, într-o astfel de confuză dezordine ? Deci, de ce să mă preocup de altceva, decît de faptul că voi deveni cîndva pămînt ? [2] De ce să mă zbucium îngrijorat ? Căci orice aș face și pe mine mă așteaptă descompunerea. În al doilea caz, cinstesc pe cel care mă cîrmuiește, îmi găsesc cumpăna liniștii și-mi pun nădejdea în el.

11. De cîte ori te vor constrînge împrejurările să te zbuciumi din adîncurile ființei, întoarce-te grabnic spre tine însuți, nu-ți ieși din fire mai mult decît este necesar în raport de ceea ce te-a silit, căci numai astfel vei fi mai stăpîn pe armonia ta interioară, mai ales, dacă revii necurmat la aceasta.

---

[1] Este o mențiune evident deformată, pentru contraargumentare, a filozofiei epicureice.

[2] Citat din Homer, cf. *Iliada* VII, v. 99.

12. Dacă ai avea soacră și totodată și mamă, le-ai îngriji desigur și de soacră, dar drumul tău obișnuit te va purta necontenit către mamă. O astfel de semnificație au acum pentru tine Curtea și filozofia. Revino cît mai des către povățuirea celei din urmă [1] și găsește-ți tihna într-însa, căci datorită îndrumărilor ei, cei de la Curte îți vor părea suportabili și tu, lor, de asemenea.

13. Întocmai cum ne facem o părere despre felurile de mîncare și despre tot ce constituie aliment, gîndind că unul reprezintă hoitul unui pește, altul al unei păsări, celălalt al unui purcel, sau că vinul de Falera este must stors din struguri, ori că purpura e lînă de oaie, muiată în sînge de scoică, sau privitor la ceea ce ține de iubire, că, de fapt, se reduce totul la o simplă și obișnuită frecare interioară și după un oarecare spasm, o ejecție vîscoasă [2]. Prin urmare, numai în măsura în care aceste reprezentări ating esența lucrurilor și le examinează riguros pătrunzînd în profunzimea lor se vede cam ce fel de lucruri sînt. Tot astfel trebuie să se acționeze față de toate aspectele vieții, să ne facem o imagine vrednică de crezămînt, absolut exactă asupra lucrurilor și în orice situație, dezgolindu-l pe fiecare, să ne dăm seama de vremelnicia lor, printr-o cunoaștere amănunțită, după ce le-am despuiat de tot învelișul datorită căruia aveau o valoare aparentă. De asemenea, trufia amăgitoare este primejdioasă ; și, de fiecare dată, cînd socotești că te ocupi numai de treburile ce merită osteneala, tocmai atunci te înșeli foarte mult. Ai în vedere, deci, tot cu privire la cele afirmate pînă acum și cuvintele lui Crates [3] despre Xenocrates [4].

---

[1] A se înțelege filozofia.

[2] Duritatea textului este justificată numai de aversiunea pe care Marcus Aurelius o avea pentru slăbiciunile cărnii, dovedită, dealtfel, și în viața de toate zilele.

[3] *Crates din Teba*, filozof cinic.

[4] Aluzie la un text, astăzi necunoscut, al lui Crates, prin care critica pe Xenocrates, conducătorul „Academiei", după moartea lui Platon.

14. Majoritatea lucrurilor de care se minunează gloata, aparţin categoriilor generale, cele ce dăinuiesc prin coeziune sau prin natura lor, pietrele, lemnele, smochina, viţa de vie, măslina ; cele preţuite de către unii, cu puţin mai cumpăniţi se menţin datorită suflului vital : turmele de oi, turmele de vite ; cele preţuite de către cei cu o spiritualitate mai înaintată există datorită unui suflet raţional, dar nu sufletului raţional universal, ci aceluia mărginit la înclinaţia pentru un anumit meşteşug, ori la simpla iscusinţă de dobîndire a unei mulţimi de sclavi. [1] Cine preţuieşte, însă, sufletul raţional universal al fiinţelor raţionale şi politice, nu se mai lasă abătut de către alte preocupări ; mai presus de toate el îşi păstrează sufletul în deplină şi statornică armonie cu principiile raţiunii universale şi cu interesele fundamentale ale comunităţii şi totdeauna, cu stăruinţă, îşi dirijează pînă la capăt orice mişcare şi activitate şi colaborează cu cel de aceeaşi origine cu el, pentru atingerea scopului comun.

15. Unele abia aşteaptă să se nască, altele se grăbesc să dispară. Şi din ceea ce există, abia s-a zărit, că o parte s-a şi stins. Scurgerea şi transformarea împrospătează în continuu universul, întocmai cum neîntrerupta mişcare a timpului înnoieşte pentru totdeauna nemărginita veşnicie. În acest fluviu, deci, care din cele trecătoare pe lîngă noi într-o scurgere zorită, merită să fie preţuite, din moment ce nu pot fi statornice ? E ca şi cum cineva ar începe să se împrietenească cu una din zburătoarele vrăbii, care, abia zărită, se şi şterge din privire, către zare. În acelaşi fel, însăşi viaţa fiecăruia este doar un abur al sîngelui, o respiraţie din aer. După cum aerul, odată inspirat, e imediat restituit, ceea ce facem în fiecare clipă, este şi puterea de a respira, considerată în totalitatea ei, dobîndită în momentul naşterii, ieri sau cu o zi înainte, alaltă-

[1] La Roma, valoarea şi importanţa cetăţenilor era dată de numărul şi iscusinţa sclavilor.

ieri, și care trebuie restituită aceleiași surse de unde a fost absorbită la început.

16. Nu merită să fie prețuit, nici faptul că elimini aer, asemenea plantelor, nici că respiri, la fel cu animalele domestice sau fiarele, nici că te impresionează unele închipuiri, sau că ești hărțuit de instincte, că-ți duci traiul în turme, că te hrănești, fiindcă aceasta este asemenea excreției resturilor mîncării. Atunci ce merită oare să fie prețuit ? Să fii aplaudat ? Nici atît ! Fără îndoială, că nici să fii aclamat și lingușit. Căci elogiile din partea celor mulți, sînt, în realitate, un plescăit al limbilor. Îndepărtează-te, prin urmare, și de biata glorie. Atunci, ce rămîne vrednic să fie prețuit ? Consider că merită a fi luat în seamă faptul că omul se mișcă potrivit cu firea proprie și că se domină, tendință către care duc în același timp și studiile și artele. Căci, într-adevăr, orice meșteșug are în vedere ca ceea ce se pregătește să fie folositor lucrului respectiv. Și grădinarul și viticultorul, care-și îngrijește vița de vie, și îmblînzitorul, care dresează mînjii, sau dresorul de cîini caută aceasta. Și educatorii și dascălii năzuiesc către aceeași țintă. În concluzie, un asemenea țel e vrednic să fie considerat. Și dacă stăpînești bine acest lucru, nimic din celelalte nu-ți vei mai dori. Oare nu vei înceta și din nou vei da prețuire multora din celelalte ? Atunci nu vei mai fi independent, mulțumit cu propria-ți persoană, netulburat. În mod necesar, atunci, pizmuiești, ești gelos, suspectezi pe cei ce-ar fi în stare să-ți răpească aceste bunuri, unelteşti împotriva acelora care au ceea ce este apreciat de tine. Într-un cuvînt, este strict necesar să fie într-o stare de tulburare și confuzie cel căruia-i lipsește vreunul din aceste lucruri. În plus, un astfel de om, de multe ori, cîrtește și împotriva zeilor. Dar respectarea și prețuirea propriei tale gîndiri te va face mulțumit, vei fi plăcut oamenilor și recunoscător zeilor, fiindcă vei lăuda toate cele hărăzite și rînduite de aceștia.

17. În sus, în jos, în cerc, se găsesc direcțiile în care sînt purtate elementele. Mișcarea virtuții nu este însă în nici una din direcțiile respective, ci e ceva mai divin și, înaintînd pe un drum greu de imaginat, își străbate, în chip desăvîrșit, calea sa.

18. Ce fel de gînduri ciudate își fac unii! Ei nu consimt să preamărească pe contemporani, dar însemnă totuși foarte mult pentru ei să fie lăudați de oamenii viitorului, pe care nici nu i-au văzut, nici nu-i vor vedea vreodată. Acest fel de a gîndi este aproape ca și cum ai fi mîhnit pentru faptul că cei care s-au născut cu mult înaintea ta, n-au spus vorbe de laudă despre tine.

19. Dacă ceva pare greu de realizat pentru tine, să nu socotești că este cu neputință oricărui om: dar dacă ceva este posibil omului în general și potrivit naturii sale, consideră că acest lucru poate fi înțeles și făcut și de către tine.

20. Ne-a zgîriat cineva cu unghiile în timpul exercițiilor de gimnastică și lovindu-ne tare, cu capul, ne-a făcut o rană. Dar nu ne arătăm nemulțumirea, nici nu sîntem contrariați, nici nu-l suspectăm, mai tîrziu, ca pe unul care ar fi făcut cu intenție aceasta. Totuși, ne păzim de el, dar nu ca de un dușman, nici cu neîncredere, doar îl evităm cu prudență binevoitoare. În acest fel trebuie oricine să se comporte și în celelalte împrejurări ale vieții. Adică să treacă cu vederea multe neplăceri ca și cum ar veni din partea unor colegi în cursul unor exerciții de gimnastică. Căci este cu putință să ne ferim, așa cum am spus, dar fără a fi bănuitori și a urî.

21. Dacă cineva poate să mă convingă și să mă determine a sesiza că nu gîndesc și că nu lucrez potrivit cu dreptatea, mă voi schimba bucuros, căci eu caut adevărul, prin care nimeni n-a fost vreodată vătămat; este, însă, atins acela, stăruitor în greșeala și în neștiința sa.

22. Eu fac ce se cuvine. Alte lucruri nu mă abat, căci ori sînt neînsufleţite, ori fără raţiune, ori au rătăcit şi nu cunosc drumul.

23. De fiinţele neraţionale şi, în general, de cele ce mi se opun mă folosesc înţelept, adică cu mărinimie şi în mod liber. De oameni, însă, fiindcă au raţiune, mă folosesc cu bunăvoinţa datorată unor membri ai societăţii. În orice împrejurare cheamă în ajutor pe zei, fără să te preocupe întrebarea cît timp trebuie să faci acest lucru, căci sînt de ajuns şi trei ore astfel trăite [1].

24. Alexandru Macedon şi îngrijitorul catîrilor săi, după ce au murit au fost aduşi în situaţie asemănătoare, fie ridicaţi către aceeaşi germeni raţionali ai universului, fie risipiţi, deopotrivă, în atomi.

25. Reflectează cîte evenimente, privitoare atît la cele trupeşti cît şi la cele sufleteşti, se petrec simultan cu fiecare dintre noi într-o clipită a vremii ; şi astfel nu te vei mai minuna, dacă mult mai multe şi mai exact toate evenimentele se desfăşoară deodată, în acest ansamblu unic şi atotcuprinzător, numit univers.

26. Dacă cineva îţi pune întrebarea, cum se scrie numele lui Antoninus, oare făcînd efort, vei pronunţa fiecare dintre sunete ? Ori, dacă se mînie cumva, îi vei întoarce patima, mîniindu-te şi tu ? Nu vei pronunţa numele cu calm, rar, enumerînd şi accentuînd fiecare dintre litere ? Deci, tot astfel adu-ţi aminte că şi în această viaţă, orice datorie e alcătuită dintr-un anumit număr de acţiuni. Trebuie dar, păstrînd în minte acest lucru, să înaintezi pînă la capăt pe drumul stabilit, fără să faci zgomot în

---

[1] Marcus Aurelius are în vedere aici meditaţia divină invocată prin rugăciune, care ajută omului să-şi folosească bine timpul acordat pentru viaţă. Ideea este comună stoicilor recenţi, care, în unanimitate consideră că un interval de timp, astfel petrecut, oricît ar fi de scurt, valorează mai mult decît o perioadă lungă trăită în inactivitate. Cf. şi Seneca, *Epistulae*, VIIC, 2 şi CI, 15.

jurul persoanei tale, fără să-ți arăți nemulțumirea împotriva celor satisfăcuți.

27. Cît este de crud să nu dai libertate oamenilor să năzuiască spre ceea ce li se pare potrivit și folositor! Totuși, într-o oarecare măsură, tu nu le dai această îngăduință, de cîte ori te iriți, din cauză că greșesc. Căci ei sînt totdeauna atrași spre acestea, ca spre unele care par potrivite și folositoare pentru ei. Bine, dar ele totuși nu sînt așa cum par. Atunci, fără să te superi, tu ești obligat să-i înveți și să le arăți realitatea.

28. Moartea, sfîrșitul tuturor senzațiilor, al convulsiei instinctelor, sfîrșitul acestui du-te vino al gîndului și al îndatoririlor față de trup.

29. Este rușinos că în viață trupul nu slăbește și sufletul, în acest timp, se lasă totuși, dinainte copleșit de slăbiciune.

30. Ai în vedere să nu porți în tine prea mult dintr-un Cezar, nu te lăsa pătruns de un astfel de spirit, căci așa ceva se întîmplă. Păstrează-te deci, simplu, bun, întreg și curat, demn, natural, prieten al dreptății, pios, binevoitor, duios și ferm în îndeplinirea celor ce se cuvine să faci. Luptă ca să rămîi așa cum a vrut să te modeleze filozofia. Respectă pe zei, ocrotește pe oameni: viața este scurtă. Singura roadă a vieții pămîntești, o clară și virtuoasă dispoziție a spiritului și activitatea pentru folosul comun. Fă toate acestea, după cum se cuvine unui învățăcel al lui Antoninus. Aplică fermitatea și interesul bine susținut și viguros pentru faptele potrivite pe deplin cu rațiunea, atitudinea sa egală în toate situațiile, caracterul său venerabil, seninătatea înfățișării, distincția fermecătoare, nepăsarea față de glorie, rîvna deosebită depusă pentru înțelegerea precisă a treburilor, felul în care nu lăsa să-i scape nimic, înainte de a studia și răstudia problema, înainte de a-i înțelege în profunzime toate aspectele; amintește-ți cum răbda el pe cei care îl criticau pe nedrept, fără ca să răspundă, la rîndu-i cu reproșuri, cum nu se

pripea la nimic și nu accepta pîra calomnioasă ; adu-ți, de asemenea, aminte, cu cită pătrundere cerceta caracterele și faptele, fără ca să fie însă dojenitor, sau sfios, bănuitor ori sofist ; sau, cum se mulțumea cu puțin, de exemplu, în privința locuinței, dormitului, mesei, îmbrăcămintii și serviciului său personal ; gîndește-te totdeauna cît de mult iubea sinceritatea, cît era de răbdător, cum îndrăgea munca și efortul ; ori, de pildă, cum rămînea pînă seara în aceeași activitate, datorită felului său de viață, modest și frugal, fără să fie nevoie s-o întrerupă, chiar pentru necesitățile naturale, în afara orelor obișnuite ; ai în gînd și cît era de statornic, de cumpănit și de plăcut în prieteniile sale ; puterea de a îndura să-i fie contrazise părerile și bucuria cu care întîmpina pe oricine înfățișa o soluție mai bună, cît era de pios, fără să aibă, însă, superstiții ; fă toate acestea, pentru ca atunci cînd îți va suna ceasul sfîrșitului să ai aceeași conștiință curată, pe care a avut-o el.

31. Reîmprospătează-ți puterile și recheamă-te pe calea cea dreaptă și după ce te-ai trezit iarăși și ai înțeles că visele ți-au adus neliniști, privește din nou, în stare de veghe, cauzele tulburărilor tale, așa cum le-ai privit în vis.

32. Sînt alcătuit dintr-un trup neînsemnat și dintr-un suflet. Pe de o parte, deci, trupului îi sînt indiferente toate, fiindcă nici nu e în stare să le deosebească între ele, iar gîndirii îi sînt indiferente toate activitățile care nu sînt ale ei. Pe de altă parte, activitățile care sînt ale ei toate sînt în puterea sa. Chiar și asupra acestora, totuși, ea acționează numai cu privire la activitățile clipei prezente, căci faptele viitorului, sau cele care au trecut, acum, în clipa de față, îi sînt cu totul indiferente.

33. Cîtă vreme piciorul face ceea ce trebuie și mîna ceea ce se cade, nici oboseala piciorului, nici truda mîinii nu sînt împotriva naturii. Tot astfel și truda omului, cît

timp își face datoria sa de om, pentru el, ca om, nu este împotriva naturii. Și nu constituie un rău.

34. Cît de multe plăceri au simțit tîlharii, desfrînații, ucigașii de părinți, paricizii ?

35. Nu vezi cum, pînă la un punct, meseriașii iscusiți se pun de acord cu cei nepriceputi, dar cu toate acestea nu contravin întru nimic învățăturii propriei lor meserii și nici nu rabdă să fie abătuți de la aceasta ? Și nu ți se pare măcar ciudat, că arhitectul și medicul respectă regulile de bază ale meseriei proprii, mai mult decît ține seamă omul de rațiunea lui, partea comună cu zeii ?

36. Asia, Europa sînt doar unghere ale universului, toată apa pămîntului e doar o picătură din univers și Muntele Athos, un grăunte al universului. Toate sînt mărunte, grabnic schimbătoare și supuse pieirii. Vin de acolo, de la această comună rațiune conducătoare, fie că sînt puse direct în mișcare, fie antrenate în aceeași cauzalitate. Chiar botul căscat al leului, otrava distrugătoare și tot ceea ce face rău, spinii, noroiul reprezintă adaosuri complementare ale celor nobile și frumoase. În consecință, să nu-ți închipui că ele ar fi străine cumva de principiul venerat, ci ia totdeauna în considerare și sursa comună a tuturor lucrurilor.

37. Cine vede în prezent, a văzut totul, adică și cîte s-au ivit pînă acum din veșnicie și cîte se vor scurge în necuprinsa vreme, de acum înainte, căci toate au aceeași origine și înfățișare.

38. Cugetă cît mai des cu putință, la dependența reciprocă a celor din univers și la raportul de conexiune statornicit între ele. Căci, într-un anumit fel, toate există într-o înlănțuire grandioasă a unora cu celelalte. În consecință, acestea există și unele față de altele, potrivit aceleiași afinități, căci fiecare lucru se alătură unul altuia, în ordine, și aceasta în virtutea unei mișcări de tensiune bine rînduită, a unei concordanțe mutuale și a unității substanței.

39. Adaptează-te faptelor și evenimentelor hărăzite de soartă și iubește, dar cu sinceritate, pe acești oameni, cu care împărtășești aceeași ursită.

40. Un instrument, o sculă, tot ce este util, e socotit bun, dacă face treburile pentru care a fost construit, cu toate că autorul se află, de obicei, departe de locul unde e folosit. Cu atît mai mult, în lucrările făcute și călăuzite de către natură, puterea care le-a alcătuit există înlăuntrul lor și rămîne în ele. În consecință și mai mult se cade să fie respectată această putere și să socotești că, dacă-ți călăuzește existența potrivit cu voința sa, viața ta se va petrece în deplin acord cu gîndirea. În același fel, toate se desfășoară, în cadrul întregului univers, în concordanță cu rațiunea lui.

41. Dacă socotești că este un bine sau un rău pentru tine un lucru din cele care se produc în afara voinței tale, este absolut necesar, ca, după ce te-a izbit un asemenea rău sau ai fost lipsit de un astfel de bine, să cîrtești împotriva zeilor, sau să urăști pe oameni, socotindu-i că sînt sau bănuind că vor fi pricini ale lipsurilor sau nenorocirii tale? Deci, datorită deosebirii făcute între evenimente, nedreptățim de foarte multe ori pe semeni sau pe zei. Dacă am socoti bune sau rele, însă, numai pe acelea care stau în puterea noastră, nu mai rămîne nici o cauză, nici ca să acuzăm divinitatea, nici ca să ne statornicim pe o poziție dușmănoasă față de oameni.

42. Toți desfășurăm împreună o activitate în vederea îndeplinirii unui scop, unii în deplină cunoștință de cauză și urmînd un plan rațional, alții, dimpotrivă, fără chiar să-și dea seama. Așadar și acei care dorm, spune, mi se pare Heraclit[1]: „Lucrează și participă împreună la muncă pentru împlinirea celor ce se petrec în univers"; dar fiecare colaborează într-un fel deosebit, pe scurt, adică, chiar și cel care cîrtește sau încearcă să stea împotriva

[1] Cf. Heraclit, *Fragmente der Vorsokratiker*, ed. Diels, fragm. 75.

evenimentelor, căci universul se foloseşte şi de un astfel de om, fiindcă-i este necesar. Rămîne deci să-ţi dai seama în ce categorie te stabileşti şi de ce fel de activitate te ataşezi. Căci acela care cîrmuieşte universul se va folosi de tine în modul cel mai potrivit, te va primi şi te va rîndui ca parte printre cei care muncesc şi sînt folositori în îndeplinirea unui scop. Tu, însă, să ai grijă să nu devii o astfel de parte încît să ţi se aplice versul lipsit de valoare şi caraghios dintr-o tragedie, pe care-l aminteşte Chrysippos [1].

43. Soarele pretinde oare că e destoinic să săvîrşească ceea ce face ploaia ? Sau, Asclepios [2] se socoteşte vrednic să facă cele ale zeiţei purtătoare de roade [3] ? Sau fiecare dintre aştrii, nu se deosebesc unul de celălalt şi totuşi colaborează la împlinirea aceluiaşi scop ?

44. Dacă zeii au decis în privinţa mea şi a ceea ce trebuie să mi se întîmple, bine au hotărît. Căci, nici nu este uşor să-ţi închipui un zeu lipsit de puterea de a alege. Pe de altă parte, datorită cărei cauze ar fi hotărît să mă împingă spre săvîrşirea răului ? Ce ar fi rezultat pentru ei, sau pentru universul de care se preocupă cu cea mai mare grijă ? Iar dacă n-au decis, ceva în mod special pentru mine, fără îndoială ei au hotărît asupra celor universale şi eu am datoria să primesc cu bucurie pe cele care se adaugă lor, ca nişte urmări firesti, să mă simt mulţumit de evenimentele produse. Sau, dacă n-au hotărît asupra nici unui fenomen — dar, e o lipsă de pietate să credem aceasta — atunci să nu le mai aducem jertfe, să nu mai înălţăm rugăciuni, să nu mai jurăm pe ei, nici altele să nu mai facem, adică cele pe care le îndeplinim în mod obişnuit, ca pentru nişte zei, prezenţi totdeauna

---

[1] Cf. Plutarh, *De comm. Not.* XIV şi Chrysippos, Ed. Arnim., fragm. 1181.

[2] Zeul medicinei, supranumit „Vindecătorul".

[3] *Demeter*, sora şi soţia lui Zeus, zeiţa fecundităţii pămîntului, supranumită şi Carpofora — purtătoarea de roade, venerată prin misterele celebrate în pădurea sacră din Eleusis.

și care vieţuiesc în mijlocul nostru. Dacă totuşi, zeii n-au decis asupra nici unui lucru referitor la persoana noastră, îmi este dată mie, însă, puterea de a alege în privinţa mea, iar pentru mine e necesar să hotărăsc căutarea a tot ce-mi este util ; iar folositor pentru fiecare, este ceea ce se potriveşte cu structura şi natura lui. Natura mea este aceea a unei fiinţe raţionale şi politice. Deci, mie ca Antonin, cetate şi patrie mi-este Roma, iar ca om, universul. În concluzie, numai cele necesare acestor două comunităţi sînt pentru mine bunuri.

45. Tot ce se întîmplă fiecăruia este de folos universului. Atît este de ajuns. Acum, mai departe încă, dacă bagi bine de seamă, vei vedea, în general, că cele folositoare fiecărui om sînt utile şi celorlalţi ; trebuie să înţelegi însă cuvîntul — folos, într-un sens mai comun, aplicabil şi lucrurilor de mijloc [1], adică acelora care nu constituie nici bunuri propriu-zise, nici rele adevărate.

46. La fel cum, cînd ţi se înfăţişează într-un amfiteatru sau în alte asemenea locuri, aceleaşi reprezentaţii, aceeaşi plictisitoare imagine, valoarea spectacolului se micşorează, tot aşa, de-a lungul întregii vieţi încerci un sentiment de monotonie, căci toate se mişcă în sus şi în jos şi decurg din cauze identice. Oare, pînă cînd ?

47. Cugetă neîntrerupt, cîţi oameni, de cîte condiţii, din cîte profesii şi naţionalităţi, au murit pînă acum. Astfel, dacă vei coborî cu gîndul pînă în vremea lui Filistion [2],

---

[1] Lucrurile de mijloc stau între virtute, binele suprem şi răutate, care este cel mai mare dintre rele. Sînt două categorii de lucruri de mijloc : „preferabile", bunuri exterioare pe care înţeleptul le doreşte cu moderaţie şi „nepreferabile", adică de nedorit, ca sărăcia, boala, etc. Între aceste două categorii, sînt cele absolut indiferente — aici Marcus, vorbind de „preferabile", înţelege de folos evident, chiar la nivelul vieţii de toate zilele, din moment ce ele folosesc şi prietenilor şi rudelor.

[2] Medici ai antichităţii : Filistion, presupus autor al cărţilor asupra dietei incluse în *Corpus*-ul hipocratic, era originar din Locrida. Ceilalţi doi sînt necunoscuţi.

Foibos, Origanion. Întoarce-te acum cu mintea spre alte neamuri. Trebuie acum să schimbăm privirea retrospectivă spre epoca în care au trăit atîția oratori iscusiți sau distinși filozofi, Heraclit, Pithagora, Socrates, ori, într-o vreme mai veche, atîția eroi și într-o vreme mai recentă, atîția comandanți de oaste sau tirani ; pe lîngă aceștia, Eudoxos [1], Hipparchos [2], Archimedes și alții, atît de subtili și de pătrunzători prin natura lor, cu suflet măreț, cu rîvnă pentru muncă, ori alții, nelegiuiți sau trufași, sau filozofi care au disprețuit viața scurtă, supusă pieirii, a oamenilor, ca de exemplu Menippos [3] și cîți alții asemenea. Cugetă acum cu atenție, la toți aceștia, la faptul că zac vlăguiți, din vremuri vechi. De ce oare este păgubitor pentru ei acest lucru ? Ori, mai mult, de ce pentru aceia care nu sînt încă numiți ? Într-un cuvînt, într-o astfel de situație, cu mult mai vrednic de prețuire este a-ți duce viața în deplin acord cu adevărul și cu dreptatea, a păstra o atitudine omenoasă, binevoitoare chiar față de cei prefăcuți și nedrepți cu care conviețuim.

48. Cînd vrei să simți o bucurie, gîndește-te la meritele acelora cu care trăiești împreună : de pildă, la energia neobosită a unuia, la modestia altuia, la generozitatea sau la altă însușire a celuilalt. Căci, cu siguranță nimic nu farmecă mai mult ca exemplele de virtute ce strălucesc în obiceiurile și caracterele celor cu care ne ducem traiul, mai ales dacă așa ceva se întîmplă cît mai des cu putință.

49. Nu cumva te mîhnești deoarece cîntărești doar atîtea litre [4] și nu ai trei sute ? Sau, în același chip, că

[1] Filozof, discipol al lui Platon.

[2] Filozof, din epoca lui Ptolemaios Philadelphos, secolul al IV-lea — al III-lea î.e.n.

[3] Filozof cinic, originar din Gadara, elevul lui Metrocles, discipolul lui Diogenes. A trăit în secolul al III-lea î.e.n., este fondatorul speciei literare „satira menipee", protagonist în *Dialogurile morților*, opera lui Lucian din Samosata, filozof sofist, 129-200 e.n.

[4] Unitate de măsură antică, oarecum egală cu o uncie — 0,28 g.

ţi-e dat să vieţuieşti numai atîţia ani şi nu mai mult ? Dar, după cum te mulţumeşti cu cîtă cantitate din substanţa universului ţi-a fost hărăzită, tot aşa trebuie să fii satisfăcut şi de timpul dat.

50. Incearcă să-i convingi pe toţi aceştia, chiar dacă o faci împotriva voinţei lor, de cîte ori raţiunea dreptăţii te îndeamnă astfel. Dacă ţi se împotriveşte vreunul, folosindu-se chiar de violenţă, întîmpină-l pe acesta cu o purtare cît mai plăcută, păstrează-ţi seninătatea şi calmul şi foloseşte piedica ivită în cale, drept imbold spre altă virtute ; aminteşte-ţi că ai întreprins acţiunea cu rezerve şi că nu tinzi spre ceea ce este cu neputinţă. Prin urmare, către ce fel de scop năzuieşti ? Spre o ţintă de acest fel. Foarte bine, ţelul este atins. Cele pentru a căror săvîrşire am fost aduşi pe lume se îndeplinesc.

51. Cine este dornic de faimă [1] consideră activitatea altuia ca propriul său bun. Cel ce iubeşte plăcerile priveşte drept bun al său, propriile sale patimi, iar cel ce are cu adevărat gîndire limpede, recunoaşte ca bun propriu acţiunile şi faptele proprii [2].

52. Stă în puterea oricui să nu aibă nici un fel de părere despre cele ce i se întîmplă şi să nu simtă în suflet nici o tulburare ; căci faptele, prin ele însile, nu sînt de natură să stîrnească părerile noastre.

53. Obişnuieşte-te să tratezi cu deosebită atenţie cele spuse de acela cu care discuţi şi pătrunde atît cît te ajută puterile, în sufletul vorbitorului.

54. Ceea ce nu foloseşte roiului, nu este util nici pentru albină.

55. Dacă navigatorii ar vorbi de rău pe cîrmaci şi bolnavii pe medic, cui altuia ar mai da ascultare ? Sau, cum ar mai acţiona cîrmaciul pentru salvarea celor cu care

---

[1] Pentru această tripartită împărţire a caracterelor umane, cf. Platon, *Republica*, 480 a.

[2] Pentru argumentarea problemei, cf. şi cartea a IX-a, 7§.

navighează împreună, ori doctorul pentru tămăduirea celor îngrijiți ?

56. Cît de mulți dintre cei cu care am venit pe lume odată, în clipa de față, sînt duși dintre noi !

57. Celor care au gălbinare li se pare amară mierea, apa stîrnește spaimă celor bolnavi de turbare, iar copiilor mica lor minge rotundă le pare frumoasă. De ce m-aș mînia, așadar ? Socotești că o părere greșită are asupra sufletului o putere mai mică decît fierea bolnavului de gălbinare și decît otrava pentru bolnavul de turbare ?

58. Nu te va împiedica nimeni să trăiești potrivit cu rațiunea naturii tale, iar în afara rațiunii universale nu ți se va întîmpla nimic.

59. Ce fel de oameni sînt cei cărora vor să placă unii, în vederea căror scopuri și datorită căror fapte ? Cu cîtă repeziciune veșnicia va învălui totul și cîte a cuprins pînă acum ?

CARTEA a VII-a

1. Ce este viciul ? Acesta este ceea ce ai întîlnit de multe ori [1]. Şi pentru orice împrejurare să-ţi fie la îndemînă convingerea că viciul este ceea ce ai văzut de multe ori. Oriunde te-ai duce cu gîndul, în sus ori în jos, vei găsi aceleaşi vicii de care e plină istoria, în vremurile străvechi, în perioadele de mijloc, în epocile mai apropiate şi care şi acum sînt din belşug în oraşe şi în locuinţe. Nimic nu este nou, totul este obişnuit şi de scurtă durată.

2. Cum pot fi altfel distruse părerile, dacă reprezentările care le-au provocat nu sînt înăbuşite ? Mai ales că stă în forţa fiecăruia să reîmprospăteze astfel de reprezentări [2] ; se poate însă, cu privire la orice eveniment, să ai şi părerea cuvenită ; deci, dacă se poate, de ce să mă zbucium ? La urma urmei, cele din afara judecăţii mele nu au nici o legătură cu propria-mi gîndire. Înţelege şi vîră-ţi în minte acest adevăr şi fii drept. Ai posibilitatea să-ţi refaci viaţa. Priveşte cu raţiune din nou, acţiunile şi

[1] Definiţia dată aici viciului devine punct de pornire pentru maximele din cartea a IX-a, 42.

[2] Orice reprezentare trebuie reactualizată, înainte de a efectua o gîndire raţională, pentru a nu da naştere unor păreri care ar putea tulbura conştiinţa. Dealtfel, pentru morala practică a stoicilor şi în particular pentru viaţa lui Marcus Aurelius, paralelismul dintre viaţa propriu-zisă şi meditaţia riguroasă, introspecţia analitică este obligatoriu.

faptele tale cum le considerai cîndva, căci aceasta înseamnă a trăi viaţa din nou.

3. Pofta deşartă de pompă şi lux, reprezentările de pe scenă, turmele de oi, cirezile de vite, întrecerile luptătorilor cu lancia sînt asemănătoare unor oscioare zvîrlite căţeilor, firimiturilor aruncate în bazine peştilor, poverilor trudnic purtate de furnici ; sînt asemenea cu zborul încolo şi încoace al musculiţelor înspăimîntate sau cu dansul unor păpuşi trase de sfori ; aşadar, faţă de aceste preocupări trebuie să păstrezi aceeaşi bună dispoziţie, să nu fii îndărătnic şi să te obişnuieşti cu gîndul că fiecare este vrednic de o preţuire egală cu valoarea preocupărilor sale şi cele pentru care s-a străduit.

4. Referitor la ceea ce vorbeşti trebuie să urmăreşti cu atenţie cuvînt cu cuvînt, privitor la porniri, se impune să analizezi cu seriozitate consecinţele posibile ; pe de o parte, deci, să ai în vedere imediat urmarea ce poate produce şi scopul spre care tinzi, la una, şi semnificaţia cuvîntului rostit, la cealaltă.

5. Oare este de ajuns gîndirea mea să cuprindă aceasta ? Dacă este suficient, mă folosesc de ea ca de o unealtă dăruită de natura universului pentru a înfăptui lucrarea mea ; dacă nu, este de ajuns, fie că încredinţez activitatea, dacă nu face parte din datorile mele, unuia mai vrednic, care poate s-o ducă mai bine la capăt, fie că o voi îndeplini aşa cum pot, luînd, însă, pentru acest scop unul mai capabil, care sub îndrumarea mea să săvîrşească cele potrivite şi folositoare treburilor publice. Oricum, fie că o fac singur, eu însumi, fie împreună cu altul, trebuie să năzuiesc numai la aceasta, adică spre ceea ce este folositor şi potrivit cu interesul comunităţii.

6. Atît de numeroşi oameni, despre care s-au amintit atît de multe, sînt acum aruncaţi sub vălul uitării ; pe de altă parte, tot atîţia care îi preamăreau pe aceştia sînt ei înşişi şterşi din amintire din vremuri străvechi.

7. Nu te rușina că ești ajutat. Căci ți s-a hotărît să faci ce ți-a fost încredințat, asemenea unui soldat la asedierea zidurilor unei cetăți. Ce-ai face, spre exemplu, dacă, fiind șchiop, singur n-ai putea să urci pe metereze, dar împreună cu un altul ai putea s-o faci ?

8. Să nu-ți provoace nici o tulburare cele ce urmează să se petreacă în viitor, dacă va fi nevoie vei ajunge și acolo, purtînd ca îndrumător pentru rezolvarea lor, aceeași rațiune conducătoare de care te folosești acum pentru rezolvarea celor prezente.

9. Toate se împletesc unele cu altele, sfîntă este înlănțuirea lor și aproape nici unul nu este străin sau independent față de celălalt. Căci toate sînt rînduite împreună și desăvîrșesc ordinea aceluiași univers. Fiindcă, din toate este alcătuit un singur univers, un singur zeu trăiește în toate, o substanță și o lege unică, — rațiunea comună tuturor ființelor inteligente — și un singur adevăr, deoarece numai una, fără îndoială, este desăvîrșirea celor de origine și natură identice, a ființelor care participă la aceeași rațiune.

10. Orice element material dispare într-o clipită în substanța universului și orice element formal cauzal este cu repeziciune absorbit spre rațiunea universală, iar amintirea oricărui lucru este înghițită grabnic de veșnicie.

11. Pentru orice ființă rațională, aceeași faptă poate fi și potrivită cu natura sa și în acord cu rațiunea.

12. Ori ești drept, ori sprijinit de către alții [1].

13. După cum membrele corpului sînt elemente în cadrul aceleiași unități, tot astfel și rațiunea, deși împărțită fiecărei ființe raționale, este unică, fiind pregătită în vederea unei anumite colaborări. Dacă îți vei spune, cît mai des cu putință : „Sînt o unitate din ansamblul ființelor raționale", adevărul celor spuse acum va fi

[1] Aceeași distincție a caracterelor a mai fost formulată și în cartea a III-a, capitolul al V-lea.

pentru tine mult mai izbitor ; dacă însă, cu ajutorul literei *r*, îți zici că ești doar o parte [1], n-ai să iubești din inimă pe oameni, nici nu te vei bucura cu tot sufletul cînd faci bine [2], ci îl îndeplinești, asemenea unei datorii formale, ca un om abil, nu ca o binefacere făcută ție.

14. Orice o vrea soarta, e în stare să se năpustească din afară asupra părților care pot suferi în urma unor astfel de lovituri, căci ele, adică cele aflate în suferință, se vor plînge dacă vor dori. Eu, însă, dacă nu socotesc că ceea ce s-a întîmplat constituie un rău, nici nu mă simt vătămat. Și este în puterea mea să nu gîndesc astfel.

15. Orice-ar face sau orice-ar spune cineva, eu trebuie să fiu bun, întocmai cum aurul, smaraldul sau purpura și-ar spune necontenit : „Orice-ar face sau orice-ar spune cineva, eu trebuie să fiu smarald și să-mi păstrez culoarea mea strălucitoare".

16. Rațiunea conducătoare să nu se zbuciume niciodecum, vreau să spun adică nici să nu se teamă, nici să nu se lase stîrnită spre vreo dorință [3]. Dacă altcineva poate să se sperie sau să se întristeze, n-are decît s-o facă, fiindcă ea însăși, prin felul său de a privi lucrurile nu se va lăsa împinsă spre asemenea abateri. Trupul să-și poarte singur de grijă ca să nu îndure nimic, dacă poate, iar dacă toți suferă, s-o spună ; sufletul însă, locul unde se înfiripă spaima, tristețea, care, într-un cuvînt, reprezintă focarul din care se ivesc părerile despre cele amintite, să nu sufere însă nimic, să nu încline către o asemenea părere. Rațiunea

---

[1] Opoziția membru, element al unui ansamblu unitar — μέλη și partea simplă luată dintr-un întreg μέρη e prezentată și la Platon, Phaedros 238 a vrea să exprime în opinia lui Marcus diferența între cel care trăiește activ și total preceptele morale și cel care face din îndeplinirea lor o simplă formalitate.

[2] Din lecțiunile oferite, am optat pentru aceasta, fiind apropiată atît de cele afirmate în cartea a IV-a, 20 cît și în cartea a IX-a, 42.

[3] Lecțiunea adoptată aici este acreditată de cele mai multe ediții, și de cea a lui Ioannes Stick, Teubner, Leipzig, 1903.

conducătoare își ajunge sieși, atîta timp cît depinde de sine, dacă nu-și face nici o nevoie, dacă nu-și creează nici o lipsă. Ea rămîne senină, netulburată și cu neputință să fie împiedicată de ceva, dacă nu se zbuciumă singură și nu-și iscă piedici în drum.

17. Fericirea constă într-un geniu bun și o bună rațiune conducătoare. Prin urmare, ce poți tu face aici, o ! Închipuire ? Îndepărtează-te, în numele zeilor, așa cum ai venit, căci nu am nevoie de tine ! Ai venit după vechiul tău obicei. Nu mai mă supăr din cauza ta, dar îndepărtează-te numai !

18. Este cineva spăimîntat, datorită transformării ? Ce poate oare să existe, să devină, fără transformare ? Ce este oare mai drag și mai propriu naturii universului ? Tu ai fi putut să te îmbăiezi dacă lemnul n-ar fi suferit o transformare ? Ai fi putut să te hrănești dacă alimentele n-ar fi fost transformate ? Poate orice altceva, din cele destinate spre folosință, să se desăvîrșească fără transformare ? Nu vezi, așadar, că însăși propria ta transformare este asemănătoare celorlalte și deopotrivă de necesară naturii universului ?

19. Toate corpurile se ivesc datorită substanței universului, ca purtate de-a lungul unui torent vijelios, fac corp comun și colaborează cu universul, ca și membrele corpurilor noastre [1], unele cu altele.

Pe cîți de felul lui Chrysippos, Socrate, de felul lui [2] Epictet, nu i-a înghițit nemărginirea vremii ? Fă aceeași reflecție, cu privire la tine, la orice om și activitate.

20. Mă tulbură un singur lucru, ca nu cumva să săvîrșesc eu însumi ceva ce nu dorește alcătuirea omului, fie în vreun fel, în care această alcătuire nu vrea, fie că ea nu îngăduie aceasta, acum.

---

[1] Joc de cuvinte, prin derivație, intraductibil.
[2] Filozofi de talia celor menționați.

21. Apropiată este vremea, cînd vei uita toate, aproape deopotrivă, este clipa, cînd toate te vor uita.

22. Este o particularitate a omului, să iubească chiar şi pe cei care fac erori. Aceasta se poate îndeplini, dacă în acelaşi timp, ai în minte faptul că sînt de origine identică, că ei au căzut în greşeală datorită neştiinţei sau fără voia lor, că, după puţină vreme şi tu şi ei veţi muri şi mai presus de orice, că nu te-au vătămat [1], fiindcă n-au făcut raţiunea ta călăuzitoare mai rea decît era înainte.

23. Din substanţa universală, natura universului a plăsmuit acum un mînz, ca dintr-o bucată de ceară, sfărîmîndu-l apoi, s-a folosit de acelaşi material, pentru plăsmuirea unui arbore ; pentru modelarea unui om, pe urmă pentru altceva, iar fiecare din acestea au dăinuit foarte puţin. Nimic ciudat cînd e sfărîmată o ladă, după cum nu e nimic neobişnuit cînd e alcătuită.

24. Este împotriva naturii posomorîrea peste măsură a feţii, iar cînd se repetă prea des [2], măreţia chipului dispare, în cele din urmă se stinge, încît, nu-şi mai poate aprinde iarăşi toată strălucirea. Din însăşi realitatea aceasta, încearcă să tragi concluzia că faptul se opune raţiunii. Căci dacă se pierde chiar conştiinţa greşelii, la ce bun să mai trăieşti ?

25. Natura care cîrmuieşte universul va transforma, în curînd, toate cîte le vezi. Va face altele din substanţa acestora, altele iarăşi şi din substanţa acelora, pentru ca universul să fie mereu reîmprospătat [3].

26. Cînd greşeşte cineva faţă de tine, cugetă fără întîrziere, în urma cărei păreri asupra binelui sau asupra răului, a greşit. Căci, cunoscînd aceasta, vei avea milă faţă de el, şi nici nu te vei mai mira, nici nu vei mai fi mînios.

---

[1] Adică cei care fac rău.

[2] Textul original confuz, lecţiuni contradictorii, traducerea foloseşte conjectura Coraës, Paris 1816, adoptată de ediţia Ioannes Stick, Teubner, Lipsca, 1903, după care a fost făcută.

[3] Pentru aceeaşi idee, cf. şi XII. 23.

Căci, ori socotești și tu că acest lucru este bun, la fel ca și el, ori ai o părere asemănătoare și prin urmare, trebuie să-l ierți. Ori, dacă tu nu consideri bune sau rele, aceleași lucruri, întocmai cu opinia sa, mult mai ușor vei fi binevoitor, față de unul care se află în necunoștință și greșeală.

27. Nu cugeta asupra celor inexistente, ca și cum ar fi în clipa de față. Iar dintre cele prezente, ține seama care sînt cele mai folositoare și grație părerii formate, amintește-ți cum le-ai fi căutat, dacă nu le aveai. Păzește-te însă, totodată, ca nu cumva, pentru că te bucuri astfel de ele, să le prețuiești atît de mult, încît să fii răscolit dacă n-ar mai fi vreodată.

28. Reculege-te. Este în natura rațiunii conducătoare să se împace cu sine, făptuind dreptatea și, datorită acestui lucru, să-și mențină seninătatea.

29. Șterge din minte închipuirea. Încetează să te lași hărțuit de frămîntări. În scurgerea timpului, mărginește-te la clipa de față. Înțelege ceea ce se întîmplă, fie ție, fie altuia. Deosebește și împarte obiectele materiale, în elementul formal și în cel material. Gîndește-te la ceasul din urmă. Lasă de o parte greșeala făcută de omul acesta, acolo unde s-a ivit [1].

30. Compară-ți gîndirea cu cele ce vorbești. Fă ca inteligența ta să pătrundă atît însușirea evenimentelor cît și cauzele care le nasc [2].

31. Fă să strălucească în tine, drept podoabe de preț, simplitatea, demnitatea și indiferența pentru toate cele care ocupă o poziție de mijloc între virtute și viciu. Iubește neamul omenesc. Urmează cu stăruință îndrumările divinității. Spunea cîndva acel înțelept [3]: „Toate au o valoare

---

[1] Aceeași recomandație, cu alte implicații — cf. VIII, 29. Pentru dezvoltarea modernă a ideii, cf. Spinoza, *Etica*, prop. X, școl., și Goldschmidt, *Système stoïcien*, p. 119.

[2] Ideea înțelegerii conexiunii cauzale, abordată în cartea a VII-a, 4.

[3] Democrit din Abdera. Diels [5], fragm. 9, 117, 125.

convenţională şi se supun unei legităţi, numai atomii constituie cu adevărat o realitate". E deajuns însă să-ţi aduci aminte că totul se petrece potrivit unui imperativ. Şi-aşa e deja prea puţin [1].

32. Despre moarte : „Ori este o dezagregare, dacă lumea este alcătuită din atomi, ori constituie o stingere sau o transformare, dacă lumea alcătuieşte un tot unitar".

33. Despre suferinţă [2]: „Ceea ce este de neîndurat alungă pe om din viaţă. Ceea ce are o durată în timp, poate fi suportat". Retrăgîndu-se în sine, gîndirea îşi păstrează seninătatea, iar raţiunea, călăuza interioară, nu devine cu nimic mai rea. Cît despre părţile şi organele afectate de suferinţă, n-au decît să se plîngă împotriva acesteia, dacă le este cu putinţă.

34. Despre faimă : „Cercetează felul de gîndire al acestora : ce fel de oameni sînt, de care lucruri se feresc şi ce fel de lucruri doresc. Gîndeşte-te apoi, că, după cum grămezile de nisip, îngrămădite unele peste altele, ascund pe cele depuse la început, tot astfel şi în viaţă, cele ce se petrec mai întîi, grabnic sînt ascunse, de cele pe care aceeaşi viaţă le aruncă peste ele".

35. Din Platon [3] : „Omul care cuprinde cu gîndirea măreţia şi privelişteа întregului timp, precum şi a substanţei universului, în totalitatea ei, crezi că va socoti viaţa ca pe ceva deosebit de valoros ?" Cu neputinţă să fie astfel. Prin urmare, un asemenea om nu va socoti nici moartea ca pe ceva înfiorător. „Cu siguranţă că nu !"

36. Din Antisthene [4] : „Este regesc să faci bine şi să auzi că eşti vorbit de rău" [5].

---

[1] Textul original confuz, interpretare nesigură.

[2] Citat din Epicur, reluat şi în VII, 64, textul original nu s-a păstrat.

[3] *Republica*, VI, 486. A.

[4] Filozof cinic, secolul al III-lea î.e.n.

[5] Citat din Antisthene, atît în Diogene Laertios, cartea a VI-a, cît şi în Epictet *Diatribe*, cartea a IV-a, 6,20.

37. Este ruşinos ca faţa să fie supusă să-şi modeleze aspectul şi să-şi rînduiască trăsăturile, potrivit cu cerinţele gîndirii, iar gîndirea să nu se modeleze şi să nu se rînduiască potrivit cu ea însăşi.

38. Nu trebuie să fii mînios contra împrejurărilor, din cauza lor să nu-ţi faci nici o grijă [1].

39. Dă prilejuri de bucurie zeilor nemuritori şi nouă [2].

40. Viaţa este secerată ca şi spicele de grîu : „Unul e plin de rod, la vremea secerişului, altul nu e" [3].

41. Dacă zeii nu au grijă de mine şi de copiii mei, chiar şi aceasta are o raţiune [4].

42. Căci binele este împreună cu mine şi dreptatea [5].

43. Nu te plînge şi nu te frămînta plin de neliniște [6].

44. Din Platon : „Eu însă i-aş răspunde acestuia un cuvînt drept : «Nu vorbeşti bine, o omule, dacă socoteşti că un bărbat, care este folositor chiar şi printr-o activitate măruntă, se impune să ţină seamă numai de primejdiile vieţii şi morţii, dar că nu trebuie să aibă în vedere, de cîte ori face ceva, doar un singur lucru : dacă felul cum procedează este drept sau nedrept, dacă lucrarea săvîrşită aparţine unui om bun sau unuia rău»" [7].

45. „Căci într-adevăr, aşa stau lucrurile, o bărbaţi atenieni, dacă un om, socotit cel mai bun, s-a rînduit într-un loc corespunzător, sau este plasat acolo de către arhonte, trebuie, după părerea mea, să se menţină acolo cu orice risc, fără ca să-l preocupe nici moartea, nimic altceva, ci numai dezonoarea" [8].

---

[1] Vezi Euripide, *Belleroghon*, fragm. 287, ed. Nauch.

[2] Citat dintr-un poet necunoscut.

[3] Euripide, *Hypsipile*, ed. Nauch — fragm. 757, tradus şi de Cicero, *Tusculanae*, III, 25.

[4] Euripide, *Antiope*, ed. Nauch, fragm. 208.

[5] Citat din Euripide, fragm. 918 şi din Aristophan, *Acharnanienii*, vers. 616.

[6] Citat dintr-un autor necunoscut.

[7] *Apologia* — 28 B.

[8] Platon, *ibidem*, 28 d.

46. „Dar, bunul meu prieten, reflectează că noblețea de spirit și binele nu reprezintă altceva, decît a salva și a fi salvat, căci aceasta nu constă în a trăi atîta sau atîta timp, ci omul, ca om cu adevărat, este necesar să lase de o parte preocupările lăturalnice, să nu iubească cu prea multă patimă viața, ci în această ordine de idei, să se confieze divinității, să creadă în cele spuse de către femei, că nimeni nu poate să scape de ceea ce îi este hărăzit, și mai presus de orice să cugete la modul de a-și petrece viața, cît timp îi este dat să trăiască în modul cel mai frumos cu putință" [1].

47. „Aruncă-ți privirea asupra drumului stelelor, ca și cum te-ai roti împreună cu ele ; și aibi întotdeauna în minte, transformarea elementelor unele în altele ; căci reprezentările acestora purifică, curăță murdăria vieții trăită pămînteste".

48. Iată o frumoasă gîndire a lui Platon : „Cel care vorbește despre oameni, trebuie să aibă în vedere cele pămîntești ca și cum ar privi de undeva de sus, mulțimile de oameni, armatele, culturile agricole, căsătoriile, despărțirile, nașterile, morții, rumoarea confuză a curților de judecată, peste pămînturile pustii, sau peste mozaicul popoarelor barbare, sărbătorile de bucurie, înmormîntările jalnice, piețele publice, amestecul de oameni și lucruri, rînduiala lumii, formate din atîtea contrarii" [2].

49. Scrutează cu atenție și profunzime trecutul, apoi schimbările atît de numeroase ale felurilor de cîrmuire. Astfel îți este cu putință să prevezi și cele ce se vor petrece în viitor. Căci toate vor avea aceeași înfățișare și nu e cu putință să iasă din ritmul și din ordinea celor ce se petrec acum. Din această cauză, prin urmare, este absolut același lucru, dacă observi viața pe o perioadă de 40 de ani sau pe o perioadă de zeci de mii de ani. Căci, oare ce anume vei vedea în plus ?

---

[1] Platon, *Gorgias*, 512 D.
[2] Acest text din Platon este pierdut.

50. Şi : „Cele ce vin din pământ, se risipesc din nou în pământ, iar cele ce încolţesc din rodnicul sîn al văzduhului, se întorc iarăşi spre bolta cerească [1]". Aceasta este o împrăştiere a înlănţuirilor reciproce în atomi şi o dezagregare de acelaşi fel a elementelor insensibile.

51. Şi „Prin mîncăruri şi băuturi, prin vrăjitoreşti vicleşuguri, cercat-au să abată al vremilor curs, încît să scape de moarte" [2]. „Adierea trimisă de zei, trebuie să o îndurăm fără să crîcnim" [3].

52. Un om poate fi mai bun luptător, în dobîndirea adversarului, dar nu este mai social, mai plin de modestie, mai disciplinat, mai bine cumpănit pentru întîmpinarea evenimentelor, nici mai binevoitor faţă de scăpările vecinilor.

53. În momentul în care o lucrare poate fi desăvîrşită, potrivit cu raţiunea, comună zeilor şi oamenilor, atunci nu este nimic de temut. Căci într-adevăr, cînd este cu putinţă să se săvîrşească o acţiune folositoare, dezvoltată pe o cale dreaptă, potrivită cu firea omului, atunci nici o pagubă nu poate fi presupusă.

54. Pretutindeni şi fără întrerupere, stă în puterea ta, cu pietate faţă de zei, să fii mulţumit de împrejurările prezente, să te porţi faţă de oamenii cu care trăieşti în clipa de faţă, potrivit cu spiritul de dreptate, să apreciezi cu pricepere şi dibăcie ideea care-ţi vine în minte, pentru ca să nu se strecoare ceva de neînţeles în mod amănunţit, în cugetul tău.

55. Nu te orienta după raţiunea conducătoare a altora, ci priveşte drept către ţinta spre care te călăuzeşte natura, aceea a universului, pentru toate cele ce ţi se întîmplă, aceea a ta însuţi, pentru cele înfăptuite de către tine.

---

[1] Vers din Euripide, *Chrysippos*, Frag. 839, inspirat de ideile lui Anaxagoras.

[2] Vers din Euripide, *Rugătoarele* — v. 1110—1111.

[3] Citat dintr-un autor necunoscut — fragm. 303 — adesp. frag. ed. Nauck.

Fiecare trebuie să facă ceea ce este în acord cu firea sa proprie. Căci ființele inferioare au fost alcătuite pentru utilitatea celor raționale, după cum în toate cazurile, cele mai puțin înzestrate au fost făcute pentru necesitatea celor înzestrate, iar ființele raționale, una în folosul celeilalte. Prin urmare, trăsătura caracteristică în alcătuirea omului este sociabilitatea, iar a doua, rezistența neînduplecată față de patimile trupești ; căci omul are specificul unei mișcări raționale și inteligente, care se domină și nicidecum nu este depășită de frămîntările simțurilor și ale faptelor impulsive, căci fiecare din aceste două sînt specific animalice. Inteligența însă dorește să aibă primatul și să nu fie stăpînită. Pe drept cuvînt se poate spune, că ea a fost născută de natură, ca să beneficieze de toate acestea. A treia trăsătură a unei constituții raționale este capacitatea de reflectare și neputința de a se înșela. Avînd toate acestea, așadar, rațiunea conducătoare să păsească drept înainte, deoarece deține toate cele ale sale.

56. Trebuie, ca și cum ai murit și doar pînă acum ai trăit, să-ți desfășori restul zilelor ce-ți rămîn, în conformitate cu natura.

57. Să iubești numai ceea ce ți se întîmplă și ceea ce este urzit de destin pentru tine. Căci ce e mai plăcut oare ?

58. În orice accident al vieții, să ai în fața privirilor, pe aceia cărora li s-au întîmplat acelcași evenimente, în urma cărora au fost mîhniți, mirați sau au cîrtit. Unde sînt, oare, aceștia, acum ? Nicăieri. De ce îți dorești și tu să fii în același fel ? De ce nu lași aceste zbuciumări, străine de firea ta, celor care le frămîntă în ei înșiși și sînt preocupați de ele ? La urma urmei, de ce să nu devină accidentele din viață, prilej să te întrebi în ce fel să te servești de ele ? Căci le vei putea da o bună folosință și vor fi materialul tău de lucru. Fii numai atent și dorește-ți să fii virtuos în tot ce vei întreprinde — și amintește-ți acestea două, că dife-

renţa între împrejurările în care-ţi faci acţiunea, este indiferentă [1].

59. Priveşte atent în tine însuţi. Înlăuntrul tău este izvorul binelui, totdeauna va ţîşni de acolo puterea, dacă ai să sapi necontenit şi cu stăruinţă.

60. Trebuie ca trupul să fie ferm, să nu se risipească nici în mişcări, nici în atitudini [2]. Căci în modul în care se oglindeşte inteligenţa, spiritualitatea, în înfăţişare, păstrînd aceeaşi expresie şi bună aparenţă, tot astfel trebuie, legitim, să se pretindă de la întregul trup.

61. Arta de a trăi este mai asemănătoare cu meşteşugul luptelor, decît cu arta dansului, prin faptul că se impune să înfrunţi cu dîrzenie şi bine pregătit tot ceea ce ţi se iveşte în cale, chiar şi evenimentele neprevăzute.

62. Observă cu atenţie şi fără întrerupere cine sînt aceştia a căror aprobare şi mărturie le doreşti şi ce fel de raţiune conducătoare au. Căci astfel, nu vei mai face mustrări celor care greşesc fără voie, nici nu vei mai avea nevoie de întărirea mărturiei lor, dacă-i vei scruta în adîncime, pînă la izvoarele părerilor şi năzuinţelor lor.

63. Se spune, că, fără voia lui, orice suflet este lipsit de adevăr [3]. Aşadar, în acelaşi fel, este lipsit şi de spiritul de dreptate, de cumpătare, de bunăvoinţă şi de orice virtute asemănătoare. Este cu totul obligatoriu să-ţi aduci aminte necontenit de acest adevăr, căci astfel, vei fi mai îngăduitor.

---

[1] Textul este nesigur şi incomplet. Cert însă se oglindeşte aici influenţa lui Epictet, *Diatribe*, II, 5, 1. „Materiile sînt indiferente, felul în care sînt folosite nu este indiferent".

[2] Cf. şi VII, 24, 37, sau IV, 18 (mai ales pentru plasticitatea imaginii).

[3] Citat din Platon, *Republica* III 412 e, şi *Sofistul* 228 c. luat din Epictet, *Diatribe*, I, 28, 4 ; II, 22, 36—37.

64. Să te obișnuiești cu gîndul că orice suferință nu este rușinoasă, că datorită ei inteligența călăuzitoare nu devine mai rea, nefiind distrusă sau afectată nici în latura universalității sale materiale, nici în aceea a sociabilității. Totuși, față de foarte multe lucruri neplăcute ia-ți ca ajutor și spusele lui Epicur [1], că suferința nu poate fi de neîndurat și nici nu este vecinică, dacă-ți dai seama de mărginirea ei și dacă nu o mărești cu propria-ți închipuire. Amintește-ți, de asemenea, că există multe stări, care, deși sînt asemănătoare cu suferința, își ascund caracterul lor supărător, cum este, de exemplu, somnolența, sau uscăciunea provocată de febră, sau lipsa poftei de mîncare. Deci, de cîte ori te nemulțumește și vreuna din acestea, spune-ți că te dăruiești suferinței.

65. Fii atent ca nu cumva să arăți față de cei nesociabili, sentimente de aceeași natură, cu cele nutrite de ei față de oameni.

66. De unde știm noi că Telauges [2], prin stările sale sufletești, nu era superior lui Socrates ; căci nu e de ajuns că Socrate a murit în chip mai glorios, că a fost mai iscusit și mai subtil în disputele sale cu sofiștii, că a petrecut o noapte pe un sloi de gheață [3], că primind poruncă să meargă la Salamina [4], a considerat mai nobil să se împotrivească, sau că se plimba plin de fală pe străzi [5], amănunte de care cineva s-ar putea îndoi dacă sînt adevărate sau nu, ci trebuie să ții cont mai cu seamă : ce fel de suflet avea

---

[1] Epicur, ed. Usener, fragment 447.

[2] Telauges, presupus fiu al lui Pythagoras și ascet pitagoric, dascăl al lui Empedocles. Sofistul Eschine din Sphettos intitulează cu acest nume, unul din dialogurile sale socratice.

[3] Cf. Platon, *Symposion*, 220 a-d.

[4] Primise ordin să aresteze pe Leon din Salamina, cf. Platon, *Apologia*, 32, c-d.

[5] Cf. Aristophan, *Norii*, v. 362.

Socrate, dacă putea să se mulțumească că este drept în raport cu oamenii și plin de evlavie față de zei, fără să se răzvrătească zadarnic împotriva viciilor omenești sau să se simtă sclav al cuiva din cauza neștiinței [1], fără să primească din cele hărăzite de către ordinea universală, ca pe ceva străin [2], sau să le rabde, însă, pe acestea cu greutate și silnicie de neîndurat și fără să îngăduie inteligenții sale vreo înclinație către patimile cărnii.

67. Natura nu te-a amestecat atît de mult cu materia din care ești plăsmuit, încît să nu-ți fie îngăduit să te retragi în tine însuți, să te conturezi cu grijă, iar cele proprii să ți le îndeplinești ; căci este cu putință să devii un bărbat sfînt și totuși nimeni să nu știe. Întotdeauna să-ți aduci aminte de aceasta și de aceea și anume de faptul că esența unei vieți fericite constă în foarte puține lucruri. Și întru cît ai pierdut speranța că mai poți să ajungi un iscusit susținător de dispute și un cunoscător al fenomenelor naturii, din această cauză să nu disperi că nu poți deveni liber, modest, sociabil și ascultător față de divinitate.

68. Drumul vieții să fie străbătut fără violență și constrîngeri, chiar dacă toți critică cu glas tare cele plănuite de către tine, chiar dacă sălbăticiunile sfîșie bucată cu bucată, crîmpoținд această grămadă de carne crescută de jur împrejur. Căci ce poate să împiedice gîndirea să se păstreze pe deplin liniștită, în mijlocul acestora, sau să deosebească adevărul din cele ce-o împresoară, sau să se folosească cu iscusință de cele oferite ? Cu asemenea agerime a judecății să afirme tuturor încercărilor : „Aceasta ești, prin substanță, deși, după înfățișare, ai părea altceva", iar capacitatea de a folosi împrejurările să spună celei care se

[1] Cf. Platon, *Criton*, 53 e.

[2] Probabil o referire la un pasaj din *Apologia* lui Socrate (36 a).

iveşte : „pe tine te căutam". Căci pentru mine, cele prezente vor constitui totdeauna materialul virtuţii raţionale şi politice, şi în ansamblu, pentru practica proprie omului şi divinităţii. Căci orice se întîmplă are o strînsă legătură fie cu divinitatea, fie cu omul şi nimic nu este nou, nici greu de mînuit, ci dimpotrivă, cunoscut şi bun pentru a fi prelucrat.

69. Aceasta înseamnă desăvîrşirea caracterului : fiecare zi să fie trăită ca şi cum ar fi cea din urmă, fără să te zbuciumi, fără să fii amorţit şi ipocrit.

70. Zeii nemuritori nu-şi arată nemulţumirea, că într-o astfel de veşnicie, au trebuit să suporte pe oameni, aşa cum au fost totdeauna, de calitate atît de inferioară lor ; în plus, ei au grija acestor oameni pretutindeni. Tu însă, care eşti destinat să-ţi sfîrşeşti viaţa peste atît de puţin timp, te abaţi de la o asemenea purtare, deşi eşti unul dintre cei netrebnici.

71. Este caraghios că nu fugi de propria-ţi netrebnicie, ceea ce, la urma urmelor, apare cu putinţă, dar vrei să te desprinzi de viciile altora, deşi aceasta este imposibil.

72. Ceea ce capacitatea raţională şi politică [1] a omului, va găsi că nu este nici raţional, nici în interesul comun, consideră, pe drept cuvînt, inferior ei însăşi şi lipsit de interes.

73. De cîte ori te comporţi ca un binefăcător şi altul primeşte bine aceasta, de ce cauţi o a treia satisfacţie, în afară de acestea, aşa cum încearcă neghiobii şi anume gloria de a fi făcut bine sau dobîndirea unei recompense ?

74. Nimeni nu oboseşte primind ceea ce îi este de folos, iar caracterul de utilitate îl dă practica conformă cu natura. Nu pregeta, aşadar, să-ţi fii folositor, să ajuţi la rîndu-ţi, pe alţii.

---

[1] Marcus Aurelius alternează termenii.

75. Natura universului năzuieşte să creeze o ordine a lumii. Iar acum, sau toate devenirile se petrec ca o consecinţă, sau sînt iraţionale şi cele mai importante principii, prin care raţiunea conducătoare a lumii a săvîrşit propria-i mişcare. Faptul că îţi aminteşti acest lucru, te va face mai echilibrat, în multe atitudini [1].

[1] Cf. pentru dezvoltarea afirmaţiei — cartea a IX-a, 21, cartea a VI-a, 44, cuvîntul ὑλική se referă la structura acestei inteligenţe, iar κοινωνική — la reflectarea ei în social. Asociaţia λογική καὶ πολιτική — realizează o precizare a sferei în jurul acelui element din gîndire, care se numeşte acum logică politică.

CARTEA a VIII-a

1. Pentru a rămîne departe de pofta de glorie contribuie şi o asemenea reflecţie : că n-a fost cu putinţă să-ţi trăieşti întreaga viaţă sau măcar din adolescenţă, ca un filozof. Iar acum a devenit limpede pentru mulţi alţii, ca şi pentru tine însuţi, că eşti încă departe de filozofie. Dealtfel, te afli într-o situaţie atît de confuză, încît nu-ţi mai este deloc uşor să dobîndeşti faima de filozof. Pe de altă parte, felul tău de viaţă contrazice chiar şi o presupunere de acest gen. Prin urmare, dacă ai întrezărit cu adevărat în ce constă un asemenea mod de viaţă, lasă grija asupra impresiei pe care o faci şi fii mulţumit să trăieşti măcar ce ţi-a mai rămas din viaţă aşa cum pretinde natura ta. Înţelege, aşadar, ce cere structura ta umană şi nu te mai zbuciuma pentru nimic altceva. Căci ai încercat rătăcind pe atîtea căi şi n-ai aflat nicăieri un mod de a trăi fericit : nici în subtilitatea raţionamentelor, nici în bogăţie, nici în glorie, nici în plăcerile simţurilor, nicăieri. În ce constă deci, fericirea ? În îndeplinirea tuturor celor pretinse de natura omenească. Şi oare cum vei îndeplini un asemenea ideal ? Numai dacă vei avea nişte principii sigure care să fie punct de pornire pentru toate înclinaţiile şi acţiunile tale. Ce fel de principii ? Acelea care privesc binele şi răul, adică îţi ajută să înţelegi

că pentru un om a fi bun înseamnă a fi drept, cumpănit, independent și că, de asemenea, nu constituie un rău cu adevărat, decît ceea ce săvîrșește împotriva celor rînduite pentru el.

2. Întreabă-te totdeauna asupra fiecăreia din acțiunile tale : „Ce fel de faptă fac și ce înrîurire va avea asupra mea ? Oare nu mă voi căi după săvîrșirea ei ? Peste puțină vreme o să mor și totul îmi va fi indiferent. Atunci, ce-mi mai pot dori în plus, dacă ceea ce fac în clipa de față sînt faptele unei ființe raționale și sociale, care se bucură de aceleași drepturi ca zeii ?"

3. Ce-au însemnat, oare, Alexandru, Caius Caesar sau Pompeius, față de Diogene, Heraclit și Socrate ? Căci aceștia cunoșteau realitatea și în ceea ce privește principiile, ca element activ, cauzal și în ceea ce privește substanța, ca element material, iar rațiunea lor conducătoare era de sine stătătoare și totdeauna aceeași, în timp ce ceilalți pe cît de mult erau copleșiți de neștiință pe atît de mult erau subjugați de diferite preocupări !

4. Și totuși ei nu vor face întru nimic mai puțin acestе lucruri, chiar dacă tu ai plezni de ciudă.

5. În primul rînd, să nu te frămînți, căci toate se petrec potrivit cu planurile naturii universului și în scurtă vreme tu nu vei mai fi nicăieri, așa cum nu mai sînt Adrian și Augustus. În al doilea rînd, întorcîndu-ți privirea către realitate, cerceteaz-o atent, amintindu-ți că trebuie să fii un om de bine, precum și ceea ce pretinde natura unui om, fă aceasta fără să șovăi și spune-ți că așa îți pare a fi cel mai drept cu putință. Făptuiește însă totul, numai cu bunăvoință, cu modestie și fără prefăcătorie.

6. Natura universului are de îndeplinit o sarcină principală, să schimbe lucrurile dintr-un loc în altul, să le transforme, să le scoată apoi și din acest spațiu și să le

ducă într-altul. Aşadar, toate sînt rezultate ale unor transformări, aşa încît nu trebuie să ne temem ca de ceva nou şi neobişnuit. Prin urmare, totul este obişnuit, mai mult chiar şi cele hărăzite fiecăruia sînt deopotrivă de comune.

7. Orice natură este împăcată cu sine însăşi cînd se află pe drumul cel bun. Natura raţională merge pe un drum bun, dacă nu se înşală în reprezentările sale şi nici nu-şi dă îngăduinţa pentru acestea care nu sînt limpezi şi adevărate ; pe de altă parte, cînd îşi călăuzeşte toate năzuinţele sale numai spre treburile de interes comun, cînd atracţia şi aversiunea sa se mărginesc numai asupra celor aflate în puterea noastră şi cînd primeşte cu bucurie ceea ce i-a fost ursit de natura comună. Căci natura raţională a omului constituie parte din această natură comună [1], întocmai cum aceea a unei frunze reprezintă o parte din cea a plantei, cu deosebirea doar, că natura unei frunze este o parte dintr-una lipsită de sensibilitate şi raţiune, care poate fi stînjenită în dezvoltarea sa, pe cînd firea omenească provine dintr-o natură inteligentă şi dreaptă a cărei evoluţie nu poate fi împiedicată de către obstacole. Ca urmare, ea distribuie fiecăruia în raport cu valoarea sa, unităţi drepte, din timp, substanţă, formă, energie, împrejurări. Ia seama totuşi că nu-i vei găsi egali întru totul, unul faţă de altul ci numai dacă vei lua în considerare părţile unuia, punîndu-le în comparaţie cu ale celuilalt.

8. Nu-ţi mai stă în putere să-ţi întregeşti cunoştinţele, dar, în schimb, eşti în stare să-ţi înfrîngi cutezanţa nesăbuită ; poţi, de asemenea, să-ţi stăpîneşti plăcerile şi durerile. Ai posibilitatea să-ţi supui pofta măruntă de

[1] A se urmări această idee a lui Marcus Aurelius „natura omenească este o parte din natura universului".

faimă, dar mai ales trebuie să nu te mînii împotriva celor lipsiți de bun simț și nici împotriva celor nerecunoscători, ba chiar mai mult, să-i iei pe toți aceștia în grija ta.

9. Să nu te audă nimeni cîrtind la adresa vieții de la Curte [1], nici să nu te auzi vreodată spunînd asemenea vorbe către tine însuți.

10. Căința este un fel de învinuire pe care omul și-o aduce pentru că a trecut cu vederea ceva folositor. Binele trebuie considerat util, preocupările pentru realizarea sa sînt neapărat necesare în vederea desăvîrșirii omului bun și virtuos. În acest sens, omul bun și virtuos nu se va căi niciodată pentru că a trecut cu vederea, nepăsător, o plăcere, căci, de fapt, plăcerea nu este nici folositoare, nici bună.

11. Ce este oare acest lucru privit în el însuși, potrivit cu alcătuirea sa proprie ? Care este substanța din el ; care este partea sa materială, elementul său cauzal ? Ce menire urmează să îndeplinească în univers și cît timp îi este dat să dăinuiască ?

12. De cîte ori, cu greutate te smulgi din mrejele somnului, amintește-ți că este potrivit cu alcătuirea ta și cu firea omenească să te dăruiești activităților obștești, pe cîtă vreme somnolența devine comună și vieţuitoarelor lipsite de raţiune. În același timp, ceea ce este potrivit cu natura fiecărei ființe pare mai apropiat, mai legat și mai convenabil pentru structura acesteia.

13. Necontenit și pe cît este posibil, față de toate reprezentările, obișnuiește-te să le apreciezi în lumina principiilor fizicii, eticii și dialecticii [2].

---

[1] O idee apropiată este dezvoltată în mod diferit, în cartea a V-a, capitolul al XVI-lea.

[2] Este împărțirea tripartită a filozofiei pe care o acceptă și stoicismul. În text însă, Marcus se referă numai la o parte a eticii și anume la capitolul „despre patimi". Cele trei domenii ale filozofiei, fizica, etica și logica trebuie să servească inter-

14. Dacă te întîlneşti cu cineva, încă dinainte întreabă-te imediat : „Ce părere are acest om cu privire la bine şi la rău ?" Căci, dacă, cu adevărat, are o anumită opinie despre plăcere şi durere, despre cauzele care le produc pe fiecare, ca şi despre renume, lipsa de glorie, despre moarte şi viaţă, nu-mi va mai părea nimic uimitor sau ciudat cînd face cutare sau cutare lucru şi totodată îmi voi aduce aminte că el este constrîns să procedeze în acest fel.

15. Aminteşte-ţi că întocmai cum este nefiresc să te miri că smochinul poartă smochine, tot astfel se întîmplă şi dacă te miri că universul produce anumite lucruri al căror conţinut îi pare convenabil. De asemenea, este neplăcut ca medicul sau cîrmaciul de corabie să se uimească de faptul că bolnavul său a făcut temperatură sau că vînturile i-au fost potrivnice.

16. Aminteşte-ţi, de asemenea, că a putea să te transformi şi să dai urmare îndrumărilor celui care ar vrea să te îndrepte este asemănător întru totul cu a fi independent. Căci energia ţi se păstrează în acord cu năzuinţele şi cu puterea ta de judecată şi este desăvîrşită potrivit cu capacitatea ta de gîndire.

17. Dacă săvîrşirea acestei fapte stă în forţa ta, de ce o faci ? Iar dacă revine altuia, împotriva cui vei cîrti ? Împotriva atomilor sau a zeilor ? Şi într-un caz şi într-altul ai face, de fapt, o neghiobie. Nu trebuie să te împotriveşti nimănui. Căci, dacă se poate, îndreaptă cauza greşelii, iar dacă aceasta nu e cu putinţă, înlătură însăşi greşeala. Şi dacă nici aceasta nu e posibil, la ce-ţi foloseşte să te opui ? Doar nimic nu trebuie făcut la întîmplare.

---

pretării reprezentărilor, adică să contribuie la formarea atitudinii fiecăruia faţă de oameni şi lucruri, atitudine care implică primatul acţiunii, determinînd definirea filozofiei ca *ars vitae*. (cf. Cicero, *De finibus*, III, 2, 4).

18. Moartea nu survine în afara ordinei universale. Iar dacă, după ce moare omul rămîne aici, tot aici se transformă și se descompune în elementele specifice, care în același timp sînt și ale universului și ale lui însuși. Căci și ele se transformă și nu cîrtesc, nici nu murmură.

19. Fiecare s-a ivit în lume în vederea unui scop : de pildă, calul, vița de vie. De ce te minunezi ? Chiar și Helios [1] va spune : „M-am născut pentru îndeplinirea unei anumite lucrări", la fel și celelalte zeități. Dar tu, în vederea cărui țel te-ai născut ? Numai pentru desfătare ? Numai pentru desfătare ? ! Vezi dacă poți răbda un astfel de gînd.

20. La fiecare lucru, natura a avut în vedere sfîrșitul nu mai puțin decît începutul și dezvoltarea sa, întocmai ca cel care aruncă o minge în sus. Căci ce bine simte oare mingea cînd este purtată spre înălțimi sau ce rău simte cînd coboară și se prăbușește la pămînt ? Și ce bine încearcă un strop de spumă dacă rămîne rotunjit ca un întreg sau ce rău i se întîmplă dacă se dizolvă. Același raționament se poate aplica și cînd este vorba de o lampă.

21. Răsucește-ți trupul pe toate părțile, răscolește-l și privește-l cum arată, de pildă, cum se conturează cînd îmbătrînește, cînd este bolnav sau se tăvălește în desfrîu. Viață vremelnică are, deopotrivă, cel care laudă și cel lăudat, cel care pomenește amintirea cuiva și acela a cărui amintire se păstrează. Mai mult încă, chiar într-un colț mărunt al oricărei părți a pămîntului, nici măcar acolo nu se pun toți de acord, nici fiecare, chiar, nu se înțelege cu sine însuși, și trebuie avut în vedere că pămîntul constituie doar un punct din spațiu.

---

[1] Helios, fiul lui Hyperion și Theis (după unele opinii, mama era Euryphaessa), zeul luminii.

22. Dă cea mai mare atenție la tot ce ți se ivește în cale : faptă, părere, înțelesul unei vorbe. Suferi pe drept cuvînt acestea, fiindcă preferi să devii mîine un om bun, decît să fii încă de astăzi.

23. Înfăptuiesc ceva ? Acest ceva îl îndeplinesc punîndu-l în legătură cu binele oamenilor. Mi se întîmplă ceva ? Primesc evenimentul, raportîndu-l la zei și la izvorul tuturor lucrurilor, din care se deapănă toate evenimentele.

24. Întocmai așa cum îți apare în cadă, cînd te îmbăiczi, ulei, transpirație, apă amestecată cu murdărie cleioasă, toate producîndu-ți dezgust, la fel se ivește orice parte din viață, orice obiect care-ți stă sub ochi.

25. Lucilla [1] a văzut murind pe Verus [2], apoi a pierit și Lucilla. Secunda [3] a privit pe Maximus murind, apoi s-a stins și Secunda. Epitynchanus [4] a văzut murind pe Diotinus [5], apoi a dispărut și Epitynchanus. Antoninus a asistat la moartea Faustinei [6], a murit după aceea, și Antoninus. În acest fel, toate se scurg. Celer [7] a fost martor la moartea lui Adrian, după aceea s-a stins și Celer. Unde sînt oare acești bărbați ageri, care scrutau viitorul sau se mîndreau că-l scrutează ? Sau cum au fost, de exemplu, și acei bărbați cu minte ascuțită, Charax [8], Demetrius Plato-

---

[1] Domitia Lucilla, soția lui Annius Verus și mamă a lui Marcus Aurelius, moartă în timpul copilăriei acestuia.

[2] Annius Verus, tatăl lui Marcus Aurelius.

[3] Secunda, soția filozofului Claudius Maximus, cf. I. 15, 16, 17.

[4] Personaj necunoscut.

[5] Libert al lui Hadrian.

[6] *Faustina Senior*, soția lui Antoninus Pius.

[7] *Caninius Celer*, retor și secretar al lui Hadrian (secolul al II-lea e.n.) autor al unor tratate de retorică.

[8] Charax, după o notă din Suidas, preot și filozof, autor al unei *Istorii grecești*.

nicianul [1], Eudaimon [2] sau oricare deopotrivă cu ei. Toate sînt vremelnice şi apuse de multă vreme. Unii dintre ei nu stîrnesc nici o mică aducere aminte, alţii au trecut în legendă, iar alţii, în clipa de faţă, chiar din legende sînt şterşi. În concluzie, adu-ţi aminte că mărunta ta alcătuire trebuie să se descompună, sau că neînsemnata-ţi suflare se va stinge, ori că vei fi luat de aici şi vei fi rînduit într-un loc de pe alte ţărmuri.

26. Bucuria omului este să facă cele proprii firii omeneşti, iar firii omeneşti îi sînt proprii : bunăvoinţa către cei care se trag din aceeaşi tulpină, dispreţul pentru ispitele instinctelor, cercetarea atentă a unor reprezentări, deşi par convingătoare, înţelegerea naturii universului şi a tuturor evenimentelor survenite potrivit legilor sale.

27. Sînt trei feluri de relaţii pe care omul trebuie să le aibă în lume : cu învelişul de carne ce-i îmbracă sufletul, faţă de cauza de natură divină de unde decurge tot ce se întîmplă tuturor, cu cei cu care vieţuieşte împreună.

28. Suferinţa este sau un rău pentru trup şi trupul n-are decît să arate deschis aceasta, sau un rău pentru suflet ; dar sufletul are puterea să-şi menţină seninătatea şi liniştea proprie, să nu-şi formeze părerea că suferinţa este un rău. Căci orice judecată, impuls, înclinaţie sau aversiune au rădăcina în noi înşine şi nici un rău nu urcă pînă acolo.

29. Şterge din minte închipuirile, spunîndu-ţi necontenit : stă în puterea mea acum, ca în acest suflet să nu fie nici o josnicie, nici o poftă, într-un cuvînt nici o pricină

---

[1] Demetrius, filozof cinic nu platonician, prieten al lui Seneca, alungat din Roma de Vespasianus, a asistat şi la ultimele clipe ale lui Paetus Thrasea.

[2] Secretar al lui Hadrian, apoi căzut în dizgraţie.

de tulburare, şi considerînd ce fel de natură au toate, să mă folosesc de fiecare în raport cu valoarea sa. Adu-ţi aminte de această însuşire hărăzită ţie de natură.

30. În senat ca şi în orice convorbire vorbeşte deopotrivă, cu demnitate şi măsură, limpede şi simplu, foloseşte un fel de a vorbi sănătos.

31. Curtea lui Augustus, soţia, fiica, urmaşii, strămoşii, sora, Agrippa [1], rudele, prietenii apropiaţi, amicii lui intimi, Arius [1], Maecena [2], tămăduitorii, preoţii, moartea a adus sfîrşitul întregii curţi. Mută-ţi gîndul apoi şi la alte morţi şi nu numai la pieirea unui singur om, ci la stingerea unei întregi familii, de pildă, aceea a Pompeilor ; aminteşte-ţi apoi şi acest fel de inscripţii : „Cel din urmă din neamul său". Cugetă apoi, cît de mult s-au zbătut înaintaşii tuturor ca să-şi lase un moştenitor. Şi totuşi, după toate acestea, cineva a trebuit să fie cel din urmă, iată deci, cu asemenea prilej, cum se pricinuieşte stingerea neamului întreg.

32. Viaţa trebuie rînduită, faptă cu faptă şi dacă, atît cît este cu putinţă fiecare este potrivită cu menirea ei, să-ţi fie de ajuns. Şi nimeni nu poate să te împiedice ca fiecare faptă a ta să fie corespunzătoare menirii ei. Dar vei zice : „Se poate ivi vreo piedică din afară". În calea unei fapte săvîrşite cu respectarea dreptăţii, cu moderaţie şi prudenţă, nicicînd nu se poate ivi vreo piedică. Este posibil însă, ca în acelaşi chip, să fie frînată o altă activitate. Dar dacă rabzi obstacolul cu mulţumire, dacă plin de înţelepciune, cu dăruire, îţi călăuzeşti efortul numai

[1] *M. Vipsanius Agrippa*, ministru şi general cunoscut al lui Octavian Augustus.

[2] *Arius Didymos*, din Alexandria, filozof stoic, prieten şi consilier privat al lui Octavian Augustus, supranumit şi „filozoful" lui Augustus. Este autorul unui tratat doxografic, din care s-au păstrat importante fragmente pînă în zilele noastre.

[3] Consilier privat şi prieten intim al lui Augustus, animatorul şi susţinătorul cenaclului literar de la curtea imperială.

spre ceea ce este îngăduit, în locul celei zădărnicite de piedica ivită, ţi se va oferi prilejul altei activităţi, în deplină armonie cu rînduiala despre care este vorba.

33. Primeşte totul fără îngîmfare şi fii gata să pierzi cu simplitate şi uşurinţă.

34. Ai văzut cumva vreodată o mînă tăiată ori un picior, sau capul despărţit de gît, zăcînd aruncate undeva, departe de restul corpului ? În acelaşi fel se arată omul, care, de cîte ori îi stă în putere, nu este binevoitor faţă de ceea ce se petrece, se desprinde de evenimente ori întreprinde ceva împotriva interesului obştesc. Astfel te-ai desprins într-o oarecare măsură şi te-ai aruncat departe de unitatea armonioasă a lumii alcătuită potrivit naturii. Căci şi tu creşcuseşi ca o parte a unei asemenea unităţi şi acum te-ai îndepărtat desprinzîndu-te din întreg. Dar chiar într-un astfel de caz, ai la îndemînă o altă înţelesnire, fiindcă stă în puterea ta să refaci unitatea, să te reîntorci în întregul din care te-ai smuls. O astfel de înţelesnire n-a dăruit divinitatea nici unei alte părţi, ca odată despărţită şi tăiată să revină iarăşi în unitatea anterioară. Ai deci în vedere atenţia şi preţuirea binevoitoare a divinităţii faţă de om, din moment ce-i dă prilejul ca numai de el însuşi să depindă, să nu se despartă de ceea ce este universal, sau, dacă totuşi s-a despărţit, să fie în stare să revină, să crească din nou împreună cu ansamblul, recăpătîndu-şi calitatea de parte a întregului.

35. După cum fiecare dintre fiinţele raţionale a primit de la natura universului, aproape toate însuşirile pe care le are însăşi natura raţională a lumii, tot astfel a primit şi această aptitudine. Adică, în acelaşi chip în care natura universului transformă orice obstacol întîlnit în cale şi înglobează în propriul său destin tot ce i se împotriveşte, făcîndu-l parte din ea însăşi, orice fiinţă raţională, de asemenea, are puterea să transforme piedica ivită în drum,

într-un material propriu, să o folosească potrivit cu năzuințele sale.

36. Să nu te zbuciumi, încercînd să-ți reprezinți în ansamblu, întreaga-ți viață. Nu te chinui să măsori cu gîndul, fie ca aspect, fie ca număr, toate încercările care presupui că ți se pot întîmpla : ci, cu privire la fiecare din cele prezentate, întreabă-te cu cît mai multă obiectivitate : „Oare ce este greu de îndurat în această încercare ?" Cu siguranță, vei roși de rușine că ți-ai îngăduit să ai o asemenea părere. Spune-ți apoi, în continuare, că nici viitorul și nici trecutul nu te copleșesc, ci totdeauna numai prezentul ; și că însăși povara prezentului își mai micșorează greutatea, dacă îl vei reduce doar la dimensiunile proprii și dacă-ți vei mustra rațiunea că nu este în stare să reziste unui asemenea eveniment.

37. Pantheia [1] și Pergamos [2] sînt îngropați cumva în apropiere de mormîntul lui Verus ? Sau, cumva, Chabrias [3] și Diotinus [4] își au mormîntul lîngă Hadrian ? Întrebarea pare caraghioasă. Dar, chiar dacă ar fi fost îngropați lîngă mormîntul acestora, ar mai fi putut ei să-și dea seama de aceasta ? Ori, dacă și-ar fi dat seama, ar mai fi putut simți vreo bucurie ?

Ori, chiar dacă s-ar fi bucurat, ar fi scăpat cumva de moarte ? Nu le fusese oare rînduit și lor, ca tuturor, de către economia destinului, mai întîi să îmbătrînească și, după scurgerea vremii, să moară ? În consecință, ce-ar fi urmat să facă mai tîrziu Hadrian ori Verus, de vreme ce ei totuși au murit ? Se vădește, doar, că totul este duhoare, țărînă îmbibată cu sînge, vîrîtă în piele ca într-un sac.

---

[1] Metresa lui Lucius Verus, eroină a unor portrete ale lui Lucian din Samosata.

[2] Unul din liberții cei mai îndrăgiți de către Verus.

[3] Personaj neidentificat.

[4] Vezi mai sus (25).

38. Dacă poţi să deslueşti lucrurile cu un ochi ager şi pătrunzător, cum se spune [1], priveşte, deslueşte-le şi judecă apoi ca un filosof.

39. Eu nu sesizez în structura unei fiinţe raţionale nici o virtute potrivnică spiritului de dreptate ; disting însă o virtute ce se împotriveşte plăcerii : cumpătarea, stăpînirea de sine.

40. Dacă îndepărtezi din minte părerea care te împinge să socoţi că ceva te mîhneşte, vei fi tu însuţi neabătut şi în cea mai deplină siguranţă. Ce înseamnă „tu însuţi" ? Raţiunea ! Dar, eu nu sînt tot raţiune ? Fie, dar tu nu lăsa raţiunea să se dezvolte nestingherită. Căci raţiunea însăşi nu trebuie să-şi pricinuiască tristeţe. Iar dacă o altă parte din tine suferă un rău, o asemenea părere să o ţină numai pentru sine.

41. O piedică ivită în funcţionarea organelor de simţuri, ori în calea mişcării este un rău pentru natura unui animal. Un obstacol pus în faţa exercitării instinctelor, este, de asemenea, un rău pentru un animal. Deopotrivă, tot ce stinghereşte creşterea plantelor este un rău pentru specificul şi dezvoltarea vegetaţiei. În acelaşi chip, o piedică ivită în calea gîndirii este un rău pentru natura fiinţei care gîndeşte. Acum, aplică astfel de puncte de vedere, propriei tale fiinţe. Cumva te izbeşte o suferinţă, ori o plăcere. Lasă simţurile să le înregistreze şi să le răspundă. Stă ceva de-a curmezişul dorinţelor tale ? Dacă doreşti necondiţionat şi fără cumpătare, e un rău pentru tine ca fiinţă raţională. Dacă, însă, o înţelegi în mod obişnuit, potrivit cursului firesc al lucrurilor, n-o vei simţi nici ca o vătămare, nici ca un obstacol. Căci, la drept vorbind, nimic altceva decît inteligenţa raţională nu poate

[1] Text confuz. Se presupune a fi o referire la Heraclit din Efes, fragm. 41, Diels.

constitui o piedică pentru cele proprii inteligenței. Nu au atingere prin nici un raport cu inteligența, nici focul, nici oțelul săbiilor, nici tiranii, nici calomnia, într-un cuvînt, „de vreme ce a devenit o sferă, rămîne totdeauna o sferă" [1].

42. Nu este cu putință să mă mîhnesc, din moment ce, cu voia mea, nici pe altul n-am mîhnit vreodată.

43. Fiecare om are o anumită înclinație, un anumit motiv de bună dispoziție. Eu mă simt voios ori de cîte ori îmi păstrez sănătoasă raționea conducătoare și cu astfel de predispoziție încît să nu respingă nici un om și nici vreuna din întîmplările care survin oamenilor, ci să privească și să primească totul cu voie bună, folosind fiecare împrejurare potrivit cu valoarea ei.

44. Vezi ca momentul de față să-ți asigure un folos. Cei ce urmăresc faima în fața posterității, nu au în vedere că și oamenii vremurilor viitoare au aceeași alcătuire și calitate ca și cei de azi, pe care acum îi consideră stingheritori și că și aceia sînt muritori. La urma urmei ce poate să însemne pentru tine vîlva acestora în jurul tău, ori părerea pe care ar avea-o despre tine.

45. Prinde-mă și aruncă-mă oriunde ți-e voia. Și acolo voi păstra partea divină din mine senină, liniștită, adică împăcată cu sine, atîta vreme cît simte și lucrează cele ce se cuvin alcătuirii sale proprii. Este oare îndestulătoare vreo cauză ca sufletul meu să devină nenorocit, inferior lui însuși, meschin, să se umilească, să implore ori să se zbuciume abătut și îngrozit ? Ce vei putea găsi, oare, ca să merite toate acestea ?

46. Nici unui om nu poate să i se întîmple ceva care să nu fie în deplină concordanță cu natura omenească ; de asemenea, nici unui bou nu i se întîmplă nimic în afara

[1] Aluzie la un vers din Euripide. Se va regăsi și în cartea a XI-a, 12 și a XII-a, 3.

celor care convin naturii sale, în acelaşi chip, nici viţei de vie ceea ce nu-i este potrivit, nici pietrei ceea ce nu-i este specific. Prin urmare, dacă fiecăruia i se întîmplă lucruri firești şi potrivite cu natura, de ce ai murmura nemulţumit ? Căci natura universală n-a hărăzit pentru tine nimic ce nu poate fi îndurat.

47. Dacă te întristezi din cauza unui lucru din afara voinţei tale, de fapt nu aceasta te mîhneşte ci părerea ta proprie asupra lui. Stă în puterea ta, chiar din acest moment, să ştergi cu desăvîrşire o astfel de părere. Iar dacă te întristează ceva din cele legate de dispoziţia ta interioară, cine te opreşte să modifici gîndul care te-a călăuzit spre aceasta ? De asemenea, dacă te mîhneşte faptul că nu ai săvîrşit un lucru care ţi s-a părut raţional, de ce nu preferi să-l îndeplineşti decît să te mîhneşti ? Dar — vei spune — mi-a stat împotrivă ceva mai puternic decît mine. În consecinţă, nu mai fi mîhnit, căci pricina pentru care nu l-ai făcut nu vine de la tine. Dar, viaţa nu are preţ, dacă nu realizezi un astfel de lucru. Atunci, ieşi din viaţă, fără amărăciune, cu aceeaşi voie bună cu care moare cel ce-a făcut acel lucru şi totodată, iartă cu plăcere şi bunăvoinţă pe cei ce ţi-au stat împotrivă.

48. Adu-ţi aminte că raţiunea conducătoare devine de neînfrînt cînd se îndreaptă către sine, se mulţumeşte cu ea însăşi şi nu face nimic în dezacord cu sine, chiar dacă pare că se abţine în mod iraţional. Care este, deci, puterea ei, ori de cîte ori omul elaborează o judecată bine chibzuită şi acţionează deliberat şi cu prudenţă ! Din această cauză gîndirea descătuşată de patimi devine o adevărată fortăreaţă şi omul nu are în el însuşi un loc mai întărit şi mai sigur, în care dacă se refugiază, pentru restul zilelor sale rămîne de neînfrînt. Cel care n-a văzut acest refugiu este cu adevărat un neştiutor, iar cel care l-a văzut, dar nu s-a retras încă în el, este cu adevărat un nefericit.

49. Nu-ți spune niciodată mai multe, decît cele ce-ți sînt anunțate de către primele tale reprezentări. De pildă, ești informat că un oarecare te vorbește de rău. Aceasta ți se anunță. N-ai fost avertizat că ai fost și vătămat. Văd că-mi este copilul bolnav. Văd. Nu văd însă că ar fi în primejdie. Așadar, mărginește-te la primele reprezentări, nu adăuga nimic dinlăuntrul tău și astfel nimic nu ți se va întîmpla. Sau, mai degrabă, adaugă faptul că ești un om care înțelege tot ce se petrec în univers.

50. Castravetele este amar ? Aruncă-l ! În drum sînt mărăcini ? Ocolește-i ! Este de ajuns. Nu mai adăuga întrebarea : „De ce s-au făcut acestea în lume ?" Fiindcă vei fi luat în rîs de către cei care studiază natura, după cum ai fi luat în rîs de către un cismar, sau de către un tîmplar, dacă le-ai aduce mustrări că vezi în atelierul lor, talaș, surcele, crîmpeie rămase de la cele alcătuite de ei. Și totuși aceștia au locuri unde să le arunce. Natura universului, însă nu are nimic în afară de sine ; dar ceea ce poate fi minunat în meșteșugul naturii este faptul că, delimitîndu-se pe ea însăși, transformă pentru sine, tot ce are în ea, care părea distrus, învechit și nefolositor și că din acestea creează altele noi ; astfel, ea nu se folosește de nici o substanță din afară și nici nu are nevoie de vreun loc în care să arunce ceea ce este mai vechi, mucegăit sau putred. Așadar, se mulțumește doar cu spațiul propriu, cu natura și cu propria ei iscusință.

51. a. Nu fii delăsător în treburile tale, nu fii certăreț și încurcat în discuții, nu rătăci cu închipuirile tale, nu te închide în tine, totodată însă nu te repezi prea febril, nici nu te lăsa prea mult prins de activitățile tale în cursul vieții.

51. b. Te omoară, îți sfîșie carnea în bucăți, te urmăresc cu defăimări și blesteme ! Ce însemnătate pot să aibă

acestea pentru posibilitatea pe care o are gîndirea de a se păstra curată, rațională, cumpătată, dreaptă. De exemplu, dacă cineva, care stă lîngă un izvor limpede și dulce, îl blestemă, acest izvor nu încetează să-și arunce jerba-i de apă cristalină și chiar dacă ar arunca în apa lui nămol și murdărie, izvorul le împrăștie în grabă, le spală și nu-și tulbură nicidecum limpezimea. Așadar, tu cum vei avea oare în tine un izvor care să nu sece niciodată ? Numai dacă vei veghea asupra libertății tale sufletești și vei fi, în același timp, binevoitor simplu și demn.

52. Cel care nu știe ce este universul, nu știe nici în ce loc se află el însuși. Iar cine nu știe pentru ce-a fost născut, nu știe nici cine este el însuși, nici ce este universul. Iar cel care trece cu vederea una din acestea nu poate spune nici pentru ce s-a născut. Deci, cum ți se pare omul căruia-i place să respingă laudele celor care aplaudă și nu știu nici în ce loc se găsesc, nici cine sînt ei înșiși ?

53. Vrei să fii lăudat de către un om care se blestemă de trei ori pe ceas ? Vrei să placi unui om care pe el însuși nu se aprobă ? Și oare se place pe sine, acela care se căiește aproape pentru tot ceea ce face ?

54. Nu respira numai din aerul aflat de jur împrejur, ci soarbe din inteligența universală înconjurătoare. Căci această putere a gîndirii nu este răspîndită și nu pătrunde, într-o măsură mai mică, în acela care poate s-o soarbă, decît în cel ce-l respiră.

55. Luat în general, viciul nu dăunează universului. Luat în parte, ca viciu al unuia singur, nu vatămă pe celălalt, ci reprezintă o primejdie adevărată numai pentru acela, căruia i s-a dat putința să se depărteze de viciu îndată ce ar dori.

56. Voința semenului meu este pentru mine tot așa de indiferentă ca și respirația sau corpul acestuia. Căci, chiar dacă sîntem născuți unul pentru celălalt într-o mare

măsură, raţiunile noastre conducătoare au, fiecare, domeniul şi autoritatea sa proprie ; fiindcă altfel viciul semenului meu ar putea constitui pentru mine un rău, dar divinitatea n-a hotărît ca propria mea nefericire să fie provocată de un altul.

57. Soarele parcă se revarsă de sus şi deşi se răspîndeşte pretutindeni, nu se risipeşte pînă la sleire. Căci, de fapt, această împrăştiere este o tensiune. De aceea şi razele sale au fost numite extensiuni [1], de la verbul grec care înseamnă a se extinde. Şi cum s-ar putea explica ce este o rază ? Dacă cineva ar privi lumina venită de la soare, care pătrunde într-o cameră întunecoasă, printr-o crăpătură îngustă, ar vedea că ea se propagă în linie dreaptă, că parcă se sprijină pe corpul solid ce-i întrerupe drumul, despărţind-o de aerul de dincolo, dar rămîne acolo, nici nu alunecă, nici nu cade. Aşadar, în acelaşi fel, se impune să fie şi răspîndirea şi difuzarea gîndirii, ea nu este o scurgere şi o sleire, ci o tensiune ; prin urmare, nu trebuie să se nască o ciocnire violentă, năpraznică între ea şi piedicile ivite în cale, nici să nu se prăbuşească, ci să se statornicească şi să lumineze pe cel care o primeşte. Cine nu se lasă călăuzit de gîndire, se va lipsi de lumină [2].

58. Cel care se teme de moarte este înspăimîntat sau de pierderea în întregime a senzaţiilor, sau de ivirea altora. Dar, dacă nu vor mai fi senzaţii, nici el nu va mai simţi vreun rău. Iar dacă va primi senzaţii diferite întrucîtva, va deveni el însuşi o altă fiinţă şi deci nu va înceta să vieţuiască.

---

[1] În lumina cercetărilor moderne, etimologia este inexactă.

[2] Metafora soarelui este foarte importantă la Platon şi în teoriile neoplatonice ale iluminării. Marcus Aurelius dezvoltă aici ideea că omul trebuie să pătrundă cu gîndirea sa obiectele şi la rîndu-i să se lase pătruns de inteligenţa universală, pe care s-o reflecte şi s-o transmită.

59. Oamenii sînt născuți unul pentru altul. În concluzie, ori fă-le educația, ori rabdă-i.

60. Săgeata se mișcă altfel decît gîndirea, dar cînd își fixează atenția și se consacră unei cercetări, nu mai puțin decît săgeata, se mișcă cu repeziciune și în linie dreaptă, direct, spre scopul propus.

61. Înaintează cu ageruine pînă la rațiunea conducătoare a fiecăruia și îngăduie să pătrundă în ființa ta, pînă la călăuza ta rațională.

CARTEA a IX-a

1. Cel care face o nedreptate este lipsit de pietate. Fiindcă, prin însuşirile date lor de natura universului, *fiinţele raţionale sînt născute unele în folosul altora*, astfel încît să se ajute reciproc, în raport cu valoarea fiecăreia şi să nu se vatăme în nici un fel. Este deci limpede, că cel care calcă voinţa naturii universale, este lipsit de pietate faţă de cea mai veche dintre divinităţi. Şi cel care minte arată lipsă de respect faţă de aceeaşi divinitate. Căci natura universului este natura tuturor celor care există. Iar cele care sînt, se află în strînsă legătură cu cele care urmează să se ivească. Mai departe, această divinitate se numeşte adevăr şi ea constituie cauza primă a tuturor adevărurilor. Cine minte cu voia lui, în măsura în care înşeală, în aceeaşi măsură săvîrşeşte o nedreptate. Cel care minte fără voia lui, în măsura în care se face potrivnic naturii universului şi tulbură ordinea universală, devine un luptător împotriva acesteia. Şi, cu natura universului se luptă acela care este împins spre cele potrivnice adevărului, chiar împotriva voinţei lui ; căci, din partea naturii universului, el a primit toate însuşirile, de care însă, neţinînd seamă la vreme, acum nu mai este în stare să facă deosebire între minciună şi adevăr. Şi cel care urmăreşte plăcerile ca pe nişte bunuri şi fuge de dureri ca de nişte rele, se arată, de asemenea, lipsit de pietate.

Căci, în mod necesar, cel ce face parte din acest soi de oameni, nemulțumit, cîrtește deseori împotriva naturii comune, zicînd că nu împarte cu o cumpănă dreaptă, în raport cu vrednicia, cele hărăzite bunilor și răilor, de vreme ce, foarte des, cei răi se bucură de plăceri și dobîndesc toate lucrurile producătoare de plăcere, iar cei buni sînt din toate părțile izbiți de suferințe sau de întîmplări care provoacă suferință. Mai departe și cel înspăimîntat de suferințe, în unele prilejuri se va înspăimînta chiar și de cele ce se vor petrece în univers. În acel moment, chiar și un astfel de om vădește lipsă de pietate. De asemenea, în măsura în care nu se va opri de la săvîrșirea unor nedreptăți, făptuiește o împietate și cel care urmărește cu ardoare plăcerile. Așadar, este o datorie față de toate cele pentru care natura arată un interes egal (căci dacă n-ar fi fost preocupată în aceeași măsură de toate, nu le-ar fi creat) ca cine vrea să urmeze și să se adapteze naturii în chip desăvîrșit, să aibă aceeași părere asupra tuturor evenimentelor și să le acorde un interes și o preocupare egală. În concluzie, cel care, însuși, nu arată deplină indiferență față de suferință și plăcere, față de moarte și viață, față de faimă și lipsa de faimă, întîmplări folosite de natură într-o măsură egală, e limpede că este tot atît de lipsit de pietate. Iar eu spun că natura le acordă același interes, în loc să spun că se produc în mod egal și statornic, în virtutea unui impuls primar al Providenței, potrivit înlănțuirii tuturor evenimentelor precum și a acelor împrejurări adăugate fenomenelor originale. Ele se mișcă potrivit acestui plan, dintr-un străvechi început, către orînduirea de ansamblu a universului, cuprinzînd în sine unele rațiuni ale celor ce se vor ivi, determinînd cît mai riguros cu putință puterile germinatoare ale realităților primare, ale transformărilor și ale urmărilor acestora, așa cum vor fi.

2. Este firesc ca omul cu adevărat generos să plece dintre oameni, fără să fi simțit gustul minciunii, al oricărui

fel de fățărnicie, fără să fi cunoscut desfătarea desfrîului sau fumul amăgitor al mîndriei, a-ți da suflarea cea din urmă, sătul pînă la dezgust de toate cele pomenite, înseamnă o a doua plutire pe apele destinului [1]. Sau dinainte ai ținut să te statornicești lîngă viciu și experiența ta de viață nu te convinge să fugi de molimă. Căci distragerea puterii de gîndire este o molimă cu mult mai grea decît orice schimbare sau infectare a învelișului de aer răspîndit împrejur. Fiindcă aceasta este o molimă a animalelor ca animale, iar cealaltă este o molimă a oamenilor, ca exemplare ale umanității.

3. Nu disprețui moartea, ci primește-o cu mulțumire, întrucît și ea este unul din evenimentele dorite de natură. Căci, după cum, a fi adolescent, a îmbătrîni, a crește, a fi în plină vigoare, a-ți da dinții, tuleiele din barbă, a zămisli, a fi însărcinată, a naște, a avea păr cărunt și toate celelalte asemenea lor, sînt niște activități ale naturii, pe care le aduc etapele diferite ale vieții tale, la fel și moartea, risipirea ființei tale, reprezintă un act firesc. De aceea, de vreme ce raționează, o trăsătură proprie omului este să se comporte față de moarte, fără o aversiune violentă și fără să o disprețuiască, ci, dimpotrivă să o aștepte ca pe un fapt natural. Și, după cum aștepți ca fătul să iasă din pîntecele femeii tale, tot astfel fii gata să întîmpini ceasul cînd sufletul tău va fi smuls din învelișul său de carne. Și dacă mai vrei o povață obișnuită, ce-ți va merge la inimă și te va face, în cel mai înalt grad, să te acomodezi cu ideea morții, înseamnă să întreprinzi o cercetare amănunțită a lucrurilor de care urmează să fii despărțit, precum și a feluritelor obiceiuri ale acelora de către care sufletul tău nu va mai fi multă vreme neliniștit. Fără îndoială, că va trebui să fii cît mai puțin pornit împotriva lor, mai mult, ai obligația să le porți de grijă și să-i suporți

[1] Metaforă curentă la unii filozofi antici pentru a reda o stare proastă, o împrejurare nefericită, cf. Platon, *Phaedon* 99 c; Aristotel, *Etica pentru Nicomah* II, 9, 1109 a 34, etc.

cu amabilitate îngăduitoare, aducîndu-ți aminte, în același timp, că nu vei fi despărțit de oameni cu aceleași principii cu tine. Căci acesta ar fi singurul motiv, ce ar putea să se împotrivească și să te determine să rămîi în viață, dacă totuși ar fi vreunul : dacă ți-ar fi fost hărăzit să viețuiești împreună cu oameni care și-au însușit aceleași principii ca și tine. Acum însă, vezi cît este de mare oboseala iscată de dezbinarea între cei care trăiesc împreună, încît ajungi că să zici : „De-ai veni mai degrabă, o moarte, ca nu cumva să mă uit pe mine însumi !"

4. Cine greșește, greșește împotriva lui însuși, acela care face o nedreptate se nedreptățește pe sine, deoarece devine rău.

5. Adesеori săvîrșește o nedreptate și cel care nu îndeplinește un anumit lucru, nu numai cel care face ceva.

6. Este de ajuns să ai în clipa de față o părere sigură, întemeiată pe înțelegere, să desfășori activitatea prezentă în interesul tuturor, să ai în prezent dispoziția de a primi cu mulțumire orice eveniment provocat de o cauză din afară.

7. Alungă închipuirea, stăpînește-ți impulsurile, înăbușă dorințele, păstrează-ți rațiunea conducătoare stăpînă pe ea însăși.

8. Unul este sufletul hărăzit ființelor iraționale și altul sufletul inteligent destinat ființelor raționale, după cum unul este pămîntul pentru toate cele pămîntești, una lumina pe care o vedem și unul aerul pe care-l respirăm, pentru tot ce este însuflețit și cu vedere.

9. Toate cu o parte comună între ele se străduiesc să se apropie de cele cu origine asemănătoare. Ceea ce este pămîntesc se apleacă spre pămînt, tot ce reprezintă lichid se prelinge într-o scurgere comună ; același lucru se petrece și cu ceea ce aparține aerianului, astfel încît este nevoie de forță ca să le împiedice să se apropie. Focul urcă spre înalt, din cauza focului elementar. Și tot ce constituie foc aici pe pămînt este atît de dornic să ardă împreună

cu focul elementar, încît orice material puțin mai uscat se aprinde cu ușurință, fiindcă are în el mai puține elemente care ar putea împiedica aprinderea. Ca urmare și ceea ce reprezintă o parte dintr-o natură inteligentă comună, năzuiește să se apropie de cele ce sînt de aceeași origine, cu aceeași rîvnă sau chiar cu mai multă. Căci cu cît ceva se simte superior față de celelalte lucruri, cu atît este mai pregătit să se unească și să se contopească cu cel de origine comună. Fără îndoială că și printre viețuitoarele fără rațiune, degrabă s-au închegat, roiuri de albine, turme de oi, cirezi de vite, cîrduri de păsări, creșterea puilor și diferite chipuri de iubiri. Pentru că aveau suflete în ele și le îndemna rîvna să viețuiască împreună într-un grad mai înalt, așa cum nu se întîmplă între plante, nici între arbori, nici între stînci. Între ființele raționale astfel s-au alcătuit comunități politice, prietenii, legături de apropiere, înțelegeri, iar în timp de război, tratatele și armistițiile. De asemenea, printre ființele raționale superioare există o unitate, deși într-un anumit fel sînt separate, așa cum este, de pildă, între astre. În același fel și năzuința aceasta către superior poate stîrni atracția între ele, chiar dacă sînt despărțite. Privește ce se petrece, însă, în acest moment. Căci, acum, numai ființele inteligente au uitat înțelegerea mutuală și atracția reciprocă una față de cealaltă, precum și puterea de a se scurge împreună spre același liman, care nu se mai vede. Dar, deși ele fug una de cealaltă, rămîn totuși în alcătuirea de ansamblu, deoarece îi stăpînește forța naturii. Tu însuți vei vedea ceea ce spun, dacă vei observa cu atenție. Căci cu mai multă ușurință vei găsi un lucru pămîntesc lipsit de legătura cu alt lucru pămîntesc, decît un om despărțit definitiv de alt om.

10. Și omul și divinitatea și universul poartă fiecare rodul său. Fiecare îl poartă în anotimpurile potrivite. Iar, dacă, obișnuința folosește în mod firesc termenul cu privire la vița de vie și la plantele de același fel, aceasta nu în-

seamnă nimic. Raţiunea îşi poartă rodul său şi în interesul social, şi pentru sine însăşi. Şi din ea se nasc celelalte roade, de acelaşi fel cu raţiunea.

11. Dacă se poate, îndrumează-l ; dacă nu se poate, aminteşte-ţi că bunăvoinţa ţi-a fost dată tocmai pentru acest scop ; căci zeii înşişi sînt binevoitori cu oamenii de felul acesta. În unele cazuri, chiar îi ajută pentru păstrarea sănătăţii, pentru dobîndirea bogăţiei, a gloriei. Astfel, deci, sînt zeii : buni şi îndatoritori ; stă în puterea ta să fii la fel, dacă nu stă în puterea ta, spune, atunci, cine te împiedică.

12. Străduieşte-te, dar nu ca un rob trudnic, nici ca unul care urmăreşte să fie compătimit sau admirat, ci dimpotrivă doreşte-ţi numai un singur lucru : şi cînd te mişti şi desfăşori o activitate şi cînd întrerupi, pentru odihnă, orice întreprinzi fă aşa cum socoteşte că trebuie să acţioneze raţiunea unei fiinţe politice.

13. Astăzi am scăpat din toate cele ce-mi creeau dificultăţi. Ba, mai mult chiar, am înlăturat tot ce-mi provoca greutăţi, căci tot ce era stînjenitor nu era în afara mea ci în propriul meu fel de a gîndi, adică înlăuntrul meu.

14. Toate lucrurile sînt obişnuite, fiind cunoscute prin experienţă, sînt pieritoare ca timp şi grosolane în ceea ce priveşte materialul. Aşadar, toate, acum, au rămas la fel ca pe vremea acelora pe care i-am îngropat de mult.

15. Lucrurile stau înaintea uşilor fiinţei raţionale, aşa cum sînt în ele însile, fără să cunoască nimic despre ele, fără să se dezvăluie în vreun fel [1]. Prin urmare, cine ne dezvăluie ceva cu privire la ele ? Nimeni altcineva decît raţiunea conducătoare.

16. Pentru o fiinţă socială şi politică, răul şi binele nu constau în senzaţiile încercate ci în forţa ei de acţi-

[1] Lucrurile, evenimentele, fenomenele nu au contact direct cu sufletul, ci rămîn în afara acestuia. Aceeaşi idee a fost dezvoltată şi în cărţile a IV-a, 3, 10, a V-a, 19, a VI-a, 8, 52.

une [1], după cum nici virtutea sau viciul unei astfel de ființe nu constau în ceea ce simte ci în tăria cu care acționează.

17. Piatra aruncată în sus nu simte nici un rău cînd cade din nou spre pămînt, după cum nici un bine cînd este înălțată atît de sus.

18. Pătrunde pînă la rațiunea conducătoare a oamenilor și vei vedea ce fel de judecători te înspăimîntă și mai ales ce fel de judecători sînt asupra lor înșiși.

19. Totul se află într-o continuă transformare și consumare permanentă, tu însuți ești în continuă schimbare, într-un anumit fel, mergi spre distrugere și întregul univers este dus în acest flux împreună cu tine.

20. Greșeala altuia trebuie părăsită acolo unde a fost săvîrșită.

21. Sfîrșitul unei activități, încetarea năzuințelor sau a părerilor, deci un anumit fel de moarte, nu au nimic rău în ele. Acum, îndreaptă-ți atenția asupra diferitelor vîrste ale vieții : de exemplu, asupra copilăriei, adolescenței, tinereții, sau bătrîneții. Căci și această trecere dintr-o etapă în alta constituie un fel de moarte. Ori, este ceva înfricoșător într-o astfel de trecere ? Mergi mai departe și fixează atenția asupra zilelor petrecute după sfatul bunicului, a celor trăite sub povățuirea mamei, amintește-ți apoi perioada în care ai viețuit sub îndrumarea tatălui și după ce-ți vei revărsa atenția asupra multor altor variații, transformări, încetări a unor stări, întreabă-te : „Sînt oare acestea, ceva înspăimîntător ?" Vei înțelege astfel că nici încetarea sau transformarea întregii vieți nu au în sine nimic vătămător, nimic înfricoșător.

---

[1] Activitatea nu este privită și înțeleasă ca rezultat material, ci ca inițiativă morală care determină pe om să înfăptuiască numai hotărîrile bune (cf. și cărțile a II-a, 4, a XI-a, 7, 21 și a XII-a, 17).

22. Grăbește apoi pașii gîndului și cercetează propria ta rațiune conducătoare, pe aceea a universului și pe cea a unui om oarecare. Pe a ta ca să dobîndești și să-ți menții o judecată dreaptă, cinstită. Pe aceea a universului pentru ca să-ți dai seama din ce întreg ești o parte. Pe aceea a unui om oarecare ca să înțelegi dacă faptele lui au ca temei neștiința sau știința și totodată pentru ca să ai în vedere că ai aceeași origină cu el.

23. După cum tu însuți ești o parte care întregește un sistem politic și social, tot astfel fiecare acțiune a ta trebuie să tindă să fie un element ce întregește viața politică și socială. Așadar, dacă vreuna din acțiunile tale nu vor avea raport, fie imediat fie îndepărtat, cu acest scop al interesului comun, va fi o acțiune care va pricinui zbuciumul întregii tale vieți, provocîndu-i o adevărată spărtură și, de asemenea, îți va răpi posibilitatea, ție și vieții tale, de a fi unitară ; ca va deveni o înfruntare și o abatere, întocmai cum, în adunarea poporului, cel care acționează după capul lui, devine un element potrivnic armoniei sociale.

24. Pretutindeni minii copilărești, jocuri [2] de copii, sărmane respirații care înalță cadavre [3] ; pentru ca evocarea casei morților să izbească cu și mai multă limpezime [4].

25. Întoarce-te acum și cercetează forța activă și creatoare a elementului cauzal, și după ce ai mărginit efectele sale în cadrul elementului material, observă-l în continuare cu atenție ; mărginește apoi timpul, ca durată, cît

---

[1] Pentru aceeași recomandare, cf. cartea a VII-a, 29.

[2] Simbolizează pasiunile omenești, în acest sens cf. și cartea a V-a, 33.

[3] Citat din Epictet, fragm. XXVI Schenke, cuprins deja în *Diatribe*, IV, 41.

[4] Gataker presupune a fi o evocare a infernului, ; în aceste rînduri. Schültze opinează ea poate fi și o referire la *Odiseea*, XI. Umbrele evocate ale morților întruchipează deșertăciunea pasiunilor omenești.

îi este dat, de la natură acestuia, ca să reziste în forma sa caracteristică. [1]

26. Ai îndurat mii de nenorociri, fiindcă nu te-ai mulțumit cu rațiunea ta conducătoare care făcea treburile pentru care a fost alcătuită. Destul însă, cu toate acestea.

27. De cîte ori un altul te critică sau te urăște sau alții rostesc răspicat anume cuvinte împotriva ta, mergi imediat către măruntele lor suflete, pătrunde adînc înlăuntrul lor și vezi ce fel de oameni sînt. Vei vedea că nu e necesar să te zbuciumi pentru ca aceștia să aibă neapărat vreo părere despre tine. Trebuie să fii binevoitor față de ei, totuși, căci potrivit cu legea naturii sînt niște prieteni. Chiar și zeii le dau ajutor pe toate căile, prin vise, prin oracole, pentru a-i face să dobîndească acele lucruri pentru care depun interes.

28. Acestea sînt mișcările ciclice ale universului, în sus, în jos, din vecinicie către vecinicie. Și fie că inteligența universală dă impuls fiecăruia și dacă acesta este adevărul, primește și tu însuți impulsul ei, fie că este un impuls primar, dat odată pentru totdeauna, după care se mișcă toate celelalte ca o urmare [2] firească, fiecare într-un anumit fel. Căci într-un sens, toate sînt atomi, elemente care nu se mai pot împărți. În cele din urmă, dacă există divinitate, toate merg bine, iar dacă totul se petrece la voia întîmplării, tu nu te lăsa cîrmuit de hazard [3]. Chiar din această clipă, pămîntul va acoperi toate ale noastre : după aceea el

---

[1] Forma caracteristică, la vechii stoici, este nu ceea ce dă unui lucru ideea, forma sa generală (ca în Platon și Aristotel) ci esența sa fundamentală și unică.

[2] Problema, dezbătută de la originile stoicismului, este dacă providența se întinde asupra universului, în urma unei decizii inițiale de la care evenimentele pornesc drept consecințe, sau se preocupă de fiecare, determinînd fiecare eveniment printr-o inițiativă specială, cf. Diogene Laertios, VII, 149 ; Cicero, *De natura deorum*, II, 65, 164.

[3] Tensiunea morală are aici o oarecare independență față de teoria fizică, în general, deși îi este subordonată, cf. și VI, 10.

însuşi se va transforma, apoi şi acestea se vor transforma pînă-n vecinicie, apoi altele, iarăşi şi iarăşi pînă la infinit. Cine cugetă la această frămîntată învolburare de transformări succesive şi alternări şi la iuţeala cu care se petrec va simţi un dispreţ adînc pentru tot ce este muritor.

29. Cauza universală este un torent ; pe toate le tîrăşte cu sine. Cît sînt de vremelnice şi fără valoare aceste dezbateri politice, care, după cum s-ar părea, rezolvă într-un chip înţelept, afacerile omeneşti ; curat o învălmăşeală de ţipari ! Omule, oare ce ai de făcut ? Fă, ceea ce în această clipă îţi pretinde natura. Pune-te în mişcare şi nu-ţi întoarce privirea de jur împrejur, ca să vezi dacă te observă cineva. Nu spera să instaurezi Republica lui Platon, ci, dimpotrivă, fii mulţumit dacă cel mai mic lucru progresează şi consideră că chiar dobîndirea acestui rezultat nu este ceva neînsemnat. Căci cine oare schimbă principiile acestor oameni ? Şi în afară de schimbarea principiilor ce altceva rămîne decît sclavia unor oameni care se vaită deşi se prefac că sînt convinşi. Pregăteşte-te acum şi vorbeşte-mi despre Alexandru, despre Filip, despre Demetrius din Phaleron [1]. Se va vedea dacă aceştia au ştiut ce doreşte natura comună şi dacă s-au călăuzit pe ei înşişi potrivit cu voinţa acesteia ; iar dacă au făcut-o numai pe eroii de tragedie, nimeni nu m-a condamnat să-i imit. Opera filozofiei este simplă, modestă şi conştiincioasă, nimeni să nu mă împingă spre semeaţa fanfaronadă.

30. Priveşte ca de pe o înălţime aceste nenumărate mulţimi omeneşti, miile de serbări religioase, călătoriile pe mare de pretutindeni, pe vreme de furtună năpraznică sau pe timp liniştit, ai după aceea în vedere felurimea acestor fiinţe care au venit pe lume, trăiesc împreună, se sfîrşesc laolaltă. Cugetă, de asemenea, asupra vieţii din vremurile străvechi, asupra vieţii ce va fi trăită de cei care

[1] Ultimul dintre oratorii antici, timp de 10 ani guvernator al Atenei, sub diadohul Casandros — 317-307 î.e.n.

vin după tine, sau asupra traiului, de acum, printre națiunile barbare. Cugetă, deopotrivă, cîți nu cunosc nici măcar numele tău, cîți îl vor uita cu repeziciune, cîți dintre cei, care poate acum te laudă, sînt gata să te terfelească ; vezi, așadar, cum nici amintirea, nici faima, nici altceva de felul acesta nu merită prețuire.

31. O liniște netulburată a sufletului în ceea ce privește întîmplările pricinuite de o cauză din afară. Spirit de echitate și justiție în cele ce sînt săvîrșite, ca urmare a unei pricini izvorîtă din tine însuți ; ceea ce înseamnă că năzuința și fapta trebuie să se înscrie în această finalitate : activități desfășurate în interesul societății, căci acestea sînt pentru tine potrivite cu natura.

32. Poți face să dispară multe deșertăciuni tulburătoare pentru tine, de vreme ce toate își au izvorul în părerile tale ; în felul acesta, îți vei deschide un cîmp întins și liber, pentru ca să poți cuprinde cu puterea ta de înțelegere și cunoaștere întregul univers, pentru a contempla, sub toate aspectele, nemărginirea timpului veșnic, ca să poți concepe fulgerătoarea transformare a fiecărui lucru, parte cu parte, pentru a vedea cît este de scurtă distanța între naștere și dezagregare, o genune de veacuri înaintea nașterii și după dezagregarea în elemente, de asemenea, același abis al timpului nesfîrșit.

33. Toate cîte le vezi, degrabă se vor fărîmița în țărînă, iar acei care vor fi martori ai acestei fărîmițări, la fel de grabnic vor pieri ei înșiși. Și astfel vor fi deopotrivă cel care a murit la cea mai înaintată vîrstă a bătrîneții cu cel care a avut o moarte prea timpurie.

34. Ce fel de rațiune conducătoare au acești oameni, pentru ce fel de lucruri s-au străduit, căror țeluri și-au dăruit dragostea și prețuirea lor ? Presupune că poți privi dezgolite sărmanele lor suflete. Cît de mare le este îngîmfarea cînd li se pare că vatămă pe cineva bîrfind, sau că sînt folositori lăudînd [1].

[1] Pentru aceeași idee vezi cartea a IX-a, 27.

35. Pierderea nu este nimic altceva decît transformare. Datorită acestei transformări se bucură natura universului, potrivit cu voința căreia toate lucrurile, produse de la începutul veacurilor în același chip, precum și celelalte care se vor naște în același fel, pînă-n veșnicie, au fost bine făcute. Așadar, de ce spui că toate lucrurile au fost și vor fi rele, că nici un fel de putere nu s-a găsit între atîția zei, care să fie în stare să îndrepte aceste stări de lucruri în vreun fel și că universul a fost condamnat să fie copleșit de nenorociri neîntrerupte ?

36. Descompunerea materiei de temelie din fiecare lucru, dă apă, pulbere, oscioare, murdărie. Sau iarăși, făcînd o comparație, stîncile de marmură sînt ca niște glăbe învîrtoșate ale pămîntului ; aurul, argintul sînt depuneri sedimentare, veșmintele niște fire de lînă ; și purpura e sînge, și toate celelalte sînt asemenea. Iar sărmana ta răsuflare este un alt element de același fel, deoarece prin transformare, se schimbă dintr-unele într-altele necontenit.

37. Destul cu această viață nenorocită, cu murmurul ei cîrtitor, cu șiretlicuri de maimuță. Ce te frămîntă ? Ce-ți pare neobișnuit din toate acestea ? Ce te scoate din fire ? Cumva elementul cauzal activ ? Privește-l ! Ori poate temelia materială ? Privește-o și pe aceasta ; în afara lor nu există nimic iar față de zei, fii mai sincer, mai virtuos, măcar din clipa de față. Trei ani, dacă vei fi avut în vedere acest lucru sau timp de o sută de ani, este același lucru.

38. Dacă cineva a păcătuit, răul este acolo, în el însuși. Totuși, poate n-a greșit.

39. Ori tot ceea ce se petrece provine, ca dintr-un corp unic, dintr-o singură sursă inteligentă și atunci partea nu trebuie să murmure împotriva unor evenimente, în interesul întregului, ori totul este format din atomi și atunci întregul univers nu e nimic altceva decît confuzie și dezagregare. Atunci, oare pentru ce te frămînți ? Spune-i călăuzei tale interioare care este rațiunea : ai murit, ai

pierit, ai devenit fiară sălbatică, te-ai schimbat într-un comediant ipocrit, ai devenit animal de turmă și paști asemenea acestuia.

40. Fie că zeii nu au nici o putere, fie că au totuși, aceasta este întrebarea. Dacă nu au, atunci de ce ridici altare, aduci jertfe și te rogi ? Iar dacă zeii au putere, de ce nu crezi că e mai bine să te rogi lor, ca să-ți dăruiască puterea de a nu te mai îngrozi lucrurile care te înspăimîntă acum, să nu mai rîvnești lucrurile pe care le dorești acum, să nu te mai întristeze cele ce acum îți pricinuiesc mîhnire, căci este cu adevărat mai de preț decît să te rogi să se petreacă sau să nu se petreacă vreunul din evenimentele care survin. Fiindcă, oricum, dacă zeii prin acțiunile lor, pot să vină în ajutorul oamenilor, ei pot să ne dea ajutor și pentru atingerea unor asemenea scopuri. Dar, poate cîndva, vei avea de gînd să spui : „Zeii au făcut ca acestea să fie în puterea mea". De ce nu cauți atunci să te folosești numai de ceea ce stă în tăria ta, cu inițiativa unui om liber, în loc să te frămînți umilit ca un sclav, din cauza celor care nu se află în forța ta și-ți pricinuiesc o povară ? Și apoi, în cele din urmă, cine ți-a spus oare că zeii nu-și unesc puterea lor cu oamenii, chiar și pentru acele lucruri care se găsesc în tăria noastră ? Începe așadar să-l rogi întîi privitor la acestea și vei vedea. De pildă, unul se roagă așa : „Cum aș putea să mă culc cu această femeie ?" Tu însă să te rogi numai astfel : „Cum să fac să nu rîvnesc să mă culc cu această femeie ?" Altul se roagă astfel : „Cum să scap de acest om nesuferit ?" Tu însă, fă-ți doar această rugăciune : „De n-aș avea nevoie să mă lipsesc de acesta !" Se roagă cineva : „De nu mi-aș pierde copilașul !" Tu însă, înalță doar această rugăciune : „De nu m-aș teme că-l pierd !" Într-un cuvînt în acest fel îndreaptă rugăciunile tale spre zei și vezi după aceea ce se petrece. [1]

[1] Pentru aceeași idee, cf. și Epictet, *Diatribe*, II, 18, 15-18.

41. Epicur spune așa : „În timpul bolii, discuțiile mele nu s-au învîrtit în jurul suferințelor acestui corp sărman, nici n-am flecărit, spune tot el mai departe, față de cei care veneau să mă vadă, ceva de felul acesta, ci, împreună cu ei, am dus la bun sfîrșit punctele de vedere principale privind științele naturii, dezbătînd mai ales următoarea întrebare : „Cum poate să rămînă netulburată inteligența, cît timp este într-o biată bucată de carne omenească și este afectată de frămîntările acesteia, cum poate să-și păstreze bunul specific sieși, gîndirea ? Și, spunea tot el, nici medicilor nu le-am dat ocazie să se mîndrească, de parcă ar fi făcut cine știe ce, ci viața se scurgea bună și cinstită [1]". În această privință, deci, urmează-i exemplul, fie în timp de boală, dacă te îmbolnăvești cumva, fie în orice altă împrejurare a vieții. Căci este o convingere comună pentru toate școlile filozofice să nu te îndepărtezi de principiile filozofiei în nici o împrejurare și, prin urmare, niciodată și să nu flecărești cu oamenii simpli nedeprinși încă bine cu natura și cu legile ei, precum și datoria de a fi atent numai la ceea ce făptuiești acum și la mijlocul prin care vei făptui.

42. Ori de cîte ori ești izbit în față de obrăznicia cuiva, întreabă-te îndată : „E cu putință ca să nu fie obraznici în univers ?" Nu e cu putință ! Ca urmare, nu pretinde ceva imposibil. Căci și cel în cauză este unul dintre obraznicii pe care de voie de nevoie îi rabdă universul. Acest fel de a gîndi să-l ai și față de cel viclean, de cel lipsit de bună-credință, precum și față de orice altfel de păcătos. În același timp, adu-ți aminte că e cu neputință să nu se ivească și aceste feluri de oameni, fiindcă așa vei fi mai binevoitor față de fiecare dintre ei. Este deopotrivă de folositor să gîndești cu repeziciune cu ce virtute anume a înzestrat natura pe om împotriva acelei greșeli. Căci natura a dăruit ca leac față de cel neștiutor blîndețea și

[1] Cf. Epicur, ed. Usener, fragm. 191.
[2] Cf. și cartea a VII-a, 5.

o altfel de putere, față de o altfel de greșeală. Într-un cuvînt, ție îți este dat să instruiești pe cel care rătăcește drumul. Căci orice om cînd greșește se înșeală asupra scopului propus și astfel se abate din cale. Și la urma urmei, oare prin ce te vatămă greșeala ? Îndată vei descoperi că nici unul dintre cei ce ți-au pricinuit supărare n-a izbutit să facă totuși vreo greșeală datorită căreia inteligența ta e pe punctul să-și piardă calitățile. Ceea ce e rău pentru tine și, prin urmare, vătămător își are temeiul în judecățile tale. Căci ce este rău sau nefiresc dacă un om lipsit de educație face cele potrivite cu unul lipsit de educație ? Bagă de seamă să nu fie mai degrabă nevoie să te învinovățești că nu te-ai așteptat ca un astfel de om să greșească așa cum s-a întîmplat. Căci tu aveai mijloace dăruite de rațiune ca să presupui că este cu putință ca un anumit fel de om să facă o eroare într-un anume mod și totuși, fiindcă ai uitat un asemenea gînd te-ai mirat, dacă a greșit. Și mai cu seamă, ori de cîte ori te plingi împotriva unuia fără bună-credință sau a unui nerecunoscător, întoarce-te cît mai cercetător asupra ta însuți. Căci în mod vădit e greșeala ta, dacă ai avut încredere că un om cu o asemenea înclinație este în stare să respecte buna-credință, sau dacă, făcîndu-i o înlesnire, nu ai dus-o la capăt cu toată inima, nici în așa fel încît să gîndești nemijlocit că numai din însăși fapta urmează să culegi roadele. Ce mai dorești, de vreme ce ai făcut bine unui om ? Nu ești mulțumit că ai realizat ceva potrivit cu propria ta natură, pretinzi cumva vreo răsplată ? Ar fi ca și cum ochiul ar cere ceva în schimb fiindcă vede sau picioarele fiindcă pășesc ? Căci, după cum acestea au fost făcute avînd menirea lor, fiecare împlinindu-și lucrarea potrivit cu structura lor particulară și săvîrșesc ceea ce le este propriu, tot astfel și omul, ori de cîte ori face bine sau ceva folositor în vreun fel treburilor de interes public, a făptuit un lucru pentru care a fost alcătuit, păstrîndu-și în acest chip însăși firea lui de om.

1. O, suflete, oare vei fi tu vreodată, bun, simplu, întreg şi unitar, dezgolit, mai dezvăluit privirilor, decît corpul care te cuprinde de jur împrejur? Oare vei încerca tu cîndva predispoziţia spre dragoste, înclinaţia spre duioşie? Vei fi tu vreodată complet plin, fără să-ţi lipsească nimic, să regreţi ceva, fără să rîvneşti nimic nici din cele însufleţite, nici din cele neînsufleţite, care să-ţi servească pentru domolirea poftei de desfătare? Nu vei simţi niciciînd nevoia prelungirii timpului ce ţi-a fost dat să trăieşti, pentru a te înfrupta mai mult din plăceri, nici a vreunui loc, a unei regiuni, a unui aer mai bun de respirat, sau a unei mai bune înţelegeri între oameni? Şi iarăşi întreb, cînd te vei mulţumi oare cu situaţia ta din clipa prezentă? Oare te vei bucura vreodată fericit, de tot ceea ce vezi acum împrejur, sau te vei convinge că toate îţi sînt la îndemînă că-ţi merg bine, că prin voia zeilor ai totul în preajma ta, că toate cele plăcute acestora sînt bune şi cîte vor dărui ei, pentru izbăvirea acestei fiinţe desăvîrşite [1], bună, frumoasă şi dreaptă, care zămisleşte şi păstrează împreună toate,

[1] Cf. Crysippos, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, II, 550 şi Platon, *Timaios*, 31 b. „Universul este un întreg perfect, dar părţile lui nu, deoarece comportamentul acestora este subordonat întregului".

care conține și cuprinde în sine totul, absorbind tot ce e sortit dezagregării în vederea zămislirii unor corpuri noi, asemănătoare celorlalte ? Vei fi tu în stare să conviețuiești într-o societate cu zeii și cu oamenii, fără să cîrtești împotriva lor și fără a fi învinuit de ei ?

2. Observă ce-ți cere natura, ca și cum ai fi cîrmuit numai de către aceasta [1] ! Îndeplinește-le și adaptează-te lor, dacă astfel nu este înjosită firea ta ca ființă. Observă, în continuare ce-ți cere, ca ființă, natura și adaptează-te tuturor acestor cerințe, dacă firea ta, ca ființă rațională nu se înjosește. Și apare de-a dreptul firesc că o ființă rațională este și una politică și sociabilă. Dacă folosești aceste reguli, nu te mai preocupa de nimic altceva.

3. Tot ceea ce se petrece se întîmplă în așa fel încît, prin alcătuirea ta naturală, fie că le poți îndura, fie că nu. Deci, dacă ce ți se ivește poate fi îndurat de către natura ta de om, nu mai murmura, ci suportă-le așa cum îți îngăduie însușirile tale proprii. Dacă evenimentele petrecute sînt de o asemenea factură încît nu pot fi îndurate de către puterile tale naturale, nici atunci nu fii nemulțumit, fiindcă și acestea, sleindu-ți forțele, ele însile se consumă. Amintește-ți, de asemenea, că, prin structura naturală, poți să înduri tot ce după opinia ta socotești suportabil, potrivit cu impresia că ceea ce faci este folositor pentru tine și că așa se cuvine.

4. Dacă cineva se abate din drum, învață-l cu bună voință și blîndețe și arată-i că se află pe o cale greșită, iar dacă nu izbutești, învinuiește-te numai pe tine însuți sau măcar atît.

5. Tot ceea ce ți se întîmplă a fost pregătit pentru tine încă din vecinicie, o strînsă înlănțuire a cauzelor a urzit încă din infinitul timpului întreaga ta existență precum și evenimentele din cursul acesteia.

---

[1] Cf. cartea a V-a, 4, 3 ; cartea a X-a, 2, 33, Plantele sînt administrate de natură, ființele vii de suflet, iar oamenii de un suflet rațional.

6. Fie că privim universul ca pe-o îngrămădire de atomi fie că-l înțelegem asemenea unei naturi, trebuie să fie statornicit de la bun început că eu sînt o parte a acestui univers cîrmuit de natură ; în al doilea rînd, că într-un anumit fel, am legături foarte strînse cu părțile de aceeași origine. Așadar, dacă-mi amintesc aceasta, nu mă va nemulțumi nimic din cele hărăzite mie din univers, din moment ce reprezint o parte a universului iar ceea ce folosește întregului nu poate fi vătămător acesteia. Pe de altă parte, universul nu are în sine nimic care să nu-i fie folositor. Aceasta este o trăsătură comună tuturor ființelor, iar natura universului are în plus puterea de a nu produce ceva vătămător pentru sine, constrînsă de o cauză din afară. În concluzie, potrivit cu această mențiune că și eu sînt o parte dintr-un asemenea univers, totdeauna voi fi mulțumit de ce se petrece. Iar în măsura în care mă simt foarte apropiat de ființele cu aceeași origine, este firesc să nu întreprind nimic în afara interesului public ; mai mult chiar, voi avea în vedere pe toți de origine identică și plămadă cu mine, îmi voi îndrepta fiecare năzuință a mea spre ceea ce este util pentru comunitate și mă voi îndepărta de tot ceea ce îi este potrivnic. Săvîrșind pînă la sfîrșit acestea, în mod necesar viața va avea un curs fericit și îmbelșugat, după cum ai putut observa că are o desfășurare fericită viața cetățeanului care pășește înainte făptuind acțiuni folositoare concetățenilor săi și care primește cu plăcere tot ce i-a fost hărăzit de către cetate [1].

7. Este o necesitate pentru părțile universului, adică pentru cele care, prin natură, sînt cuprinse în univers, să fie nimicite. Cuvîntul nimicire trebuie înțeles cu semnificația că ele se transformă unele în altele ; dar dacă,

[1] Pentru aceeași idee, vezi cartea a III-a, 11 și cartea a IV-a, 26.

prin natură, aceasta este și rău și necesar pentru părți, universul n-ar fi cîrmuit în bune condiții, de vreme ce părțile înclină să se transforme unele în altele, din moment ce au fost alcătuite, înainte de orice, pentru a fi nimicite. Aceasta ar însemna, fie că natura și-a propus să facă rău părților cuprinse în sine însăși, lăsîndu-le cu atîta ușurință pradă răului, determinîndu-le să acționeze astfel din necesitate, fie că anumite fapte se petrec în afara puterii de cunoaștere a naturii. Amîndouă aceste ipoteze nu pot să convingă. Iar dacă cineva, lăsînd la o parte natura, ca principiu eficient, privitor la aceste transformări, ar socoti că ele sînt firești, ar fi vrednic de rîs, ca, în timp ce transformarea părților universului îi apare ca naturală, în același timp se minunează sau își arată nemulțumirea ca în fața vreunui eveniment petrecut împotriva regulilor naturii !... Și aceasta cu atît mai mult cu cît dezagregarea înseamnă o eliberare a părților din care a fost alcătuit fiecare. Căci reprezintă fie o împrăștiere a părților din care a fost alcătuit, fie o transformare, o întoarcere a ceea ce este tare spre pămînt, a ceea ce este volatil, deci a sufletului, către atmosferă. Astfel, acele părți sînt reintegrate de către rațiunea universului, fie consumîndu-le prin foc, la intervale de timp determinate, fie reîmprospătîndu-l printr-o succesiune de transformări fără sfîrșit [1]. Nu trebuie să-ți închipui cumva, că ceea ce este solid sau volatil se afla în corpuri încă de la prima lor zămislire. Căci toate au început cursul dezvoltării de curînd, de ieri sau de alaltăieri, din alimente și din aerul pe care-l inspiră. Așadar, se transformă ceea ce au primit între timp, nu ceea ce a adus mama pe lume. Presupune, de asemenea, că prin aceste elemente se desăvîrșește legătura ta strînsă

[1] Prima alternativă enunță doctrina stoică, a doua trimite la concepția lui Heraclit, cf. fragm. 89, 90 Diels, iar începutul frazei este o referire la doctrina epicureică.

cu însușirea specifică ; ceea ce, dealtfel, după cum socotesc eu, nu este potrivnic la cele susținute pînă acum [1].

8. După ce ți-ai statornicit aceste nume [2] : bun, modest, neprefăcut, sincer, prudent, binevoitor, mărinimos, ai grijă cu toată atenția ca nu cumva să le dezici vreodată. Iar dacă vreodată vei fi despuiat totuși de aceste nume, caută degrabă să te întorci către ele, ca să le recapeți din nou. În același timp, însă trebuie să-ți aduci aminte că denumirea de „prudent", vrea să însemne pentru tine, oprirea atentă și cercetarea amănunțită a fiecărei probleme, cu obligația de a nu fi neglijent : că termenul „binevoitor" semnifică primirea cu voie bună a celor hărăzite de către natura comună ; că termenul „măreție sufletească" reprezintă ridicarea părții inteligente deasupra frămîntărilor, fie plăcute, fie aspre, ale cărnii, a preocupărilor pentru o măruntă reputație, deasupra morții și deasupra tuturora, oricît de multe sînt, de felul acestora. Ca urmare, dacă te vei menține la nivelul acestor nume, fără să rîvnești ca ele să-ți fie acordate de către alții, vei fi altul și vei păși către o viață diferită. Căci a rămîne încă, așa cum ai fost pînă acum, pîngărit și sfîșiat într-un asemenea fel de trai, înseamnă a arăta o nemăsurată grosolănie și un atașament prea mare pentru viață, înseamnă a fi asemeni celor ce luptă cu fiarele în arenele de circ, care, pe jumătate sfîșiați, mînjiți de sînge și acoperiți de răni, imploră să fie cruțați pînă a doua zi, deși, în aceeași stare, vor fi dați pradă aceloraș gheare și colți. Asadar,

---

[1] Termenul „alterație" se referă la schimbarea calității, nu a substanței (e aici și o aluzie la teoria aristotelică, după care schimbarea substanței, corupția — este de asemenea un aspect al transformării). Chiar dacă se acceptă teoria lui Epicur, după care „realitatea individuală" este rezultatul modului de conglomerare a atomilor și nu o consecință a lui *pneuma*, moartea nu este decît o dezagregare, deci nu trebuie temută.

[2] Aluzie la teoria stoică a limbajului care propune obligația studierii sensului cuvintelor și menținerea corespondenței cuvînt-realitate.

ridică-te la nivelul acestor nume și dacă te poți păstra stăpînul lor, menține-te și vei trăi simțind o asemenea liniște ca și cum ai fi fost strămutat în insulele fericiților [1]. Iar dacă simți că te prăbușești, că ai ajuns la capătul puterilor, îndreaptă-te cu îndrăzneală către un colțișor oarecare, unde să devii din nou stăpînul tău, sau pleacă din viață cu totul, fără nici o mînie, cu simplitate, liber și cu modestie, făcînd în viață măcar aceasta în mod desăvîrșit, că o părăsești în felul acesta. Și ceea ce îți va ajuta, în cel mai înalt grad, ca să păstrezi în minte aceste nume, este obișnuința de a-ți aduce totdeauna aminte de zei și mai cu seamă de faptul că zeii nu doresc să fie lingușiți ci au în primul rînd dorința ca toate ființele raționale să li se asemene ; că ei vor ca fiecare să-și îndeplinească menirea și, după cum rostul smochinului este să facă roade pe potriva lui, a cîinelui să împlinească cele firești, a albinei să facă munca potrivită, a omului este să săvîrșească ceea ce este propriu firii omenești.

9. Reprezentarea unui mim [2], războiul, groaza, amorțirea, trudnica sclavie [3], vor șterge, zi după zi, din sufletul tău, toate sfintele principii, pe care ți le-ai imaginat, fără să le sprijini pe temeinica observare a naturii și le părăsești acum. Așadar, este o datorie să privești și să săvîr-

---

[1] Insulele fericiților, corespondentul mitologiei greco-latine a paradisului sau raiului creștin. Menționate de scriitorii greci și latini, sînt situate de Plutarch, în *Viața lui Sertorius*, 8, în apropiere de Cadiz, lîngă țărmul spaniol, Homer, în *Odiseea* IV, 565, de asemenea, le amintește, preluînd unele legende mai vechi. Locul corespunzător descrierii din *Odiseea* nu este identificat. Insulele considerate de Plutarch par a fi Madeira și o altă insulă apropiată.

[2] Specie comică la romani, de origine populară, consta în imitarea scenelor vieții obișnuite. Autori de mimi, Laberius și Publius Lyrus, primele reprezentări — la începutul secolului I î.e.n. — În text are o semnificație alegorică, figurată — cf. și Seneca, *Epistulae* LXXX, 7.

[3] Termenul are un sens figurat, exprimă sclavia spirituală, opusă libertății spirituale a înțeleptului.

şeşti toate treburile, astfel încît, în acelaşi timp, ducînd la bun sfîrşit cele pretinse de împrejurări, să rămînă activă puterea ta de cercetare şi studiu, iar datorită cunoaşterii ştiinţifice a fiecărui obiect să-ţi păstrezi o încredere continuă, care să nu fie zărită, dar nici să nu rămînă ascunsă [1]. Cînd vei încerca oare bucuria că eşti un om simplu ? Cînd vei preţui, cu adevărat, măreţia pe care ţi-o dă demnitatea ? Cînd vei gusta mulţumirea produsă de cunoaşterea atentă a fiecărui obiect, adică ce este fiecare obiect în substanţa sa, ce loc anume are în univers, cît i-a fost dat de natură să dăinuiască, de asemenea, care sînt părţile alcătuitoare, de către cine poate să fie stăpînit, în puterea cui stă să dăruiască aceste lucruri şi cine e în stare să le îndepărteze ?

10. Un păianjen se mîndreşte că a vînat o muscă, un om că a prins un sărman iepure, un altul că a reuşit să pescuiască o biată zglăvoacă, un altul că a vînat un porc mistreţ, altul fiindcă vînează urşi, iar altul Sarmaţi [2]. Dacă le-ai cerceta în amănunţime felul de a gîndi nu i-ai socoti pe toţi aceştia nişte tîlhari ?

11. Caută să-ţi însuşeşti o metodă de cercetare, pentru a observa cu ajutorul acesteia, felul în care lucrurile se transformă unele în altele, pune-o în aplicare fără întrerupere şi deprinde-te cu un ager exerciţiu al minţii asupra acestui aspect al vieţii [3], căci nimic altceva nu este

[1] Încrederea sau siguranţa — concept stoic pe larg dezbătut de Epictet, *Diatribe*, II, 1, nu trebuie aici arătată ostentativ, teatral, nici ascunsă, cum cerea epicureismul.

[2] Războiul cu sarmaţii, terminat în anul 175 e.n., încheie prima serie a războaielor dunărene purtate de Marcus Aurelius. In urma acestui război, atît împăratul Marcus Aurelius cît şi fiul său Commodus au primit titlul de Sarmaticus. Este de remarcat subtilitatea stilistică pe care o foloseşte autorul pentru a condamna războaiele de agresiune, precum şi sinceritatea autocritică cu care se acuză, încadrîndu-se pe el însuşi, conducătorul unui război de cucerire, în rîndul tîlharilor.

[3] Adică cercetarea filozofică şi aplicarea în viaţa de toate zilele a principiilor filozofiei.

în stare să producă o atît de desăvîrşită măreţie a sufletului. S-a despuiat de veşmîntul său corporal cel care a înţeles că va trebui să părăsească toate acestea şi să plece dintre oameni, încredinţîndu-se în întregime, în ceea ce priveşte acţiunile sale, spiritului de dreptate, iar pentru toate celelalte evenimente, naturii universului. Ca urmare, ceea ce se va spune sau se va gîndi cu privire la el, ori ceea ce se va întreprinde împotriva lui, nu vor putea nici măcar pătrunde în gîndirea sa, deoarece el se va mulţumi cu aceste două lucruri : să îndeplinească în spiritul dreptăţii toate acţiunile sale prezente şi să iubească ceea ce îi este hărăzit în clipa de faţă, din urzelile destinului. El lasă deoparte truda, strădaniile şi nu-şi mai doreşte nimic altceva decît să păşească pe o cale dreaptă cu ajutorul legii şi să urmeze zeilor care păşesc drept.

12. De ce oare este nevoie de nesiguranţă şi bănuială, devreme ce-ţi este cu putinţă să observi ce se cuvine să faci ; iar dacă dintr-o privire ai zărit, înaintează cu voie bună pe drumul acesta, fără să te abaţi, fără să te întorci ; iar dacă nu zăreşti drumul, opreşte-te şi foloseşte-te de indicaţiile celor mai buni sfătuitori, iar dacă ţi se împotrivesc alte obstacole, păşeşte înainte totuşi, potrivit cu mijloacele pe care le ai în momentul de faţă şi în mod raţional, păstrînd ceea ce-ţi apare ca drept. Atingerea acestui scop este pentru tine cel mai mare bun, iar neatingerea lui pentru tine înseamnă prăbuşirea. Cel care urmează totdeauna îndrumările raţiunii este în acelaşi timp calm şi vioi, senin şi statornic.

13. De îndată ce te trezeşti din somn, întreabă-te dacă va aduce ceva deosebit pentru tine faptul că cele drepte şi bune sînt săvîrşite de un altul. Nu va prezenta nici o importanţă. Oare, ai uitat că aceştia care se umflă în pene, fiindcă laudă şi critică pe alţii, sînt aceeaşi oameni trufaşi cînd dorm şi mănîncă ? Ai uitat ce fac, de ce se feresc, ce urmăresc cu tot dinadinsul, ce-şi însuşesc pe

furiş, ce răpesc cu forţa, şi nu folosind mîinile şi picioarele, ci cu ajutorul părţii celei mai preţioase din ei, aceea care dă naştere, oricînd vrea cineva, bunei-credinţe, cumpătării, adevărului, legii şi unui geniu bun [1].

14. Omul bine educat şi conştiincios spune naturii, cea care dă şi reprimeşte totul în sine : „Dă ceea ce voieşti şi primeşte înapoi tot ce doreşti." Şi spune aceasta nu cu îndrăzneală sfidătoare, ci dimpotrivă, numai cu supunere şi cu gînduri bune faţă de natură.

15. Scurt este puţinul ce-ţi rămîne de trăit din viaţă. Trăieşte, deci, ca şi cum ai fi într-un munte. Că te afli aici sau acolo [2], nu este nici o deosebire, de vreme ce pretutindeni în univers, omul este ca într-o cetate. Lasă oamenii să vină, să vadă, să recunoască în tine pe unul care trăieşte cu adevărat potrivit regulilor naturii, iar dacă nu pot să-l suporte, mai degrabă să-l omoare, căci e mai bine decît, să trăiască aşa cum vor ei.

16. La urma urmei, nu trebuie să se discute prea mult despre cum trebuie să se comporte cineva ca să devină un om de bine, ci doar să devină un astfel de om.

17. Fă-ţi o imagine a întregii veşnicii a timpului, la fel a substanţei, apoi, în ansamblul ei şi dă-ţi seama că, în parte, toate par asemenea unei smochine faţă de proporţiile nemărginite ale substanţei, iar privite din punctul de vedere al timpului, par o răsucire de sfredel.

18. Observă şi examinează cu rigurozitate fiecare dintre obiectele ce-ţi vin în faţă, vei înţelege că se află deja în curs de dezagregare şi de transformare, că este ca şi putred şi în curs de descompunere şi în plus că oricare din acestea a fost făcut de natură spre a fi din nou nimicit şi transformat.

---

[1] Pentru precizarea înţelesului denumirii şi pentru limpezirea ideii, vezi şi cartea a VII-a, 17.

[2] Vezi dezvoltarea acestui punct de vedere, mai jos (22).

19. Încearcă să-ți închipui cum sînt acești oameni cînd mănîncă, sau dorm, cînd se înmulțesc, ori elimină resturile de mîncare, sau în alte activități. Închipuie-ți apoi ce fel de oameni sînt cînd își dau aere de bărbați, se sumețesc, sînt dificili de suportat, sau își atribuie importanță datorită unui rang superior. Imaginează-ți, în continuare, pe lîngă cîți s-au umilit cu slugărnicie, cu puțin timp înainte, datorită căror scopuri și în ce fel de situații vor fi după puțină vreme.

20. Ceea ce oferă fiecăruia natura universului folosește fiecăruia și, de asemenea, în momentul cînd natura i-l oferă.

21. Pămîntului îi place ploaia sublimului văzduh [1], iar universul întreg preferă să facă ceea ce este rînduit să se săvîrșească ; voi spune așadar universului că voința mea este aceeași cu a lui, că iubesc împreună cu el ceea ce-i place lui. Nu este oare același lucru ca și cum am spune uneori că universul este obișnuit [2] ca totul să se facă.

22. Ori trăiești aici, în locul în care te găsești și acum ești deja deprins, ori te-ai retras undeva în altă parte, în afară și aceasta a fost dorința ta, ori mori și astfel menirea ta este îndeplinită. În afara acestor alternative nu există alta. In concluzie, nu-ți pierde seninătatea și curajul.

23. Să-ți fie limpede că și acest loc este asemeni unui ogor retras de la țară. Tot așa de limpede să-ți fie că așa cum există aici toate, sînt și pentru cei de pe vîrful unui munte și pentru cei de pe țărmul mării ori de unde vrei. Și astfel vei găsi adevărate cuvintele lui Platon : la

---

[1] Citat din Euripide (fragm. 898). Citatul este inclus și de Aristotel, *Etica către Nicomah*, VIII 1.

[2] Joc de cuvinte, datorită dublului sens al verbului folosit în original, verb care înseamnă și „a iubi" și „a se obișnui", ceea ce îngăduie acest transfer de semnificație.

fel cum sus pe munte prin stihii şi-ar mulge turma de rumegătoare, în mijlocul unui ţarc [1].

24. Ce este pentru mine, în clipa de faţă, călăuza mea interioară raţiunea ? În ce fel o folosesc eu în acest moment ? În vederea cărui scop îmi serveşte în clipa de faţă raţiunea mea călăuzitoare ? Nu cumva acum, este ea lipsită de chibzuinţă ? Nu s-a dezlipit oare sau nu s-a abătut de la viaţa socială ? Nu este amestecată cumva şi atît de mult contopită cu sărmanul meu înveliş de carne, încît se zbuciumă împreună cu el, luînd parte la frămîntările lui ?

25. Acela care se îndepărtează de stăpînul său este un fugar şi un dezertor. Deoarece stăpînul nostru reprezintă legea, cel care înfrînge legea este un dezertor şi un fugar. Este deopotrivă un dezertor şi acela care se mîhneşte, se mînie, se teme sau nu acceptă să se fi întîmplat cîndva, în clipa prezentă sau în viitor, vreun eveniment din cele rînduite de cîrmuitoarea universului, adică de lege, împărţind tuturor evenimentele prin care trebuie să treacă. Ca urmare şi cine se arată nemulţumit, se mînie sau se sperie este un dezertor de la datoria sa.

26. După ce-a împrăştiat în mitră sămînţa, tatăl se retrage, o altă cauză preia sămînţa, lucrînd asupra ei, desăvîrşeşte restul şi astfel se zămisleşte copilul. O astfel de floare, dintr-o asemenea sămînţă ! După aceea, în continuare, copilul înghite prin gîtlej hrana, din nou o altă cauză intervine, ca element formal, asimilează această hrană, îndeplineşte celelalte acţiuni şi se produc organele de simţuri, impulsuri, instinctele, într-un cuvînt viaţa, puterea şi toate celelalte capacităţi ale omului, atît de multe şi de variate. Aşadar, să contemplăm toate cîte se ivesc sub formă de efecte, într-o taină desăvîrşită, căutînd să întrezărim forţa care le dă naştere, întocmai cum

[1] Citat din Platon, *Théaitetos ;* filozoful atenian afirma aici că un titan sau un rege este tot atît de necioplit şi de prost crescut ca şi un mulgător de capre, atît din cauza lipsei de răgaz cît şi a zidurilor palatului care-l împrejmuiesc asemeni unui ţarc.

zărim puterea ce înalță sau doboară totul : chiar dacă n-o vedem cu ajutorul ochilor, totuși, nu mai puțin lămurit.

27. Ar trebui să ai în vedere că toate întîmplările s-au petrecut altădată întocmai cum se desfășoară acum, mai departe, ar trebui să cugeți că și de acum înainte urmează să se producă în același fel. Adu-ți, de asemenea, în centrul atenției toate dramele și scenele pe de-a întregul asemănătoare celor de acum, cunoscute fie prin experiența de viață proprie, fie din istorisiri foarte vechi : de pildă, toată curtea lui Hadrian, toată curtea lui Antoninus, întreaga curte și suită a lui Filip, Alexandru, Cressus, căci și atunci toate se desfășurau ca și acum, numai că personajele erau altele.

28. Ține seama că omul cînd se întristează datorită evenimentelor pe care le întîmpină, arătîndu-se nemulțumit, învrăjbit cu propria lui soartă, este la fel cu un purcel hărăzit sacrificiului care se zbate și guiță ; la fel e și acela, care atunci cînd e bolnav, întins în patul său în singurătate și tăcere se deplînge și neputința de care sîntem îngrădiți. Gîndește că numai ființei raționale i-a fost dat să se supună de bună voie celor ce survin. Iar, a se supune e o necesitate categorică pentru toți.

29. Zăbovește asupra fiecăreia dintre acțiunile săvîrșite, examinează-le una cîte una, luate în parte, apoi întreabă-te dacă moartea este înfricoșătoare, fiindcă te lipsește de ele.

30. Cînd te lovești de eroarea cuiva, reculege-te imediat, întoarce-te asupra ta și adu-ți în minte, cum chiar și tu ai greșit mereu într-un fel asemănător. De pildă, faptul că ai socotit argintul drept un bun, sau plăcerile simțurilor, sau mărunta glorie și altele multe, fiecare după chipul său. Căci, dacă totdeauna îți vei propune asemenea preocupări, vei uita cu repeziciune mînia, mai ales dacă adaugi și remarca : este constrîns, ce mai poate să facă ? Ori, dacă-ți stă în putință, îndepărtează de lîngă el, tot ceea ce-l constrînge.

31. Dacă reflectezi asupra lui Satyrion [1], închipuie-ți un socratic : fie pe Eutyches, fie pe Hymenos, dacă gîndești asupra lui Euphratos imaginează-ți pe Eutychion sau pe Silvanus ; dacă rechemi în gîndu-ți pe Alkiphronos închipuie-ți pe Tropaiophoros [2]. Considerînd pe Xenophon gîndește la Criton [3] sau la Severus ; și, privindu-te, imaginează-ți unul dintre împărați. Astfel, pentru fiecare imaginează-ți pe cineva asemănător. Apoi, pune-ți întrebarea : acum, oare unde sînt aceștia ? Nicăieri și pretutindeni. Vei trage astfel concluzia că totdeauna cele omenești sînt fum și nimicnicie, mai cu seamă dacă ai să-ți amintești că ceea ce s-a transformat odată, nu va mai exista în nemărginita scurgere a vremii. Așadar, de ce tinzi mai mult decît îți indică drumul tău ? De ce nu-ți este de ajuns că poți duce pînă la capăt scurta durată a existenței după rînduiala cuvenită ? De ce materie și de ce principii vrei să-ți eliberezi gîndirea ? Pînă la urmă, ce altceva sînt toate acestea, decît niște exerciții ale rațiunii care a cercetat cu ingeniozitate, în modul cel mai riguros și potrivit cunoașterii naturii lor, toate cele ce se petrec în viață ? Persevereză, deci, pînă îți însușești acest fel de a gîndi, întocmai cum un stomac viguros asimilează toate alimentele, după cum focul schimbă în văpaie și lumină tot ce se aruncă în el.

32. Să nu aibă nimeni motiv ca să spună despre tine, cu dreptate, că nu ești modest și simplu sau că nu ești bun. Dimpotrivă, fă să rămînă de minciună oricine va presupune ceva neplăcut despre tine, fiindcă totul se găsește în tăria ta. Căci cine oare poate să te împiedice să fii bun sau modest și simplu ? Tu singur ești cel care hotă-

---

[1] Filozof socratic, protagonist și al operei lui Lucian din Samosata, cf. *Banchetul*, 19.

[2] Tropaiophoros ca și majoritatea celor citați sînt personaje încă neidentificate.

[3] Prieten și discipol al lui Socrate ; unul din dialogurile lui Platon poartă numele său.

răşte, mai degrabă să nu mai vieţuiască decît să nu aibă asemenea însuşiri. Fiindcă nici raţiunea chiar nu te îndeamnă să mai trăieşti, dacă nu eşti un astfel de om.

33. Ce este oare vrednic de făcut sau de spus, pentru o cît mai sănătoasă trăire, faţă de substanţa materială a vieţii noastre, adică faţă de diferitele sale împrejurări ? Dealtfel orice ar fi, ţie îţi stă în putere să faci sau să spui, prin urmare, nu căuta un pretext că eşti împiedicat de ceva. Nu înceta să te vaiţi, mai înainte de a simţi că ceea ce este viaţa molatică şi senzuală pentru cei care gustă plăcerile simţurilor, reprezintă pentru tine obligaţia de a face în orice împrejurare ivită, toate cele potrivite şi naturale firii omeneşti. Trebuie, deci, să fie privite ca nişte adevărate plăceri toate faptele ce pot fi îndeplinite conform cu propria natură omenească. Şi aceasta stă în puterea omului, totdeauna şi pretutindeni. Dealtminteri, nu-i este dat cilindrului să-şi facă întotdeauna propria-i mişcare, nici apei, nici focului, nici altora cîte sînt cîrmuite de natură sau de un suflet fără raţiune, căci se ivesc piedici şi obstacole numeroase. Gîndirea însă ca şi raţiunea pot să pătrească croindu-şi drum prin orice greutate iscată în cale, corespunzător alcătuirii lor naturale şi propriei lor voie. În consecinţă, pune-ţi totdeauna în faţa ochilor uşurinţa cu care raţiunea pătrunde prin toate împrejurările, întocmai cum focul se înalţă, piatra cade şi cilindrul se mişcă în planul său înclinat şi nu mai rîvni nimic în plus. Căci celelalte obstacole, fie că se ridică în calea trupului hărăzit morţii, fie că (în afară de cele pricinuite de păreri sau de îngăduinţa raţiunii însăşi) nu nimicesc fiinţa raţională şi nici nu-i fac vreun rău, în nici un fel. Şi o dovadă că nu vatămă este că ele pot fi îndurate fără ca omul să devină mai rău. Căci între toate celelalte fiinţe organizate, oricine suferă vreun rău, devine mai rău, prin însuşi faptul că a suportat acel rău. În cazul omului însă, fiindcă trebuie neapărat spus, omul devine mai bun şi mai vrednic de laudă, în momentul în care foloseşte bine greutăţile ivite în

cale. Intr-un cuvînt, adu-ți aminte că nimic nu lezează cetățeanul născut cetățean, dacă nu prejudiciază cetății, că nu păgubește cetatea, ceea ce nu atinge legea, ori nici una din aceste pretinse nenorociri, nu dăunează legii — și, fără îndoială, ceea ce nu vatămă legea, nu vatămă nici cetatea, nici pe cetățean.

34. Pentru cine se însuflețește de adevăratele învățături și cuvîntul cel mai scurt și cel mai obișnuit este de ajuns ca să-i aducă aminte să se lipsească de mîhnire și de spaimă, de exemplu : „Vîntul împrăștie pe pămînt frunzele... tot astfel și generațiile oamenilor“ [1]. Sărmane frunze, asta este seminția ta. Sărmane frunze și aclamațiile vrednice de crezare, ca și cei ce te laudă în mod sincer ; sărmane frunze, de asemenea, și ceea ce ți se aruncă și ți se pune pe seama-ți din partea vrăjmașilor sau învinuirile și ironiile făcute în taină. Și în același fel, sărmane frunze sînt cele care vor duce faima peste generații, căci toate acestea „sînt plăsmuite de anotimpul primăverii“ [2], după care vîntul le doboară și le risipește, iar pădurea dă naștere la altele în locul lor. Așadar, vremelnicia este comună tuturor. Tu însă te ferește de ele sau le urmărește cu stăruință pe toate, de parc-ar fi veșnice. Mai este încă puțin, însă și vei închide ochii. Iar pe cel care te-a purtat către groapă, un altul îndată îl va boci și pe acesta.

35. Ochiul sănătos trebuie să vadă toate lucrurile care pot fi privite și să nu spună : „Aș vrea să le văd numai pe cele verzi“, fiindcă aceasta este o lipsă caracteristică bolnavilor de ochi. Căci un organ sănătos al auzului sau un simț sănătos al mirosului, trebuie să fie deschise să primească tot ceea ce poate fi auzit și mirosit. La fel, un stomac bun, trebuie să aibă, în mod statornic, aceeași acțiune, asupra tuturor alimentelor, întocmai cum are moara asupra celor hotărîte pentru măcinat. Prin urmare, o gîndire sănătoasă trebuie să fie pregătită să înțeleagă

[1] Citat din Homer, *Iliada* VI, v. 146.
[2] *Ibidem*, 148.

toate evenimentele. Deci, gîndirea care-şi va spune : „Scăpaţi pe urmaşii mei", sau „lăudaţi-mă, orice-aş face", este asemenea ochilor dornici după culoarea verde sau dinţilor care caută numai ceea ce este fraged.

36. Nici un om nu este fericit pînă într-atîta, încît să nu aibă lîngă el, chiar şi în clipa cînd trage să moară, cîţiva care, totuşi, primesc nefericita întîmplare [1] cu bucurie. Iar cînd unii vor spune „a fost un om bun şi înţelept", tot se va găsi baremi unul, şi în ultimul moment, care va spune despre cel mort : „În sfîrşit vom răsufla uşuraţi că am scăpat de acest pedagog cicălitor", sau „deşi nu se purta aspru cu noi, simţeam cu toate astea că în taină ne condamnă". Cam acestea se spun despre omul virtuos. Multe sînt pricinile pentru care cineva ar vrea să scape degrabă de noi. Păstrează, deci, pentru totdeauna în minte această convingere şi, în clipa cînd tragi să mori, îţi vei da mai uşurat ultima suflare, zicînd : „Plec dintr-o asemenea viaţă", unde înşişi prietenii mei, aceia pentru care m-am zbătut şi m-am luptat atîta, pentru care am înălţat atîtea rugăciuni şi mi-am făcut atîtea griji, doresc să mă îndepărtez, nădăjduind că, cu acest prilej, vor avea vreo înlesnire. Prin urmare, la ce bun s-ar strădui cineva ca să petreacă, aici pe pămînt, un timp mai îndelungat ? Cu toate acestea, dintr-un astfel de motiv, nu te arăta mai puţin binevoitor faţă de ei, ci păstrează-ţi neschimbată firea ta oblşnuită, fii afectuos, grijuliu, binevoitor, nu trebuie să mori ca unul ce se zbate să se întoarcă iarăşi în această viaţă, ci să ai o moarte frumoasă, prin care spiritul se desparte liniştit de trup, în acest fel trebuie să părăseşti lumea, ca şi cum pleci de lîngă aceştia într-o vacanţă. Într-adevăr, natura te-a legat şi te-a făcut una cu aceşti oameni, dar acum tot ea este cea care te dezleagă. Mă las, deci, desprins ca din mijlocul unor prieteni, nu

[1] În alte pasaje, Marcus Aurelius afirmă că pentru un înţelept moartea nu este un rău. În acest loc, însă, Marcus se substituie rudelor care consideră moartea celui apropiat o nenorocire.

înverşunîndu-mă împotriva morţii şi fără nici o urmă de violenţă. Căci este şi aceasta un eveniment dintre acelea care se petrec potrivit cu legile naturii.

37. Pe cît îţi stă în putere, fă-ţi obiceiul ca să te întrebi, faţă de orice acţiune săvîrşită de cineva : „Către ce scop îşi călăuzeşte el această acţiune ?" Şi totdeauna începe cu tine, deci, în primul rînd cercetează-te cu minuţiozitate.

38. Adu-ţi aminte că ceea ce-ţi mişcă firul vieţii şi te aruncă dintr-o pasiune în alta este imaginaţia din lăuntrul tău. Ea provoacă elocinţa, ea singură face să se iste părerile şi, fiindcă trebuie să se spună, cîrmuieşte pe om însuşi. Tu însă nu trebuie să te simţi contopit cu acest înveliş, care te înconjoară ca o crustă, nici cu feluritele organisme plăsmuite în jurul lui. Ele sînt ca nişte unelte, cu singura deosebire că apar legate de tine printr-o conexiune organică. Dealtminteri, în afară de cauza care le mişcă şi le cîrmuieşte, aceste părţi nu au o utilitate mai mare pentru om, decît are suveica pentru ţesătoare, pana pentru scriitor, sau biciul pentru căruţaş.

CARTEA a XI-a

1. Însuşirile specifice ale unui suflet raţional sînt : se autoanalizează, se modifică cu uşurinţă, se autodeterminâ aşa cum voieşte, îşi culege roadele (căci roadele plantelor şi produsele asemănătoare ale animalelor sînt culese de alţii) şi oricare ar fi termenul hotărît vieţii sale, el îşi îndeplineşte scopul său propriu. Căci nu este la fel ca la un dans, la o piesă de teatru, sau la vreo altă activitate asemănătoare, rămasă nedesăvîrşită, dacă ceva o întrerupe, ci, dimpotrivă, oricînd i s-ar întîmpla sfîrşitul, în fiecare parte a vieţii sale, sufletul raţional îşi îndeplineşte planul propus, din plin şi fără deficienţe, astfel încît să poată spune : „Eu mi-am îndepărtat toate grijile mele". Mai mult, el călătoreşte în jurul întregului univers şi al vidului ce-l înconjoară, cutreieră cu gîndul configuraţia sa, iar cu mintea năzuieşte spre veşnicia fără de margini. Mai departe, o fiinţă raţională cuprinde cu înţelegerea sa renaşterea periodică a universului, o cercetează sub toate feţele sale şi mai ales, înţelege că cei care vor veni după noi nu vor vedea nimic nou, după cum vieţuitorii dinaintea noastră n-au văzut ceva deosebit ; ci, dimpotrivă, într-un anumit sens, un om în vîrstă de patruzeci de ani, dacă are un dram de minte, a văzut trecutul precum şi viitorul, în virtutea unor simple analogii. O altă caracteris-

tică a sufletului raţional este şi dragostea pentru vecinii săi, adevărul, modestia, pudoarea precum şi aceea că nu respectă, în adevăratul înţeles al cuvîntului, pe nimeni mai mult decît pe sine însuşi, ceea ce constituie tot o cerinţă a legii universale. În acest fel, o judecată cu adevărat dreaptă nu se deosebeşte prin absolut nimic de raţiunea justiţiei.

2. Cu siguranţă vei gusta mai puţin o melodie chiar fermecătoare, un dans sau o demonstraţie de gimnastică, cînd vei descompune aria cea armonioasă, în sunetele care o alcătuiesc şi cînd te vei întreba asupra fiecăruia, dacă este în stare să-ţi subjuge sufletul ; vei renunţa, de ruşine, la părerea avută înainte ; apoi, vei proceda la fel şi cu dansul, analizîndu-l în raport cu fiecare mişcare, vei face apoi acelaşi lucru cu o demonstraţie de gimnastică. Într-un cuvînt, aminteşte-ţi că, în afară de virtute şi de cele care aparţin şi se raportează la virtute, în toate celelalte, trebuie să pătrunzi, analitic, parte cu parte, ca să ajungi astfel, printr-o cercetare riguroasă să le dispreţuieşti. Foloseşte apoi această metodă, asupra întregii vieţi [1].

3. Ce fel de suflet este acela pregătit, chiar dacă din acest moment ar trebui să fie dezlegat de trup, sau să se stingă, sau să se risipească, sau să-şi continue existenţa !

Înţeleg această pregătire însă, astfel încît să plece din viaţă, în urma unei deliberări proprii, nu pur şi simplu dintr-o rezistenţă încăpăţînată, aşa cum fac creştinii, ci din

[1] Asupra acestui procedeu analitic vezi şi cărţile a II-a, 12, 3 ; a III-a, 11, a VI-a, 13, 3 ; a VII-a, 29, 5 ; a XI-a, 16, 2 ; a XII-a, 10. În plus, trebuie avut în vedere că acest fel de analiză dezintegratoare a structurilor, cum s-ar spune în termeni moderni, anticipează ideea „duratei melodice", despre care va scrie Bergson — cf. Goldschmidt, *Le système stoïcien* p. 195 şi urm.

motivare raţională cu o demnitate gravă, ca să convingă şi pe altul, dar fără să facă pe tragedianul [1].

4. Am îndeplinit ceva în interesul societăţii ? Deci. mi-am făcut un serviciu ! Să ai în gînd întotdeauna aceasta şi nu înceta niciodată să faci asemenea lucru.

5. Care este rezultatul înţelepciunii tale ? Să fii bun. Şi cum se ajunge, în chip desăvîrşit, la acest scop, decît studiind principiile fundamentale, atît cele referitoare la natura universului, cît şi la propria structură şi alcătuire a omului.

6. Mai întîi tragediile au adus în scenă învăţăminte din istoria omenirii arătînd că aceste evenimente s-au petrecut potrivit unei ordini naturale, că nimeni nu trebuie să se tulbure din cauza acestor întîmplări, cînd se petrec pe scena mai mare a lumii, de vreme ce, au fost fermecaţi de ele, cînd se desfăşurau pe scena unui teatru. Se poate observa deci, că era necesar ca ele să aibă un asemenea deznodămînt şi că a trebuit să le suporte chiar cei care au strigat : „Oh. Cithairon [2] !" Se spun, de către poeţii tragici, unele adevăruri de cel mai mare folos, spre exemplu, mai ales acesta : „Dacă eu şi copiii mei sîntem neglijaţi de către zei, şi această neglijenţă are o cauză raţională", sau „nu trebuie să-ţi faci sînge rău din cauza evenimentelor", sau iarăşi „seceră viaţa întocmai ca pe un spic copt de grîu" [3], şi cît de multe adevăruri de acest fel. După tragedie, a fost adusă pe scenă comedia veche, care a adoptat o mai mare libertate de exprimare, în scopuri

---

[1] Asupra respingerii atitudinii teatrale, vezi şi cărţile a IV-a, 29, 7-8 ; a V-a, 28, 4. Asupra aprecierii atitudinii creştinilor cf. şi Epictet, *Diatribe*, IV, 7, 6 ; şi Plinius cel Tînăr, *Epistulae ad Traianum*, X, 96(97)3.

[2] Strigătul lui Oedip — Sophocle, *Oedip rege*. vers., 1368, după teribila descoperire a paricidului şi a incestului comis, indicînd muntele dintre Atica şi Beotia, unde a fost crescut de păstorii tatălui său Laios ; Sofocle, *Oedip rege*, vers 1089.

[3] Pentru aceste citate — cf. cartea a VII-a, 30, 40, 41, unde sînt citate şi explicate aceste versuri din Euripide.

educative și care datorită sincerității de afirmare a lucrurilor, a dat, nu fără un real folos, multe lecții de modestie oamenilor. Pentru un scop de același fel, Diogene [1], chiar a luat din vechea comedie această caracteristică. Reflectează apoi ce și-a propus comedia mijlocie, după cea veche și în cele din urmă, pentru ce i-a succedat și aceleia, noua comedie, care, după scurtă vreme, a alunecat spre o ingenioasă imitație a moravurilor. Că s-au spus unele adevăruri folositoare și de către aceștia, nu contestă nimeni ; dar întreaga activitate creatoare a acestor poeți și dramaturgi, către ce scop oare și-a orientat privirea ?

7. Cît de limpede apare, că nu este o altă situație de temelie a vieții, mai convenabilă, într-un asemenea chip meditației filozofice decît cea în care trăiești acum !

8. Nu se poate tăia o mlădiță dintre crengile cu care se învecinează, fără să fi fost desprinsă din tot arborele. La fel și omul, separat de un altul, de fapt, s-a prăbușit din întreg ansamblul vieții sociale. Pe cîtă vreme, însă, mlădița este tăiată de altcineva, omul, singur, se rupe de lîngă vecinul său, fiindcă-l urăște și-l respinge. Nu-și dă seama însă, că în același timp, s-a desprins din ansamblul sistemului social și politic. Mai este însă acest dar al lui Zeus, cel care a conceput și sistematizat viața socială și anume, faptul că ne este cu putință ca din nou să creștem împreună cu cei învecinați, să redevenim iarăși o parte care completează și desăvîrșește universul. Dar dacă se produce prea des, această izolare determină serioase dificultăți celui care se separă, în calea reintegrării și restabilirii în unitate. Căci, după cum spun grădinarii, nu este deloc asemănătoare mlădița, care dintru început crește împreună cu trunchiul arborelui, continuînd să trăiască și

[1] Libertatea de exprimare, exaltată de comicul Eupolis ; fragm. 91, este obiectivul de temelie al pieselor lui Aristophan precum și al școlii filozofice cinice, inițiată de Diogene din Sinope (secolul al IV-lea î.e.n.). Dealtfel, această francheță se bazează pe un drept — *isogoria* — dreptul de a vorbi egal.

să respire prin acesta, cu acea mlădiță, care, odată tăiată este altoită din nou, în arbore. La fel și omul va crește împreună, va fi una cu tulpina dar nu-l va mai străbate totuși, nealterată, seva aceleiași afinități.

9. După cum, atunci cînd înaintezi pe un drum ce urmează îndrumările rațiunii, acei care îți stau împotrivă nu te pot abate de la o activitate sănătoasă, tot astfel să nu poată împuțina în inima ta, bunăvoința față de ei. Tu deci, din contra, păstrează-ți deopotrivă aceste două atitudini, adică nu numai judecată și activitate echilibrată și statornică, ci chiar amabilitate față de aceia care își propun să-ți pună piedici ori te tulbură în vreun alt chip. Căci a le provoca neplăceri și dificultăți este o slăbiciune, după cum tot o slăbiciune înseamnă a te lăsa abătut de la treburi sau a îndepărta ceea ce îți produce groază. Căci deopotrivă dezertează și-și părăsesc posturile, atît acela care se lasă înfricoșat, cît și înstrăinatul de cel care prin natură îi este de același neam și prieten.

10. Nici o fire nu este mai prejos decît arta, de vreme ce artele imită realitatea care reprezintă lucrarea naturii. Dacă acesta este un adevăr, cu atît mai mult natura, mai desăvîrșită decît toate și mai cuprinzătoare deoarece le înglobează pe toate, n-ar putea să fie lipsită de iscusință artistică. Ori, întrucît în vederea realizării unor valori superioare, artele creează și lucrări de valoare mai mică, de bună seamă că și natura comună poate face la fel. Aici își are originea justiția și spiritul de dreptate, iar din această virtute își trag izvorul toate celelalte. Dar justiția însăși și tot ceea ce este drept nu vor fi păstrate cu strictețe, dacă ne preocupăm prea mult de lucrurile de mijloc, dacă sîntem ușor de înșelat, pripiți sau nestatornici [1].

[1] Vezi și cartea a V-a, 16, 30, 55, unde sînt enunțate conceptele de prudență, cumpătare și forță.

11. Dacă lucrurile din pricina cărora te frămînţi, fie că le urmăreşti cu zel, fie că încerci să scapi de ele, nu vin către tine, trebuie, într-o oarecare măsură, să te îndrepţi tu către ele. Scuteşte-ţi deci părerea de vreo tulburare datorită lor, fiindcă îndată şi ele vor rămîne încremenite, iar tu nu vei mai fi văzut, nici urmărindu-le cu stăruinţă, nici căutînd să scapi de ele.

12. Sfera sufletului îşi păstrează mereu aceeaşi formă, deci asemenea sieşi, cînd nu năzuieşte la nimic, nu se repliază contractîndu-se înlăuntrul său, nu se risipeşte şi nici nu se constrînge în sine însuşi, ci străluceşte datorită unei lumini, cu ajutorul căreia întrezăreşte totdeauna adevărul, în toate lucrurile precum şi în interiorul său [1].

13. Oare, mă va dispreţui cineva? Îl priveşte. Eu, însă, voi avea în vedere să nu fiu găsit vrednic de dispreţ, nici datorită celor ce fac, nici datorită celor ce spun. Mă va uri, oare, cineva? Îl priveşte. Eu, însă, voi rămîne binevoitor şi blînd faţă de toţi şi voi fi gata oricînd să-i arăt, chiar aceluia care mă urăşte, că este în greşeală; dar aceasta n-o voi face într-un mod jignitor, nici ca şi cum aş vrea să demonstrez că abia-l suport, ci cu o atitudine plină de noblеţe şi de bună-credinţă, întocmai ca, odinioară, acel Focion [2], dacă şi sentimentele acestuia nu erau şi nişte ironii plăzmuite. Căci sentimentele de acest fel e necesar să se afle în adîncurile inimii, iar omul trebuie privit de către zei, ca unul care nu se arată cuprins de o statornică mînie, nici ca unul care se vaită pretutindeni

---

[1] Asupra aceleiaşi idei vezi şi cartea a VIII-a, 4, 45 şi cartea a XII-a, 3. Este probabil o referire la Focion, general şi om de stat atenian (secolul al IV-lea î.e.n.). Acesta, înainte de a bea cucută potrivit hotărîrii care-l condamna la moarte, cu seninătate deplină dă fiului său instrucţiuni privitoare la comportarea viitoare, stăruind, mai ales, asupra obligaţiei transmisă fiului, de a se arăta binevoitor faţă de atenieni, deşi aceştia prin sentinţa lor, îl omorau — pentru detalii, cf. Eschine, II, 170 şi Demosthene, ed. B. Lauppe, XXI, 164.

pentru suferinţele sale. Care este pentru tine răul, dacă faci totul propriu firii tale, dacă primeşti cu linişte, acum, ceea ce convine naturii universului, tu fiinţa omenească a cărei menire este să înlesnească săvîrşirea a tot ceea ce poate fi de folos societăţii.

14. Cu toate că în realitate se dispreţuiesc totuşi, se arată îndatoritori unii faţă de alţii şi deşi, de fapt, năzuiesc să se subjuge reciproc, se umilesc, totuşi, unii în faţa altora.

15. Cît de putred de respingător şi de ipocrit este acela care afirmă : „Prefer să am faţă de tine o purtare cinstită şi directă !" Ce faci omule ? Nu trebuie să spui acest lucru înainte. Adevărul va ieşi, de la sine la lumină. Este o datorie ca o astfel de vorbă să fie înscrisă pe fruntea ta, ca un asemenea cuvînt să strălucească imediat şi direct în ochii tăi, aşa cum în privirea celor care iubesc cu pasiune, cei îndrăgiţi citesc totul numaidecît şi cunosc sentimentele încercate de aceştia. Ca urmare, omul simplu, cumpătat şi bun trebuie neapărat să fie în felul aceluia ce împrăştie un miros atît de puternic, încît cineva aflat în apropiere, vrea nu vrea, îl simte îndată ce trece pe lîngă el. Iar simplitatea şi modestia prefăcută pare asemenea unui pumnal trac încovoiat [1]. Nimic nu este mai ruşinos decît prietenia lupului [2]. Înainte de orice, fugi, mai ales de o astfel de prietenie. Omul bun, binevoitor şi modest are în ochii săi aceste însuşiri şi nu le ascunde.

16. În suflet se găseşte şi această putere, să-şi trăiască viaţa cît mai frumos cu putinţă, dacă nu acordă interes celor care, prin natura lor sînt dezinteresate. Şi nu le va acorda atenţie dacă le va cerceta pe fiecare, atît analitic,

[1] Am renunţat la lecţiunea Saumaise considerînd că Marcus Aurelius întrezăreşte şi enunţă în această cugetare, caracterul agresiv al modestiei ipocrite prin asemănarea cu rănile provocate de sabia tracă.

[2] Aluzie la fabula cu acelaşi nume, a lui Phedru (secolul I e.n.) care l-a inspirat şi pe La Fontaine în fabula *Le loup et le brébis*.

cît și în ansamblul lor, amintindu-și că nici unul din ele nu ne poate stîrni o părere și nici unul nu e în stare să ajungă pînă la noi [1]; ele sînt, dimpotrivă, împietrite, noi dăm naștere unor păreri asupra lor și în felul acesta le reținem, cu toate că avem posibilitatea să nu le întipărim sau, dacă s-au strecurat cumva, pe furiș în noi, să le ștergem numaidecît. În cele din urmă, trebuie să iei aminte că o asemenea supraveghere va fi de scurtă durată și că viața însăși se va sfîrși foarte curînd. Dealtminteri în ce fel sînt neplăcute toate acestea? Fiindcă, dacă sînt potrivite cu natura, bucură-te de ele și fă în așa fel încît să-ți aducă înlesniri, iar dacă apar împotriva naturii, tu caută ce corespunde naturii și străduiește-te cu toată graba către acestea, chiar dacă sînt potrivnice părerilor mulțimii, fiindcă oricărui om care-și caută binele propriu, trebuie să i se acorde îngăduință.

17. Cugetă de unde a venit fiecare lucru, din ce elemente este alcătuit, în ce alteeva se transformă, cum va fi după schimbare și că nu va fi încercat nici un rău, datorită acesteia.

18. Și cel dintîi gînd trebuie să fie: Care este poziția și raportul meu cu oamenii, că am fost zămisliți unii în folosul altora: potrivit unui alt punct de vedere, că m-am născut ca să stau în fruntea lor, așa cum stă berbecul în fața turmei de oi și taurul înaintea cirezii. Pornește însă și mai de sus, adică de la acest principiu: Dacă universul nu înseamnă o îngrămădire de atomi, atunci natura conduce totul, iar dacă acesta este adevărul, cele mai rele dăinuie pentru folosința celor mai demne, iar acestea, fără îndoială, există unele în folosul celorlalte [2].

---

[1] *Dacă sufletul se abține de la o părere amplificatoare a lucrurilor, acestea încetează să-l cotropească și datorită rațiunii el poate rămîne indiferent.*

[2] Aceeași idee este enunțată și urmărită în cartea a II-a, 1; cartea a III-a, 4; cartea a V-a, 16; cartea a IX-a, 39.

În al doilea rînd, cu privire la oameni, cum sînt cînd se așază la masă, cînd stau în pat, precum și în alte împrejurări: mai ales, apoi ce fel de păreri socotesc drept temeiuri obligatorii și cu cîtă semeție oarbă le pun în aplicare și pe acelea.

În al treilea rînd, reflectează că, dacă oamenii fac anumite lucruri potrivit cu dreptatea, nu ai motive ca să fii nemulțumit, iar dacă cele ce săvîrșesc sînt necorespunzătoare dreptății, atunci este limpede că le îndeplinesc fără voie și din neștiință. Căci întocmai cum, în mod obiectiv, orice suflet este lipsit de cunoașterea adevărului [1] tot astfel este lipsit și de capacitatea de a se purta față de fiecare din semenii săi potrivit cu valoarea și cu meritul său. Aceasta constituie pricina pentru care oamenii îndură fără voia lor aproape, ca să fie socotiți nedrepți, lipsiți de recunoștință, lacomi, într-un cuvînt, în stare să greșească față de semenii lor.

În al patrulea rînd, ia aminte că greșești de foarte multe ori, că ești întru totul la fel cu ceilalți, că, deși te oprești de la comiterea unor greșeli, ai totuși înclinația către săvîrșirea lor, chiar dacă datorită lipsei de îndrăzneală, dorinței de faimă sau vreunui alt viciu de felul acesta, te abții de la făptuirea unor erori asemănătoare.

În al cincilea rînd, reflectează că nu totdeauna poți să-ți dai seama dacă ei greșesc cu adevărat, deoarece multe se produc potrivit unui plan general de desfășurare al unor activități particulare; în sfîrșit, reflectează și că trebuie să cunoști multe amănunte înainte de a face o afirmație întemeiată pe argumente, privitoare la faptele altora.

În al șaselea rînd, bagă de seamă că ori de cîte ori ești peste măsură de indignat sau ești însuflețit de simțăminte

---

[1] Afirmație a lui Platon, citat de Epictet, *Diatribe*, I, 28 și II, 22, pentru același punct de vedere vezi și cartea a VII-a, 63, din prezentul volum.

neplăcute, trebuie să cugeți că viața omenească este scurtă, că peste puțină vreme o să fim cu toții întinși în sicriu.

În al șaptelea rînd, gîndește-te că nu activitățile acestor oameni ne tulbură, căci asemenea practici își au izvorul în rațiunile lor călăuzitoare, ci, dimpotrivă, părerile proprii despre acele fapte. Ca urmare, smulge din rădăcină o astfel de părere, hotărăște să înlături predispoziția de a le socoti vătămătoare pentru tine. Astfel, însăși mînia va pleca de lîngă tine. Oare cum ai putea s-o îndepărtezi? Socotind că nu este neplăcut. Fiindcă, fără îndoială, dacă singurul rău [1] este neplăcutul numai, tu însuți ai fi săvîrșit multe greșeli, de nevoie. Ai fi devenit un tîlhar, în stare de orice rău.

În al optulea rînd trebuie să înțelegi că mîniile și mîhnirile provocate de aceste acțiuni stîrnesc în noi tulburări mai grele chiar decît acțiunile care irită sau întristează.

În al nouălea rînd, reflectează că bunăvoința și omenia apar cu neputință de învins, dacă sînt înnăscute, cînd nu este un surîs prefăcut, o fățărnicie. Căci, ce rău, oare îți va putea face chiar cel mai violent și mai nesăbuit, dacă tu, cu statornicie, rămîi binevoitor față de el și, cînd se ivește prilejul, îl sfătuiești cu blîndețe și dacă, chiar în clipa cînd i se oferă ocazia să-ți facă rău, îl înveți: „Nu fiul meu, natura ne-a creat pentru alte lucruri. Nu eu voi fi cel păgubit, fiul meu, ci îți aduci ție însuți pagubă. Sau, dacă după aceea îi arăți cu iscusință, ca și cum ar veni vorba întîmplător și cu totul general, că lucrurile stau altfel, că nici albinele nu fac așa și nici animalele, atît cît sînt de multe, cărora natura le-a menit să trăiască în turme. Observațiile însă nu trebuie făcute cu ironie, nici cu ton jignitor,

[1] Actul rușinos și neplăcut constituie singurul rău, aceasta este o concepție generală a stoicilor — cf. și Cicero, *De finibus* III, 9, 39; căci insulta nu produce rău decît prin caracterul urît, rușinos al actului în sine, caracter ce-și are sursa în rațiunea conducătoare a autorului său, de aceea nu poate vătăma cu adevărat pe cel insultat.

ci cu afecțiune adevărată, fără să stîrnească în sufletu-i vreun resentiment. În același timp, se cuvine ca orice recomandare să nu pară rigidă, pedantă și nici să nu fie făcută cu dorința de a stîrni admirația celor de față, ci adresîndu-o numai lui, chiar dacă mai sînt împrejur și alți oameni.

Adu-ți necontenit în minte aceste nouă principii călăuzitoare, ca pe niște daruri primite din partea muzelor și începe odată pentru todeauna să fii om. Bagă însă de seamă, în egală măsură, nici să nu te mînii împotriva lor, nici să nu-i lingușești, căci amîndouă aceste feluri de a fi sînt contra interesului social și sfîrșesc prin a produce pagubă și vătămare. Ai totdeauna în minte convingerea neabătută că nu este deloc o purtare bărbătească, cînd tîrît de mînie, te lași tulburat de patimi și că dimpotrivă, blîndețea și bunăvoința sînt mai firești pentru un caracter bărbătesc, după cum sînt și mai potrivite pentru o natură cu adevărat omenească. Mai departe, ai în vedere că este mai multă forță, mai mult nerv, mai multă bărbăție în acela care stăpînește aceste calități decît în cel care se lasă subjugat de mînie și de necazuri. Căci în ce măsură omul se simte mai legat de eliberarea sa de sub domnia patimilor, în aceeași măsură devine mai apropiat de putere, fiindcă după cum tristețea este o trăsătură a celor nevolnici, la fel și mînia reprezintă o caracteristică a acestora căci și unii și ceilalți se arată răniți și robiți cu totul de pomenitele simțăminte și aduși în situația să se predea în fața vieții.

Și acum, primește, dacă vrei, al zecelea dar, din partea lui Apollo, cîrmuitorul muzelor : înseamnă o nebunie să crezi că nu este firesc ca oamenii răi să greșească, deoarece aceasta atinge imposibilul ; iar ca să fii de acord, că acești oameni fac erori astfel împotriva altora, dar să socoți că împotriva ta nu trebuie să greșească, vădește un fel de a fi nemilos și despotic.

19. Trebuie urmărite necontenit și cu strictețe patru abateri ale rațiunii tale conducătoare și îndată ce sînt descoperite trebuie șterse cu desăvîrșire, glăsuind astfel către

fiecare : această toană nu este cu adevărat necesară, această închipuire este vătămătoare pentru societatea în care trăiești, cuvîntul care urmează să-l spui nu are originea în gîndirea ta și trebuie să socotești că a spune ceva ce nu provine din propria sa gîndire este pentru fiecare om, una din cele mai mari absurdități. A patra abatere pe care se impune să ți-o reproșezi este că îngădui ca partea mai divină din tine să se lase înfrîntă și subjugată de partea mai puțin prețioasă și muritoare adică de trup și de formele sale necioplite.

20. Suflul tău vital, ca și toate elementele de natura focului, contopite în tine, deși în mod natural năzuiesc să se înalțe, se supun ordinei universale și își păstrează locurile pe care le dețin, acolo, în cadrul alcătuirii generale a trupului. De asemenea, toate elementele de natură pămînteană sau lichidă din alcătuirea trupului tău, se ridică deasupra nivelului lor obișnuit și rămîn statornice, într-o poziție care nu le este firească, cu toate că, în mod normal, înclină să cadă.

În concluzie, deci, chiar și elementele se supun legilor generale ale universului, de vreme ce, după ce le-a fost rînduită o anumită poziție și un anume rost în cadrul întregului, rămîn în acel loc silite de puterea acestor legi, pînă cînd le vine din nou, de sus, semnalul dezagregării.

Atunci, oare, nu este ciudat ca numai partea conștientă din tine să fie neascultătoare și să se considere nemulțumită și mîniată din cauza poziției sale ? Și, cu toate acestea, nimic nu i-a fost impus acesteia cu forța, ci dimpotrivă i-au fost rînduite numai cele ce i se potrivesc, după legile naturii. Ea, însă, departe de a le suporta, se lasă purtată într-o direcție potrivnică. Căci, orice tendință către nedreptate, abuzuri, mînie, durere, teamă nu înseamnă nimic altceva decît o abatere de la legile naturii. Și ori de cîte ori rațiunea cîrmuitoare își manifestă nemulțumirea față de înlănțuirea evenimentelor, își părăsește propria sa poziție. Căci ea a fost alcătuită pentru sfințenie și pentru vene-

rarea zeilor, nu mai puțin decît pentru dreptate. Căci aceste virtuți fac parte din imaginea unei desăvîrșite vieți sociale, fiind mult mai de frunte [1], chiar decît actele de justiție.

21. Omul care nu are unul și același scop, în tot timpul vieții, de-a lungul întregii sale vieți, nu poate să fie unul și același. Afirmația nu este îndestulătoare însă, dacă nu adăugăm și recomandația care și în ce fel trebuie să fie scopul acesta. Căci, după cum nu toți au aceeași părere despre lucrurile socotite bunuri de către majoritatea oamenilor, ci numai despre un anumit fel de bunuri, adică despre acelea referitoare la interesul lor comun, tot astfel interesul social și politic trebuie să fie propus ca scop esențial. Iar acela care își îndreaptă toate năzuințele sale spre acest țel esențial, va face ca toate activitățile sale să fie întru totul asemănătoare și, ca urmare a acestui lucru, va fi totdeauna el însuși.

22. Compară șoarecele de munte, sălbatic și șoarecele de pe lîngă casă, frica și agitația vrednică de milă a acestuia din urmă.

23. Socrates numea părerile multora din locuitorii din Lamia, gogoriță de speriat copiii [2].

24. La spectacolele lor publice, lacedemonienii așezau băncile pentru oaspeți, în locuri umbroase, ei, însă se așezau unde se nimerea.

25. Cu privire la faptul că nu mersese la el cînd l-a chemat, Socrates i-a spus lui Perdiccas [3]: „Pentru a nu

---

[1] πρεσβύτερος — are mai multe semnificații: „mai în vîrstă", „primul în ordine ierarhică — sau cronologică", „superior". Se pare că Marcus Aurelius le consideră ca surse ale celorlalte virtuți, deși la capitolul al X-lea — cartea a XI-a afirmă că justiția e sursa virtuților. Aparenta confuzie se datorează faptului că autorul nu sesizează unitatea dialectică dintre aceste noțiuni etice fundamentale.

[2] Cf. Platon, Criton și Phaidon; *idem* Epictet, *Diatribe* II, 1.

[3] Alți scriitori afirmă că Arhelaus, fiul lui Perdiccas I-a invitat pe Socrates să vină în Macedonia. Este deci o eroare a lui Marcus Aurelius.

pieri prin cea mai crudă dintre morți, adică aceea de a primi o favoare fără a fi în stare să fac în schimb o altă favoare [1]".

26. În scrierile filozofilor din Efes se găsea și recomandarea ca necontenit să fie amintit oricare dintre oamenii din vechime, care, la vremea sa, s-a îndeletnicit cu practicarea virtuții.

27. Filozofii Pitagoreici [2] ne-au recomandat tuturor, ca în faptul zilei, la ivirea zorilor, să ridicăm privirile către cer, ca să avem totdeauna în minte aceste corpuri, care își fac, în același chip, cele specifice lor însile, ducînd la bun sfîrșit aceleași munci, ca să avem în minte desăvîrșita lor ordine, limpezimea pură a acestora și goliciunea lor, căci strălucirea astrelor nu este ascunsă în nici un văl.

28. Închipuiește-ți în ce fel arăta, cîndva Socrates, încins cu o piele simplă de miel, atunci cînd Xantipa i-a luat cămașa și a plecat cu aceasta în oraș, precum și ce-a spus prietenilor săi care se rușinau și se retrăgeau din calea lui, cînd l-au văzut îmbrăcat în acest fel [3].

29. Nu vei fi în măsură să dai îndrumări, în ceea ce se referă la scris sau la citit, înainte să fi fost îndrumat la rîndul tău. Acest aforism este cu atît mai mult adevărat pentru viață.

30. Ai fost născut sclav, deci nu ai îngăduință să vorbești acum [4].

31. Inima mea dragă se veselește în sine [5].

32. Ei vor blestema virtutea, proferînd cuvinte grele [6].

---

[1] Cf. Aristotel, *Rhetorica*, II, 23.

[2] Cf. Cartea a VI-a, 47.

[3] Este singura mențiune despre o atare situație în viața lui Socrates, nu ne-au parvenit alte informații care să o confirme, nici măcar indirect.

[4] Vers iambic, dintr-un autor necunoscut.

[5] Homer, *Odiseea* IX, 413.

[6] Hesiod, *Munci și zile*, V. 184.

33. A căuta o smochină în vreme de iarnă este o treabă vrednică de om smintit ; tot așa este și acela care-și caută copilul, cînd nu i se mai oferă prilejul [1].

34. Cînd un om își mîngîie și își îmbrățișează copilul, spunea Epictet [2], trebuie să-și spună lui însuși „Mîine poate va muri". „Acestea sînt doar niște prevestiri rele". „Nu este nici un fel de prevestire rea, spune mai departe acesta, ci numai semnificația unei lucrări a naturii, sau cumva și faptul că spicele trebuie secerate, este tot o prevestire rea ? !"...

35. Aguridă, strugure copt, sau stafidă, toate sînt niște transformări, nu pentru a nu mai fi nimic, ci dimpotrivă, pentru a deveni ceea ce nu sînt încă acum.

36. De asemenea, o afirmație a lui Epictet : „Nu s-a născut încă un hoț al liberului arbitru [3]".

37. Spunea mai departe același filozof : „Trebuie să se găsească o tehnică cu privire la acordarea consimțămîntului, iar în partea care se referea la impulsuri, că trebuie să se observe ca acestea să fie îngrădite de anumite condiții : să fie totdeauna potrivite cu interesul comunității și în raport cu valoarea specifică fiecăruia ; cît despre pofte, ele trebuie totdeauna și pretutindeni respinse, dar această capacitate de respingere nu e necesar să fie folosită față de nici unul din lucrurile din puterea noastră [4]".

38. Prin urmare, disputa nu se referă la un subiect întîmplător, ci la tema „a fi sau a nu fi nebun", spunea iarăși Epictet [5].

---

[1] Epictet, *Diatribe*, II, 24.
[2] Epictet, *idem*.
[3] *Diatribe*, III, 22, 105.
[4] Epictet, *Manualul*, 7.
[5] *Diatribe* I, 22.

38. Socrate spunea, „Ce doriți ? Să aveți suflete raționale, sau iraționale ?" „Suflete raționale !" „Și anume, ce fel de suflete raționale ? Sănătoase sau bicisnice ?" „Sănătoase !" „De ce nu căutați atunci, să le aveți ?" „Fiindcă deja le avem !" „Atunci de ce vă războiți și de ce puneți vrajbă între voi ?" [1]

[1] Citat dintr-o operă necunoscută.

CARTEA a XII-a

1. Toate aceste bunuri pentru care te-ai rugat în repetate rînduri ca să le obţii, ai putea să le dobîndeşti chiar din această clipă, dacă din proprie voinţă nu ţi le-ai refuza. Cam acesta ar fi mijlocul prin care ai putea să le obţii : dacă părăseşti orice umbră a trecutului, dacă îţi încredinţezi viitorul providenţei divine şi îţi călăuzeşti existenţa prezentă [1] numai spre pietate şi dreptate. Către pietate, pentru ca să iubeşti ceea ce ţi-a fost hărăzit de destin, căci natura a urzit această soartă pentru tine şi te-a zămislit pentru această soartă. Către dreptate, pentru ca să spui adevărul, în mod liber fără ocolişuri sau vorbe înflorate şi pentru ca să-ţi desfăşori activitatea, potrivit cu legea universală şi în raport cu valoarea fiecărei fapte. Să nu-ţi fie piedică pe drumul către scopul acesta, nici viciile altora, nici părerile lor, nici crimele acestora şi nici chiar simţămintele acestui biet înveliş de carne care te acoperă. Căci partea care suferă va vedea ce are de făcut. Aşadar, dacă în clipa cînd vei fi aproape de plecarea din viaţă, lăsînd deoparte toate celelalte, vei preţui numai raţiunea ta conducătoare şi partea divină din tine, dacă nu te temi, nu că

[1] Textul, foarte explicit, subliniază legătura dintre imperativul moral şi afirmaţia că prezentul este unica realitate ; pentru aceeaşi idee vezi şi cartea a VII-a, 8 şi 29 ; cartea a VIII-a, 36 şi cartea a X-a, 11, 31.

ţi se întrerupe firul vieţii, ci doar că n-ai început încă să vieţuieşti potrivit cu natura, vei fi un om vrednic de universul care te-a zămislit ; atunci vei înceta să mai fii străin în patria ta, să te mai urnească evenimentele zilnice ca nişte lucruri neprevăzute, vei înceta să te mai simţi dependent de unul sau altul din aceste sentimente.

2. Zeul vede toate raţiunile conducătoare ale oamenilor, dezgolite de învelişurile materiei, de coaja ei de carne, de toate necurăţeniile care o învăluie [1]. Fiindcă divinitatea, numai prin inteligenţa sa însăşi, comunică numai cu acele părţi care-şi au izvorul în propria ei substanţă, de unde s-au revărsat în anumite corpuri. Dacă te vei deprinde să faci acest lucru fără întrerupere, vei determina dispariţia multor din frămîntările care te copleşesc acum. Căci, cine nu bagă în seamă sărmana carne ce-l învelește, prins de iureşul vieţii se va mai preocupa oare, fie de straiele pe care le poartă, fie de locuinţă, fie de reputaţie, fie de orice asemenea dichisuri, de fapt, simple forme şi aparenţe ?

3. Trei sînt părţile din care eşti alcătuit : corpul, răsuflarea care întreţine viaţa şi inteligenţa [2]. Primele două din acestea, în măsura în care trebuie să le porţi de grijă, sînt ale tale. Însă, numai cea de-a treia îţi aparţine în sensul propriu al cuvîntului şi în mod definitiv. Dacă însă, îndepărtezi din tine, adică din gîndirea ta, toate cîte fac sau cîte spun alţii, toate cîte ai făcut sau ai spus, toate pentru care te vei zbuciuma, la gîndul că urmează să se petreacă în viitor, toate cîte le întîmpină bietul trup ce-ţi este înveliş de jur împrejur, sau răsuflarea care-ţi dă viaţă, care a fost împreunată cu trupul de către natură şi-ţi este ataşată independent de viaţa ta ; dacă vei lăsa deoparte toate cîte, curgînd de jur împrejur, le învolburează din afară vîrtejul, astfel încît puterea ta de

[1] Pentru asemănarea de concepţie, cf. Platon, *Gorgias*, 523, *e* ; *Phaidon*, 114, d-e ; *Republica*, X, 611, b-e

[2] Asupra triplei alcătuiri a fiinţei umane, vezi şi cartea a II-a, 2.

gîndire. despărțită de cele pe care i le-a impus destinul [1], să vieţuiască, în întregime, curată şi eliberată de sine însăşi, înfăptuind ceea ce este drept, primind cu voie bună toate evenimentele petrecute şi mărturisind adevărul ; spun, aşadar, dacă îndepărtezi de raţiunea ta conducătoare tot ce este adus de înclinaţiile patimilor şi de urmările lor, toate influenţele timpului care va veni sau ale timpului scurs, tu vei deveni asemnea sferei lui Empedocle [2] „sferă desăvîrşit rotundă care este mîndră de surîzătoarea ei statornicie" ; bagă însă de seamă să te străduieşti să trăieşti numai clipa prezentului sau cu alte cuvinte momentul de faţă şi atunci vei trăi ceea ce-ţi rămîne din viaţă, pînă în ceasul morţii, fără nici o tulburare, cu destoinicie, plăcută. totdeauna potrivită cu binele geniului tău lăuntric.

4. Foarte des am fost uimit, gîndindu-mă de ce fiecare om, cu toate că se iubeşte, incomparabil mai mult decît pe oricare altul, pune totuşi un temei mai mic pe propria sa părere despre sine. decît pe părerile altora. Să presupunem acum de pildă, că un zeu oarecare sau un dascăl conştient de valoarea sa şi aspru, stînd alături de un om, i-ar porunci să nu se înflăcăreze şi să nu reflecteze nimic dacă acest gînd nu poate fi dat la iveală, adică proclamat cu glas tare, chiar în clipa cînd s-a iscat în minte, omul în cauză nu s-ar împăca, nici măcar pentru durata unei zile cu o astfel de poruncă. Ca urmare, încercăm un sentiment de ruşine mai mult datorită vecinilor şi a părerii lor despre noi, decît sîntem afectaţi de noi şi de propria noastră opinie despre noi înşine.

5. Cum oare zeii, care au orînduit toate într-o ordine desăvîrşită şi cu atîta dragoste pentru oameni, au neglijat tocmai acest singur lucru şi anume că unii oameni, cu totul virtuoşi, care au fost apropiaţi de divinitate în cel mai înalt

[1] Adică de corp şi de suflu vital.

[2] *Empedocles din Agrigentum*, născut în anul 484 î.e.n. mort în anul 427 î.e.n. Citatul este din opera *Despre natură*. *Poetarum philosophorum fragmenta*, Diels, fragm. 27.

grad, încît, prin slujbe sacre şi prin practicarea celor sfinte, au stat într-o strînsă legătură cu zeii, de îndată ce au murit, n-au fost rechemaţi la viaţă ci au rămas stinşi pentru totdeauna. Mai departe, dacă lucrurile stau astfel, să ştii în mod foarte clar că dacă lucrurile trebuia să se petreacă în vreun alt fel, ei ar fi rînduit altfel. Prin urmare, dacă aceasta ar fi fost drept, ar fi fost şi cu putinţă, iar dacă ar fi fost în acord cu legile naturale, natura însăşi l-ar fi produs. Iar din faptul că nu se petrece aşa, fiindcă într-adevăr nu se întîmplă astfel, formează-ţi convingerea că n-a fost necesar să se producă în acest fel. Dealtfel, vezi, că încercînd să faci o asemenea cercetare, intri într-o dispută asupra dreptului cu zeii ; ori noi n-am avea o astfel de controversă cu zeii, dacă aceştia n-ar fi fost foarte buni şi drepţi totodată. Şi dacă acesta este adevărul, cu siguranţă că ei n-ar fi neglijat, în chip nedrept şi lipsit de raţiune să se preocupe de toate cele ce fac parte integrantă din buna rînduire a universului.

6. Obişnuieşte-te şi cu acele lucruri din pricina cărora deznădăjduieşti, părîndu-ţi-se că depăşesc puterile tale. Fiindcă, într-adevăr, şi mîna stîngă, cu toate că e neputincioasă la alte treburi, din cauza lipsei de practică, frîul calului îi stăpîneşte cu mai multă vigoare decît mîna dreaptă, tocmai fiindcă s-a obişnuit cu aceasta.

7. Cugetă în ce fel de dispoziţie trebuie să fim surprinşi de către moarte, atît în ceea ce priveşte trupul cît şi sufletul. Cugetă, de asemenea, la scurtimea vieţii, la genunea nepătrunsă a veşniciei, care se întinde în faţa şi în spatele vieţii, precum şi la nimicnicia a tot ce este materie.

8. Observă cu atenţie, dezgolite de văluri, premisele formale, cauzele active [1] ale fenomenelor, obiectivele la care se raportează acţiunile. Mai departe, la fel de atent, observă ce este suferinţa, ce este plăcerea, ce este moartea, ce este

[1] In urmărirea şi precizarea ideii, vezi cartea a XI-a, 16 şi cartea a XII-a, 10.

faima, vezi că oricine reprezintă o cauză a neliniștii pentru el însuși, că nimeni nu poate să fie împiedicat în activitatea lui de către altul, că toate sînt doar părere.

9. În folosirea învățăturilor filozofice trebuie să ai în vedere exemplul pugilistului și nu al gladiatorului. Căci, gladiatorul, dacă lasă să-i scape din mînă sabia, de care se servește în luptă, este doborît și ucis. Celălalt însă, adică pugilistul, avînd totdeauna mîna cu sine, nu are nevoie de nimic altceva decît să-și strîngă pumnul.

10. Pentru a vedea ce sînt lucrurile în ele însile, presupune să fie studiate în elementul lor material, formal, precum și din punct de vedere al scopului la care se raportează [1].

11. Cît de mare este puterea pe care o stăpînește omul! Să nu făptuiască nimic altceva decît ceea ce urmează să aprobe divinitatea și să primească tot ceea ce lui însuși i-a hărăzit divinitatea.

12. Tot ce se petrece, ca urmare a rînduielilor naturii, nu trebuie imputat nici zeilor, deoarece aceștia nu greșesc nici cu voie, nici fără de voie și nu trebuie reproșat nici oamenilor, întrucît aceștia nu greșesc niciodată cu voia lor: în consecință, aceasta nu trebuie imputată nimănui [2].

13. Cît este de caraghios și de ciudat cel care se arată surprins de oricare din întîmplările petrecute în timpul vieții.

14. Fie că este o ursită constrîngătoare și o rînduială cu neputință de înfrînt, fie că există o providență binevoi-

---

[1] În concepția stoicilor, orice acțiune trebuie raportată la un scop, deoarece nimic nu trebuie făcut la întîmplare, în acest sens, cf. Cicero, *De finibus...* III, 6, 22; Marcus Aurelius, *Către sine*, cărțile a II-a, 6, 16; a VII-a, 4; a X-a, 37; a XII-a, 18 și 20; etc.

[2] Același punct de vedere exprimat și în cărțile a II-a, 11, 12, 13, a VII-a, 62 și a VIII-a, 17.

toare și binefăcătoare [1], fie că totul înseamnă o dezordine fără scop și fără cîrmuitor, dar dacă este o necesitate de neînlăturat, atunci la cel bun să te opui ? Ori, dacă există o providență binevoitoare și, în același timp, binefăcătoare, care face ca divinitatea să fie favorabilă, comportă-te vrednic de ajutorul divin ; sau, dacă totul este o dezordine fără țintă și fără îndrumător, bucură-te, fiindcă într-o asemenea tulburare a valurilor, tu ai o inteligență cîrmuitoare ; iar dacă învolburările vieții te tîrăsc, lasă să ducă cu ele, sărmana ta carne, neînsemnata-ți răsuflare și toate celelalte, ele nu vor putea tîrî însă inteligența ta.

15. Lumina unei lămpi strălucește pînă cînd este stinsă și nu-și pierde razele, dar adevărul din tine, dreptatea, moderația pot fi oare stinse înainte de a te stinge tu însuți ?

16. Întreabă-te cu privire la omul care-ți lasă impresia că a căzut în greșeală : „Cum știu eu oare că aceasta este o eroare" ? Iar dacă totuși a greșit, îmi dau seama, că prin ceea ce a făcut s-a condamnat și că datorită greșelii săvîrșite devine asemănător unuia care își sfîșie propria sa față. Cine nu vrea ca omul rău să facă erori, este la fel cu acela care nu dorește ca smochinul să-și împingă seva spre smochine sau cu un altul care n-ar fi de părere ca să țipe pruncii, sau cu cine nu vrea ca să necheze caii, într-un cuvînt, cu acela care nu consimte să se producă multe altele de felul acestora, necesare deopotrivă, potrivit ordinei generale a universului. Cît ar avea de suferit un om cu un asemenea

[1] Primii doi termeni ai disjuncției se identifică după doctrina vechiului stoicism, fixată de Chrysippos. Cleanthe, însă a considerat necesar să deosebească providența de destin, iar Poseidonios pune destinul pe locul III. Zeus fiind pe primul loc, pe al doilea natura, iar destinul pe locul al treilea, (cf. Aetius, *Doxographi Graeci*, I, 28, 5, p. 324.). Pesimismul obișnuit al lui Marcus reia această disjuncție, consideră providența un produs al credințelor populare (cartea a IX-a 27, 3), reia argumentul lui Chrysippos — răul este o consecință și încearcă să găsească aspecte pozitive în acestea.

nefericit temperament ! Prin urmare, dacă eşti iute la mînie, vindecă-ţi această înclinaţie.

17. Dacă nu se cuvine [1], nu săvîrşi această faptă ; nu rosti cuvîntul ce nu corespunde adevărului şi totdeauna astfel de imbolduri să pornească de la tine.

18. Obişnuieşte-te să vezi totdeauna, în întregime, structura internă a lucrului ce stîrneşte în tine o reprezentare, despică-l şi cercetează-l parte cu parte, care este cauza activă, substanţa sa materială, scopul de referinţă şi intervalul de timp, după care va trebui să înceteze [2].

19. Oricum, trebuie să-ţi dai seama că ai în tine, totuşi, ceva mai puternic şi mai înrudit cu natura divină, decît toate cele care atîtă patimile tale făcîndu-te în acelaşi timp să te mişti întocmai ca o marionetă. Ce este acum gîndirea mea ? Oare, nu cumva este frică, bănuială, poftă sau altceva de felul acestora ?

20. În primul rînd să nu faci ceva fără chibzuinţă, la voia întîmplării, fără să fie subordonat unui ţel. În al doilea rînd, să acţionezi in aşa fel încît întreaga ta activitate să nu năzuiască spre altceva decît spre o ţintă folositoare societăţii.

21. Consideră că nu peste mult timp, nu vei mai fi decît nimeni şi nicăieri, că nu va mai exista nici ceva din acestea pe care le vezi acum, nici vreunul din vieţuitorii prezentului. Fiindcă este în natura tuturor lucrurilor ca să-şi schimbe starea şi poziţia, să fie nimicite pentru ca astfel să se nască altele şi să le urmeze.

22. Consideră că totul este părere şi că aceasta depinde de tine. Prin urmare, cînd vei alunga această părere, asemenea marinarului care şi-a dublat capul compas, vei găsi liniştea, toate se vor aşeza statornice, vei afla un golf fără valuri frămîntate de furtună.

---

[1] Τὸ καθῆκον, concept stoic ceea ce se cuvine să fie făcut astfel încît prin conţinutul său moral să devină normă de viaţă.

[2] Vezi cartea a XII, 10.

23. O singură energie, oricare ar fi, care se sfîrșește la momentul potrivit pentru ea [1], nu suferă nici un rău din această cauză. Nici cel care a desfășurat activitatea respectivă, n-a suportat vreun rău pentru un asemenea motiv, adică pentru că activitatea a încetat. În același fel, prin urmare, nici sistemul tuturor activităților, însăși viața, dacă încetează la momentul potrivit, datorită acestui motiv, adică pentru că s-a sfîrșit ; de asemenea nici acela care își termină la momentul potrivit înlănțuirea tuturor activităților, adică viața, nu se găsește într-o poziție nefericită. Iar natura fixează momentul potrivit și limitele vieții, cîteodată firea proprie a fiecăruia, de pildă, cînd cineva moare la vreme de bătrînețe, în orice caz însă și pretutindeni, natura universului, și pentru că părțile acestei naturi se schimbă fără încetare, întregul univers rămîne plin de prospețime și de vigoare. Iar tot ce este folositor universului e totdeauna bun și frumos și se petrece la vreme potrivită. Așadar, pentru oricare ființă, întreruperea vieții nu constituie o nenorocire, nici ceva rușinos sau neplăcut, din moment ce nu se împotrivește voinței noastre și nici nu se găsește împotriva interesului social ci reprezintă, dimpotrivă un bine, dacă este convenabil pentru univers, folositor, dacă este folosit în rînduiala comună a celor utile universului. Ca urmare cine se îndreaptă către aceleași țeluri ca și zeul și este purtat și călăuzit către aceste țeluri de către puterea sa de cunoaștere, devine purtător al spiritului divin.

24. Totdeauna să ai prezente în minte aceste trei principii călăuzitoare : în tot ceea ce îndeplinești, ai grijă să

[1] Ideea „momentului potrivit" este abordată de gîndirea greacă încă de la început, nu numai în morală dar și în tehnică, medicină, retorică, strategie, etc. Noutatea concepției stoice reiese din faptul că prezentul fiind singura realitate, el devine și o succesiune permanentă de momente potrivite, deci în ordinea cosmică orice eveniment se produce la momentul potrivit. De aceea, evenimentul respectiv devine favorabil inițiativei morale ; în acest sens, cf. și Cicero, *De finibus*, III, 14, 45.

nu săvîrșești nimic nechibzuit, ori în altfel decît ar face spiritul dreptății, justiția însăși ; în ceea ce privește evenimentele venite din afară, socotește că ele se petrec sau la voia întîmplării sau potrivit planurilor providenței divine și că nu trebuie, deci, nici să cîrtești împotriva întîmplării, nici să judeci sau să învinovățești divinitatea. Al doilea : ai în vedere însușirile fiecărei ființe de la sămînța care o zămislește pînă cînd dobîndește un suflet [1] și de la dobîndirea acestui suflet pînă cînd îl dă înapoi, din ce fel de elemente este alcătuită și în cîte elemente se descompune. Al treilea : să fii convins că, dacă te-ai fi înălțat, deodată, deasupra pămîntului și ai fi contemplat cele omenești în marea lor varietate, le vei disprețui, văzînd în același timp cîte ființe locuiesc pretutindeni în aer și în eter. Mai departe, să fii convins că ori de cîte ori te-ai ridica astfel le vei vedea cu aceeași înfățișare și la fel de vremelnice. Amintește-ți că din ele se înalță fumul mîndriei.

25. Dezbară-te de o anume părere. Cine, oare, te împiedică ?

26. Oricînd ești nemulțumit din cauza cuiva, înseamnă a uita că toate se petrec potrivit cu natura universului, că greșeala altuia nu poate să te atingă, că toate întîmplările s-au desfășurat în același chip din totdeauna, că tot așa se va petrece mereu și că acum tot astfel se întîmplă pretutindeni ; și ai uitat, mai ales, cît de strînsă este înrudirea și afinitatea omului cu întregul neam omenesc, întrucît nu este vorba numai de o înrudire a sîngelui sau a seminței care-l zămislește ci de o comunitate de gîndire : ai trecut cu vederea, de asemenea, cu gîndirea fiecăruia este un zeu, o emanație din divinitate, că nimic nu este proprietatea cuiva, ci pruncii, corpurile și sufletele au venit de

[1] Potrivit antropologiei stoice sămînța conține un suflu vital provenit din sufletul tatălui, acesta se hrănește cu sîngele matern și în momentul nașterii devine suflet datorită amestecului cu aerul rece, în momentul primei inspirații.

acolo ; ai uitat că, totul este doar părere, că fiecare, cu adevărat, trăiește numai prezentul și că numai pe acesta îl pierde.

27. Recheamă fără încetare în minte pe toți aceia care din nimic se mîniau față de oricine, pe cei care s-au distins printr-o glorie deosebită, cunoscuți mai mult decît alții, prin marile nenorociri întîmpinate, sau prin dușmăniile violente stîrnite, ori prin orice fel de ursite asemănătoare ! Cugetă apoi, unde sînt acum toate acestea ? Fum, cenușă și legendă, sau nici măcar legendă. Așadar, rememorează toate faptele și toți oamenii de acest fel, de pildă, pe Fabius Catullinus [1] pe ogorul său, pe Lucius Lupus [2] în grădinile sale, pe Stertinius [3] la Baiae [4], pe Tiberius [5] la Capri și pe Velius Rufus [6], într-un cuvînt, rîvna capricioasă și semeață pentru asemenea lucruri ; adu-ți aminte cît de lipsite de valoare sînt toate cele pentru care se zbat cu atîta străduință oamenii, cu cît este mai înțelept ca omul să se arate, în toate împrejurările date, drept, cumpătat, ascultător față de zei, dar plin de modestie, deci lipsit de înfumurare ; ține minte în orice clipă că mîndria care se sumețește să dovedească lipsa de mîndrie este dintre toate cea mai greu de îndurat.

28. Celor care întreabă : „Unde ai văzut pe zei și cum ți-ai format convingerea că ei există încît îi venerezi astfel ? S-ar putea răspunde : „În primul rînd, ei pot fi văzuți chiar de privirea noastră, în al doilea rînd, propriul meu suflet îl prețuiesc, chiar dacă nu l-am văzut niciodată". Ca urmare în același fel gîndesc și în ceea ce îi privește pe zei, de a

---

[1] Fabius Catullinus, consul sub Hadrian, prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n.

[2] Lucius Lupus, personaj necunoscut.

[3] Istoria consemnează două personaje cu acest nume : unul, filozof stoic contemporan cu Augustus, celălalt, general al lui Tiberius.

[4] Oraș în Campania.

[5] Succesor al lui Augustus, secolul I e.n.

[6] General al lui Domițian.

căror putere simt mărturie în fiecare clipă, de la fiecare lucru [1]; din această cauză mi-am format convingerea că există şi îi venerez.

29. Salvarea vieţii este pentru oricine să vadă fiecare lucru în el însuşi, partea materială a acestuia, elementul său cauzal. Prin urmare, să făptuieşti ce este drept cu tot sufletul şi să rosteşti ceea ce corespunde adevărului. Ce-ţi mai rămîne apoi decît să te bucuri de faptul că trăieşti, că înşiri, pe firul vieţii, bine lîngă bine, astfel încît nu rămîne nici cea mai mică distanţă între ele ?

30. O singură lumină a soarelui există, cu toate că este întreruptă de ziduri, de munţi, de numeroase alte piedici asemănătoare. O singură substanţă comună este, deşi risipită, în mod distinct, în mii de corpuri de diferite feluri. Un singur suflu vital există, deşi împărţit în mii de naturi, în mii de forme specifice. Un singur suflet raţional există, cu toate că pare el însuşi divizat. Aşadar, unele părţi din cele enumerate pînă acum, de exemplu, suflul vital şi materia apar fără simţăminte şi afinitate reciprocă unele faţă de altele. Totuşi şi acestea sînt menţinute împreună de către un principiu inteligent care le face să graviteze spre aceeaşi ţintă. Gîndirea, însă, într-un fel propriu, năzuieşte către cel din spiţă identică, tinde să se asocieze cu cel de origine comună, iar în calea sentimentului social nu se aşază nici o piedică.

31. Ce urmăreşti ? Să-ţi continui existenţa ? Ori, cumva, să poţi avea senzaţii şi simţăminte ? Să te mişti, să creşti, sau dimpotrivă să-ţi încetezi creşterea, să te foloseşti de voce, sau să raţionezi ? Care îţi pare cea mai vrednică de rîvnit, dintre toate acestea ? Iar, dacă luate în parte, consideri totul lesne de dispreţuit, întoarce-te spre cel din

[1] Stoicismul consideră că întregul univers este un zeu (cartea a V-a, 23) şi că fiecare corp ceresc are zeul său) cartea a VIII-a, 19), iar zeii se arată în faptele lor. Teologia creştină reflectă în dogmele ei această concepţie stoică, în momentul cînd afirmă că Dumnezeu există în creaţiile sale.

urmă obiectiv — să asculți de rațiune și de zei. Sînt însă într-o luptă neîmpăcată venerarea lor și neliniștea pentru că din cauza morții, cineva este lipsit de toate celelalte.

32. Cît de măruntă și neînsemnată parte din nemărginirea timpului de nepătruns a fost hărăzită fiecăruia ! Căci se șterge cu repeziciune și dispare în eternitate. Cît de măruntă și de neînsemnată parte din substanța universală ! Cît de mică parte din sufletul universal ! Și, în cele din urmă, pe ce bulgăre neînsemnat din pămîntul întreg, abia te tîrăști. Virîndu-ți acestea statornic în minte, să nu mai socotești nimic de o mare însemnătate, decît să săvîrșești totul așa cum te îndrumează firea ta și, pe de altă parte, să induri tot ce produce natura universului.

33. În ce fel se folosește însăși rațiunea ta conducătoare ? Aceasta reprezintă totul. Căci ceea ce rămîne, fie dependente de tine, fie independente, sînt leșuri și fum.

34. Ceea ce trezește, în modul cel mai desăvîrșit, disprețul față de moarte este faptul că cine a socotit plăcerile ca un bine și suferințele o nenorocire a disprețuit, deopotrivă moartea [1].

35. Pentru cel care socotește un bine tot ce se petrece la momentul potrivit, cine gîndește că e același lucru dacă săvîrșește mai multe acțiuni sau mai puține în conformitate cu dreapta rațiune, pentru cel care consideră că nu are o importanță deosebită dacă a contemplat universul interval de timp mai lung sau mai scurt, pentru un asemenea om, nici moartea însăși nu este de temut.

34. Omule, ai fost cetățean al acestei măreți cetăți [2], universul. Ce diferență reprezintă pentru tine faptul că ai trăit ca cetățean al universului cinci sau trei ani [3], dacă este în mod egal hărăzit fiecăruia, ceea ce se potrivește cu legile. Prin urmare, ce ți se pare atît de îngrozitor, din mo-

---

[1] Adică epicureicii.

[2] Ideea comunității universale, divino-umane exprimată foarte des în opera stoicilor. În acest sens, vezi și cartea a IV-a, 3, 23.

[3] Vezi cartea a VII-a, 32 și cartea a XII-a, 23.

ment ce nu te-a alungat din cetate un tiran, un judecător nedrept, ci chiar natura, care te-a îndrumat către o asemenea cetate. Ca şi cum, pretorului, care a angajat un actor [1], i-ar spune acesta, dacă l-ar scoate din scenă : „Dar n-am interpretat cinci acte ci numai trei !" [2] „Frumos şi adevărat ai grăit ! În viaţă, însă, cele trei acte epuizează întregul tău rol". Căci sfîrşitul l-a hotărît cel care a fost cîndva cauză a alcătuirii tale şi acum devine motiv al dezagregării tale. Fiindcă tu nu eşti cauză pentru nici una din acestea două. Îndepărtează-te, deci, mulţumit de această viaţă, pentru că şi cel care te îndepărtează de ea este mulţumit [3].

[1] Comparaţia vieţii cu scena unui teatru este foarte frecventă în opera stoicilor, pentru ilustrare, cf. şi Epictet, *Manualul* 17.

[2] Regula teoretică a celor cinci acte este nuanţată de Horaţius, în *Arta poetică*, v. 189-190, mărginindu-se la tragedie, la fixarea episoadelor. Marcus Aurelius foloseşte pentru latinescul *actus*, cuvîntul grec care înseamnă *parte* pentru a insista asupra ideii de continuitate a vieţii, redată prin succesiunea diferitelor episoade-părţi.

[3] Termenul folosit de Marcus Aurelius are două sensuri : „împăcat" şi „favorabil". Am tradus „mulţumit", fiindcă „bucuria omului", este definită de autor adesea prin mulţumirea, împăcarea cu destinul ; vezi cartea a VIII-a, 26.

CUPRINS

Prefață V
Tabel cronologic XXIII

EPICTET

Notă 3
MANUALUL 5
FRAGMENTE 38

MARCUS AURELIUS ANTONINUS

Notă 67
CĂTRE SINE 69

Cartea a I-a 69
Cartea a II-a 82
Cartea a III-a 92
Cartea a IV-a 102
Cartea a V-a 119
Cartea a VI-a 136
Cartea a VII-a 152
Cartea a VIII-a 169
Cartea a IX-a 187
Cartea a X-a 202
Cartea a XI-a 219
Cartea a XII-a 235

Lector : CARMEN DUMITRESCU
Tehnoredactor : ION GHICA

Bun de tipar 5.XII.1977. Tiraj 58 570 ex. broşate.
Coli ed. 13,32. Coli tipar 8,75.

Comanda nr. 70 387
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Bucureşti — Piaţa Scînteii nr. 1
Republica Socialistă România

epictet • marcus aurelius

«Sufletul care se dăruieşte virtuţii seamănă cu o fîntînă nesecată, oferă din belşug apă limpede, liniştită, bună de băut, înviorătoare, rîvnită de toţi, bogată, nevătămătoare şi nepieritoare.»

EPICTET

«Arta de a trăi este mai asemănătoare cu meşteşugul luptelor, decît cu arta dansului, prin faptul că se impune să înfruntţi cu dîrzenie şi bine pregătit tot ceea ce ţi se iveşte în cale, chiar şi evenimentele neprevăzute.»

MARCUS AURELIUS

editura minerva

Lei 5